

TEMA: DET MOT VILLIGA IMPERIET

AXELERATION

Varje kinesisk student blir politiskt omskolad i armén. Men **Yiyun Li** studerade i hemlighet engelska och drömde om att ta sig till USA.

TRADITION

Utvecklingstanken har ett religiöst förflutet. **Jayne Svenungsson** finner att en munk från 1100-talet är en nyckel till det moderna.

FRIZON

Mark Irving misstänker att återinvigda MoMA kan bli det modernas mausoleum. **Magnus Henrekson** skriver om vad som sker när makten byter skepnad.

RECENSION

Frankrike har svaga fackföreningar men en stark strejklust. **Lisa Irenius** analyserar den franska kärleken till strejkandet.

AXELERATION 4-12**FRUKTAN STOPPAR INTE ALLTID HJÄRTATS LÄNGTAN**

Yiyun Li fick ägna ett år av studenttiden åt att skolas om politiskt i den kinesiska armén. Men hon studerade i stället engelska på nätterna och lyssnade inte på sina föräldrars råd att inte berätta sanningen om massakern på Himmelska fridens torg 1989. 4-7

VLAAMS BLOK HAR LYCKATS FÅ FOLKETS STÖD

I Belgien ökar stödet för den flamländska högerextremismen. **Tina Hamrin Dahl** går igenom partiet Vlaams Bloks historia och ideologi. 10-11

**Det är en sak jag undrar över:
varför har hiphoplåtarna nästan aldrig något stick?
Bara vers, refräng, vers, refräng.
Förmodligen är det James Browns fel.**

Ur Niklas Söderbergs krönika

TEMA: DET MOTVILLIGA IMPERIET

13-21

Amerika bär upp dagens liberala världsordning, men är det ett imperium? Thomas Gür samtalar med *Newsweeks*

Fareed Zakaria.
Newsweeks
chefredaktör.

Illustration: Claes Jurander

chefredaktör **Fareed Zakaria** som anser att USA är centrum i det anglosaxiska imperiet och att dess uppgift måste vara att sprida en konstitutionell liberalism globalt. Men USA har under Irakkriget visat att det är arrogant och skrämmer i väg sina potentiella allierade. Författaren **Paul Berman** efterlyser att Amerika skall agera som ett idealistiskt imperium som i ord och handling försvarar mänskliga fri- och rättigheter även utanför sitt territorium. President George W. Bushs före detta talskrivare, **David Frum**, avvisar däremot bestämt att USA skulle vara ett imperium. Det är inte expansivt och amerikanerna har inga ambitioner att härska över andra. Människor i omvärlden väljer frivilligt amerikansk kultur och livsstil.

TRADITION 22-24**UTVECKLINGEN BLIR UPPLYST OM SITT RELIGIÖSA FÖRFLUTNA**

Jayne Svenungsson hittar en borttappad nyckel till den västerländska historiesynen. Liberalismen, idealismen och materialismen står alla i skuld till Joakim av Floris, en munk från 1100-talet.

FRIZON 25-37**DEN TRANSATLANTISKA EPOKEN ÄR SLUT**

Det återförenade Tyskland är inte längre bara stort. Gerhard Schröder har stakat ut ny, mer självmedveten riktning för ett land som nu vågar varsebli sin egen tyngd, skriver **Gregor Schöllgen**. 25-27

SPRÅKET ÄR TILL FÖR VISIONER OCH LÖGNER

Finns språket för informerandets, sexighetens eller relationernas skull? Ingetdera, säger **Peter Gärdenfors**. Han hävdar att det i första hand handlar om samarbetsvinster. 28-30

Foto: Corbis/Scanpix

MODERNITETENS GRAV I NEW YORK

Inget modernt museum kan utmana MoMA i New York. Inom kort återinvigs det efter en omfattande utbyggnad, men **Mark Irving** tvivlar på att det kan förbli nytt. 31-33

MAKTENS VÄSEN BYTER SKEPNAD

Magnus Henrekson resonerar kring hur ledarskapet på arbetsmarknaden kommer att se ut om de mest kompetenta väljer bort en traditionell karriär. 34-37

RECENSIONER 38-47**I FRANKRIKE ÄR STREJKEN FORTFARANDE UTOPISK**

Allt frånorstrejker till bankomatstrejker florerar i Frankrike. **Lisa Irenius** inspekterar ett stycke politisk och ekonomisk dynamit. 38-40

ÖVRIGA RECENSIONER

Böcker av Jagdish Bhagwati, Martin Wolf, Ted Morgan, Gore Vidal, Henry Wiencek, Martin Heidegger, Antonio Negri och Michael Hardt med flera. 41-47

AXESS

Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axel och Margaret Ax:son Johnsons Stiftelse för allmännyttiga ändamål.

Chefredaktör och ansvarig utgivare: Kay Glans
Redaktionssekreterare och researchansvarig: Sofia Nerbrand
Redaktör: Erik Wallrup
Gästredaktör: Lynn Åkesson
Redaktionsassistent: Hedvig Anderson
Grafisk form: Lars Andersson
Redigering: Charlotte Arwedsson och Lotta Brandt
Korrektur: Thomas Andersson
Bild: Bo Lindell
Repro: Sammy Elers-Svensson
Omslagsillustration: Claes Jurander

Verkställande direktör: Kurt Almqvist
Ekonomiansvarig: Anita Wallén

Redaktionsråd: Mats Benner, Arne Jarrick, Ingmar Karlsson, Lars Magnusson, Merete Mazzarella, Anders Olsson, Kari Andén-Papadopoulos, Joanna Rose, Johan Svedjedal, Gunnar Wetterberg, Sten Widmalm och Lynn Åkesson

Typsnitt: Indigo och Esans
ISSN: 1651-0941
Tryck: VLT Press

Postadress: Axess, Box 2143, 103 14 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-791 52 50
Internet: www.axess.se

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till *Axess* anses medge elektronisk lagring och publicering.

Prenumerationsärenden: Helår om 9 nummer kostar 325 kronor. Prenumerationsärenden sköts via www.axess.se, telefon 031-743 99 05 eller e-post prenumeration@axess.se

Världen är i behov av ett liberalt imperium. Någon måste kunna slå till emot terrorregimer och terrorister. Men USA under president Bushs ledning har inte lyckats balansera sin styrka med ödmjukhet. Det liberala imperiet uppstår genom allianser.

KAY
GLANS

kay.glans@axess.se

När man diskuterar USA:s maktställning i dag ligger det nära nära till hands att jämföra med imperier i

historien. Är amerikanerna vår tids romare? frågar den tyske historikern Peter Bender i boken *Weltmacht Amerika. Das neue Rom*. Det finns många likheter mellan Rom och USA. Bådas expansion skedde mer för att man ville eliminera hot mot sin säkerhet än för att man hade en plan för världsherravälde. En avgörande skillnad är att Roms uppstiggande förutsatte en även för antiken extrem förmåga att tåla förluster, medan strävan att minimera dem kanske är den största begränsningen för den amerikanska militära makten. Och medan vi ändå är inne på det: nej, Europa är inte för USA vad Grekland var för Rom, en kulturell förebild som var politiskt vanmäktig. EU kan bli allt från en potentiellt allierad till en mäktig rival till USA, menar Bender.

Men det brittiska imperiet är kanske det mest självklara jämförelseobjektet – man kan rentav, som Fareed Zakaria längre fram i dessa spalter, framhäva kontinuiteten och tala om ett anglosaxiskt imperium. Den brittiske historikern Niall Ferguson hävdar i sin nyutkomna *Colossus* att amerikanerna inte har varit särskilt framgångsrika som imperiebyggare eftersom de saknar briter-nas uthållighet. I några fall, som Tyskland och Japan, har USA dock varit långsiktigt, och då också framgångsrikt.

Den positiva tolkningen av detta är att USA inte vill härska över andra, den negativa att man saknar förmåga till det långsiktiga ansvarstagande som landets hegemoniska ställning faktiskt kräver. Att karaktärisera USA som ett imperium är känsligt, vilket framgår av David Frums artikel i *Axess* temablock. En del amerikaner som jag träffat nyligen kontrar snabbt med att säga att det är EU som är det nya imperiet, eftersom det faktiskt expanderar territoriellt.

Visst kan man befara att tematiseringen

av USA som imperium underblåser en enkelspårig antiamerikanism, men det finns också fördelar med att inte väja för en sådan beteckning. Den kan förtydliga aspekter av makt och ansvar som det historiskt sett unikt mäktiga USA helt enkelt inte kan kosta på sig att beslöja. Med makten följer också ett ansvar att ingripa – det är för övrigt värt att betänka också för dem som talar för att EU måste bli en motvikt till USA.

Vad vi noga besett talar om är ju behovet av ett liberalt imperium som skulle vara berett att intervensera, eller leda interventioner, mot terrorregimer och terrorister och försvara de mänskliga rättigheterna. Man kan beteckna det som ett imperium utan imperialism, men saken kompliceras av att man för att skapa en bestående ordning måste vara beredd att stanna en längre tid och agera ockupationsmakt. Är USA ett imperium om det ser sig nödsakat att stanna länge i Irak? På sätt och vis. Är det nödvändigt att stanna länge i Irak om man vill garantera att en stabil demokrati kommer till stånd? Med största sannolikhet. Kommer USA att vara berett att göra det? Sannolikt inte. Kommer detta att resultera i kaos? Förmodligen.

Det finns kanske också en pedagogisk fördel med att karaktärisera USA som ett imperium, nämligen att det skulle kunna göra amerikanerna mer lyhörda för hur andra uppfattar deras makt och vilka komplikationer det oundvikligen för med sig att ha en så dominerande ställning. När en jätte sträcker ut handen kan det för andra te sig som ett våldsamt slag om inte timingen är perfekt. Bushadministrationens agerande visar mer en isolationism som tvingats vända ut och in på sig själv och rusar in på den globala arenan för ett snabbt *hit and run*. En genuin imperiementalitet skulle satsa på långsiktiga allianser och vara medveten om att mycket makt också kräver stor ödmjukhet.

Kay Glans

Kay Glans
chefredaktör och ansvarig utgivare

Fruktan stoppar inte alltid hjärtats längtan

UTBLICK/ Kina. Efter massakrerna på Himmelska fridens torg tvingades många studenter tillbringa ett år i armén för "politisk omskolning". En av dem, Yiyun Li, fick där höra en sång som fick henne att längta till Amerika.

YIYUN LI

Författare

Översättning: Inger Johansson

SOMMAREN 1991 gick jag ut gymnasiet och skulle börja på Pekings universitet – en hemvist av flera för den demokratirörelse som stått bakom manifestationerna på Himmelska fridens torg två år tidigare. Men efter blodbadet i juni 1989 hade regimen beslutat att för säkerhets skull skicka alla nya studenter på Pekinguniversitetet till armén för ett års "politisk omskolning".

Denna studieordning varade tills universitetet hade fått "nytt blod", det vill säga att yngre studenter inte längre hade direktkontakt med bråkmakarna från Himmelska fridens torg.

Det var i september 1991 som vi kom till arméförläggningen i Xingyang, en grå stad i centrala Kina, hemsökt av ficktjuvar och hepatit A. Sovjetunionen hade just fallit och under de tre första dagarna sattes vi i ideologisk kristräning. Nu var Kina ensam ledare för kommunistvärlden, och vi måste vara särskilt vaksamma. På vägen till förläggningen sjöng vi en sovjetisk marschsång. Vi sjöng också en polsk marschsång med refrängen "Framåt, Warszawa, låt oss modigt avancera", fast Polen förstås också var utslaget.

Sedan dess har jag ofta undrat hur Kina kunde förbli kommunistiskt i kaoset under 1980-talets sista och 1990-talets första år. Landet öppnade sig och slöt sig på samma gång. I motsats till Nordkorea och Kuba, som båda var isolerade och hårt kontrollerade av diktatorer, hade Kina redan i början av 1980-talet beslutat sig för att välkomna kapitalistiska investeringar och västerländskt infly-

tande. När jag var sju år 1980 köpte grannarna husets första tv. Som om detta inte var fantastiskt nog, fick vi sedan veta att den största statliga tv-kanalen skulle sända en brittisk dramaserie. Varje tisdags- och torsdagskväll kom husets ungar hem till dessa grannar för att se på David Copperfield, som skulle vara en nyttig tv-serie för barn. Jag har starka minnen av rummet där det satt fullt av barn i rader och stirrade på den svartvita niorumsrutan. Den mörka, skrämmande historien om David Copperfield som övergick min horisont gjorde mig beklämd. Men föräldrarna ville inte låta mig hoppa över något avsnitt – tv var något som de aldrig hade kunnat drömma om när de var barn. Senare samma år ställdes madame Mao inför rätta för kontrarevolutionär verksamhet. Rättegången sändes i tv och många vuxna bänkade sig bredvid barnen hos grannarna. Mina föräldrar poängterade hur viktigt det var, men jag somnade så fort madame Mao hade letts in i rättegångssalen och sov under denna årets viktigaste händelse.

SYSTEMET BESTOD men landet förändrades snabbt. Man lade märke till de importerade lyxvarorna – kylskåp, tvättmaskiner, färgteveapparater, stereoanläggningar. Nyöversatta böcker kom ut i häpnadsväckande takt. Som gymnasist läste jag 1986 *Leaders* av Richard Nixon, Rousseaus *Bekännelser* och Alvin Tofflers *Tredje vågen*, böcker som ansågs vara nyttiga. Men när djupare förändringar stundade sa staten ifrån. I december

1986 gick studenter i Peking, Shanghai, Hefei och tio andra städer ut på gatorna och krävde ett slut på det totalitära systemet. Demonstrationerna blev en upptakt till det som skulle komma 1989, de varade mindre än en månad och var slut vid nyår 1987. I sitt första uttalande året därpå gjorde regimen klart att den med våld skulle komma att slå ner varje krav på demokrati.

Under de följande två åren dalade både ekonomin och den nationella moralen. Korruptionen bland kommunistiska funktionärer på alla nivåer var så utbredd att inga historier kunde förvåna oss, varken att en kommunistisk entreprenör i Hebeiprovin- sen hade ett privat fängelse och ett system för tortyr, eller att barn till högt uppsatta partifunktionärer köpte fashionabla fastigheter i Kalifornien kontant. Inflationen tog fart. Hemma hos mig försökte vi hamstra allt: vi lagrade tvål under badkaret, toalettpapper och tvättmedelskartonger

på kaminen. Tändstickorna blev fuktiga, det kryllade av mottlarver i risförpackningarna. Åren 1987 och 1988 präglades på något vis av korintmoten som blint flög omkring i lägenheten. I början av 1989 tycktes läget vara helt omöjligt att styra. Utomhus på gator och på bussar pratade folk om hur hopplöst allting var. "När ska det ta slut?" undrade man.

Denna frihet att uttrycka missnöje offentligt tog slut när hundratals människor blev ihjälskjutna på Himmelska fridens torg. Efteråt följde åtta månaders militärt undantagstillstånd i Peking. Optimismen från

1985 och 1986 förbyttes i förskrämd tystnad. Varje dag innan jag gick till skolan påminde föräldrarna mig om att jag skulle vara tyst ute bland folk. Vår mandarinlärare, en späd äldre dam, sa åt oss att inte skriva någonting i våra veckorapporter om den politiska situationen. Sedan tiggde hon och bad att vi inte skulle ange henne för skolmyndigheterna.

Efter 1989 har det förekommit många debatter, inte minst i utländska kinesiska kretsar, om vad det egentligen var som förde fram till blodbadet – att de konservativa var fast beslutna att till varje pris behålla kontrollen över Peking, att partiets reformister förlorade inflytande, att de demonstrerande studenterna var omogna, särskilt i slutet av maj och början av juni när slagorden mot kommunisterna och mot regeringen blev en förevändning för militärt ingripande. Varje år kring årsdagen i juni blir diskussionerna om Himmelska fridens torg intensiva, men den övergripande frågan om varför den kinesiska kommunismen överlevde omvälvningarna kring decennieskiftet 1990 förblir obesvarade. Kanske kan min tid i armén kasta visst ljus över den.

NÄR JAG KOM till förläggningen blev jag först bestört över att inte alla mina kamrater från universitetet visste varför vi befann oss i armén. Min man som kommer från en småstad i gränsprovinsen i nordöstra Kina och befann sig på samma förläggning berättade senare, att när han sökte till Pekinguniversitetet fick han inte veta någonting om omskolningsåret förrän han fick ett antagningsbrev där det stod att han skulle inställa sig på arméförläggningen.

Innan jag reste dit hade mina föräldrar varnat mig och sagt att jag inte

Vår mandarinlärare, en späd äldre dam, sa åt oss att inte skriva någonting i våra veckorapporter om den politiska situationen.

Yi Yun Li. Student i Folkets befrielsearmé, 1991.

fick prata politik och särskilt inte om massakern på Himmelska fridens torg. "Tänk dig att du har ett blixtlås för munnen", sa min mor. "Dra åt det ordentligt." Men av de nio flickorna på mitt förband var jag den enda som kom från Peking, och trots föräldrarnas förmaningar kände jag mig efter en månad förpliktad att ta upp saken. Det var söndagskväll och vi hade som vanligt vårt gruppmöte. Först sjöng vi en sång (det fanns bara ett fåtal som kunde komma i fråga: "Kommunismen är så god", "Röda kvin-nokämpars sång", "Gör dig redo för kriget"), sedan läste vi i tur och ordning upp våra ideologiska rapporter. "Den här veckan har jag varit trogen min kärlek till vårt kommunistiska moderland" – så började vi allihop. När det blev min tur läste jag ett par rader ur min anteckningsbok: "Den här veckan har jag varit trogen min kärlek till vårt kommunistiska moderland. Och den här veckan har jag varit eld och lågor för vår utbildning."

"Var det allt?" undrade grupple-daren Xing som var en studentkam-rat.

"Ja", svarade jag.

"Du måste rapportera mer i detalj."

"Jag har inget mer att säga."

"Men du ljugar i din rapport", sa Xing. "Du förlorade poäng två gång-er förra veckan för dina 'interna angelägenheter' och du sjöng inte med oss andra nyss."

Hon hade rätt. Jag rörde alltid på

läpparna men sjöng inte. Det var en obetydlig och meningslös protest jag fortsatte med hela året. Och mina "interna angelägenheter" handlade om att vi varje dag hade en halvtim-me på oss att bädda sängen oklan-derligt. Filtar och överkast skulle vara vinkelrätt vikta som skarpskur-na tofukuber. Men jag vägrade ägna mer än fem minuter åt bäddningen, och vid flera tillfällen var det min skuld att min grupp förlorade veck-ans hedersstjärnor.

Men den här gången sa jag: "Är vi inte i armén just för att lära oss ljuga? Är det någon som tror på vad vi får lära oss att säga här?"

Ingen svarade. Mina gruppkamra-ter stirrade på mig. Jag var själv ska-kad av vad jag hade sagt. Men deras tystnad retade mig. Jag tog till orda igen och sa en massa kommunistfi-entliga och arméfiendliga saker. Jag kunde inte lägga band på mig. Jag berättade om den åttaårige pojke som min mor natten efter den fjärde juni hade sett ligga ihjälskjuten nära sitt hem med ett sår djupt som en skål i bröstet. Jag talade om att jag trots min fars uttryckliga förbud hade smugit mig över gatan hemma till sjukhuset och fått se kanske hundra lik travade ovanpå varandra, bland annat en ung student som mist ena armen och halva överkroppen. Jag ville få mina gruppkamrater att kän-nas vid att det hade varit en massa-ker i Peking två år tidigare, och att vi befann oss i armén som straff för vad våra äldre kamrater hade gjort – trots

att de inte hade gjort något ont. Ville vi bli upplärda till papegojor och få hjärnorna tömda? Så sa jag och tänk-te inte på att dra åt blixtlåset för mun-nen.

Det blev tyst en lång stund och sedan var det en flicka som sa: "Är det sant att folk blev dödade?"

"Sprid inga rykten", sa Xing strängt.

"Det är sant", svarade jag. "Oskyl-diga människor."

"Soldater ur Folkets befrielsearmé blev mördade av pöbeln, det såg vi på tv allihop", sa Xing. Då vände jag mig till kamraterna och frågade inte sär-skilt välbetänkt: "Tror ni på propa-gandan eller tror ni på vad folk såg med egna ögon?"

INGEN SVARADE. Somliga satt och spetsade öronen, andra såg på mig med avsmak. Vid arton års ålder var jag för ung för att förstå en männis-kas rätt att tiga, särskilt när hon ser faran i vitögat. Flickorna i gruppen hade kanske allihop fått ett blixtlås för munnen av sina föräldrar. Efter denna händelse undvek många mig. Ett par tre fortsatte vara vänner med mig, men varenda en trodde jag var tokig. Jag var bestört. Jag tänkte inte på att folk i Peking de föregående två åren hade levt i samma tystnad. Jag begrep inte att fruktan – alla totali-tära regimers bästa vän – hade skrämt folk till tystnad.

Men själv var jag också rädd. Trots min kaxighet på dagarna var jag skräckslagen på nätterna. Jag var liv-rädd för att bli kastad i fängelse för det jag hade sagt, livrädd för att inte lyckas bli hjärntvättad utan bli kvar-hållen i armén ett år till eller avstängd från universitetet. Det var då jag en kväll i plutonförrådet upptäckte sången "American Pie".

JAG VAR INTE den enda stamgästen i plutonförrådet efter släcknings-dags. Det var tre flickor till och jag som hade lagt ihop till en starkare glödlampa. Varje kväll när jag kom insmygande var de andra redan där. Två satt och pluggade engelska glo-sor och den tredje läste en tjock foto-kopierad *Borta med vinden*. Ibland kom andra och försökte klämma sig in, men vi fyra tog upp all plats mel-lan skyfflar och kvastar, så det gick inte. Vi undersökte andra alternativ – den fuktiga skrubben där vi hängde tvätt var upptagen av några staman-ställda, liksom de två mest åtråvärda toalettbåsen, de som hade dörr. De flesta nattvandrarerna tillhörde en grupp som trodde att deras enda framtid var att sticka till Amerika. De läste engelska på nätterna och dröm-de om USA de långa trista dagarna. Själv räknade jag mig inte till dem, även om jag också lyssnade på band med engelska språkövningar.

När den sista av de andra tre hade

Forts. nästa sida

Omöjlig vokabulär

Nutid fanns i svenskan först i slutet av 1800-talet och var då bildat efter mönster av det tyska *Jetztzeit*. När Fröding skrev nutid i titeldikten i samlingen *Gitarr och dragharmonika* år 1891: "Den ene [grannen i min boning] han liknar min nutid / den andre min gångna tid", då använde han ett nytt och fräscht ord.

Kring förra sekelskiftet kulmine-rade utvecklingsoptimismen. Att leva i nuet blev ett värde i sig, på ett sätt som tidigare generationer inte riktigt skulle ha begripit sig på. Sedermera har *Jetztzeit* i tyskan fått stryka på foten för *Gegenwart*, ett ord som från början bara betydde "närvaro" och som fortfarande har kvar den betydelsen, vid sidan av "nutid".

Innebär det att svensken, som bara tänker på ögonblicket nu, och tysken, som dessutom tänker på att något är närvarande, ser världen med olika ögon?

Det nazistiska Tyskland skapade en egen vokabulär för att inprägl-a nya värderingar, och dessa uttryck kan inte längre användas: *Führer, gesunde Volksempfindung, lebens-unwertes Leben* etcetera. När Tysk-land delades efter andra världskri-get delades också ordlistan. Orden *frei, Freiheit, Freundschaft, Demo-kratie, Wirtschaftsordnung* användes på båda sidor men fylldes med olika innehåll.

I italienskan har *duce* blivit omöj-ligt, varför man i stället anammat anglicismen *leader* om politiska ledare. I svenskan var det efter murens fall knappast görligt att använda vissa ord ur den socialistis-ka vokabulären som klass, kamrat eller ens arbetare längre. De är märkta av en gången tids konflikter och luktar av motsättningar som en politiker i dag helst vill undvika att frambesvärja. Vi föredrar att tala om intressegrupp, medarbetare och anställd.

När Lars Ohly vill återuppliva benämningen kommunist rör han en känslig nerv. Är den egentliga kommunismen alltid fri från slavlä-ger? Har man rätt att definiera ord som man själv vill? Vem bestämmer ytterst? Ordböckerna? Nej, den fak-tiska användningen. Man får själv-klart fylla ett ord med vilket innehåll man vill. Men man måste räkna med att åhörarna inte nödvändigtvis går med på definitionen.

Den som hävdar att djur med snabel inte är riktiga elefanter får ett styvt jobb med att omskola sina åhörare.

ANDERS PILTZ
Professor i latin
vid Lunds universitet

Forts. Frukten stoppar inte ...

pluggat färdigt mellan ett och två på natten bytte hon glödlampa och skruvade i den ordinarie, en flottig tiowattslampa. När hon hade stängt dörren efter sig tog jag fram dagboken ur uniformsjackan och skrev i det svaga ljuset. Jag ville inte att någon annan skulle vara med då. Men också när jag var ensam skrev jag på ett språk som var späckat med bilder, inte om mitt liv utan om höstsyrsor som satt och jämrade sig i gräset, om grisar som gick och sprätte på exercisgården, om hungriga spindlar som jagade ännu hungrigare flugor. Och varje dag under exercisen oroade jag mig för att någon skulle hitta dagboken där den låg under min tunna halmmadrass. Det jag inte kunde skriva om var varför jag skrev, och jag noterade tvångsmässigt en massa ovidkommande saker så att jag skulle kunna sluta oro mig.

En natt stoppade jag så en omärkt kassett i min freestyle. I stället för den vanliga engelska språkkursen hörde jag en man som spelade gitarr och sjöng den sorgligaste sång jag någonsin hade hört. Kassetten hade letat sig fram till mig därför att en gymnasiekamrat hade varit kär i sin engelsklärare och spelat av låten som hans syster hade skickat hem från Amerika. Passionen för läraren hade gått över innan han hade hunnit överlämna kassetten, och i stället hade han stoppat den i högen med engelskspråkiga band som jag hade fått med till förläggningen.

Jag kröp ihop på golvet och grät. En av de andra flickorna satt fortfarande kvar. Hon kastade ett öga på mig och återgick sedan till sin roman. Merparten av texten förstod jag inte, men några stilla, sorgsna rader fick mig att rysa. "And in the street the children screamed / The lovers cried and the poets dreamed / But not a word was spoken / The church bells all were broken", sjöng sångaren.

Jag begrep inte hur han kunde sjunga så stillsamt om en sådan katastrof, sjunga så fördragsamt om en tystad värld som man inte kunde älska men ändå måste fortsätta hoppas att få älska och förändra. Jag var en ensam tonåring i en kall tillvaro och hade bara en sång på ett band att ty mig till. Men till och med musiken skulle dö, sjöng sångaren om och om igen.

TANKEN PÅ MUSIKEN fick mig att missa ett kommandorop under exercisen. Det ledde till att alla de andra stod vända mot vår ideologi-

chef major Tang, medan jag stod kvar med ryggen mot honom. Det tog några sekunder innan jag fattade vad som hade hänt, och då stod majoren redan framför mig och röt om att jag hade grishjärna.

Majoren hade för vana att skrika en rakt i ansiktet så att spottet stänkte. När han kom på oss med att läsa engelska sa han att vi gick i de amerikanska imperialisternas ledband. En lördagskväll råkade han höra några flickor sjunga popsånger om kärlek och romantik. Han samman kallade kompanimöte direkt. "Ni är som kattorna på våren när de ylar om nätterna och vill para sig", sa han.

Jag var livrädd att han skulle få reda på vad jag hade sagt på våra gruppmöten. Jag var säker på att Xing eller någon annan i min grupp skulle tala om det.

Längre fram inbillade jag mig att jag hade svarat honom trotsigt och kallat honom struts, eftersom han hade lång hals och litet huvud. Eller också inbillade jag mig att han hade börjat verkställa summariska avrättningar. Jag blev inte rädd när han riktade pistolen mot mig. Jag hörde sången inom mig som överröstade dödens ljud.

I själva verket ansträngde jag mig att undvika den sortens offentliga förödmjukelser. Till slut var det så att den enda kontakt jag hade med major Tang blev komisk.

Det stod ett pingisbord i dagrummet, och på söndagarna stod vi i kö för att få spela. För att alla skulle få en chans hade vi en regel om att ett set bara hade tre poäng och ingen fick spela mer än två set åt gången.

En söndag kom major Tang in i dagrummet. "Aha, söndagspingis – låt mig få spela", dundrade han och

trängde sig fram till bordet. Spelaren där räckte honom sin racket. Den som stod på andra sidan bordet, plutonens pingismästare och en vän till mig, log och sa: "Är majoren beredd?"

"Ja, nu ska jag klå dig", sa majoren, viftade med racketen och stampade i golvet. Flickan servade

och jag fick nöjet att se major Tang vinkla bollen åt fel håll. Den for in i väggen. Jag stod vid sidan om och räknade: "Ett noll."

När min vän hade tagit ledningen med tre noll tog jag bollen. "Tre noll, majoren. Ni är utslagen."

"Va? Jag är inte ens uppvärmd än. Tre poäng räcker inte. Vi spelar om sex bollar."

När flickan ledde med sex noll ville han att de skulle spela till elva. Sedan till femton, och sedan till tjugoeft i ett riktigt set. Några av flick-

orna som stod i kö gick därifrån. När major Tang förlorade igen räknade jag oskuldsfullt: "Tjugoeft noll. Majoren har förlorat."

Majoren blev stående ett ögonblick och stirrade på mig innan han började gorma. Två minuter senare blåste han i sin visselpipa och beordrade extra exercisövning därför att vi stod och slöade till, som han sa. Det blev en liten triumf för honom, men vi fick ägna resten av söndagen åt exercis och åt att höra på hans tirader.

EFTERSOM MAJOR TANG var kommunistpartimedlem var det han som styrde. Varje arbetsenhet styrdes (och styrs) som ett litet imperium av partiet, och maktmissbruk är mycket vanligt. Partifunktionärer som bryter mot lagen blir först, och i många fall uteslutande, föremål för partiets egna disciplinära åtgärder. För att dra nytta av systemet måste man givetvis vara partimedlem. Vår gruppleddare Xing ansökte efter en månad i armén om medlemskap i partiet. Detta i sig gav henne hållhake på oss andra. Konstigt nog blev jag, trots alla ansatser till motstånd, tvungen att skriva de flesta av hennes tal eftersom jag skrev bäst av de nio flickorna i vår grupp. Än i dag är det svårt för mig att förlika mig med det faktum att jag kritiserade parti-propagandan men samtidigt själv skrev delar av den. Sanningen att säga – ju mer utmanande jag blev på våra gruppmöten, desto räddare blev jag för Xing och hennes eventuella hämnd – var mitt skrivande för hennes räkning en kohandel, ett pris för ett visst utrymme för olydnad. Kanske är detta det eviga dilemma som många kinesiska intellektuella står inför?

Xing kom med i partiet så fort vi kom tillbaka till Pekinguniversitetet. I motsats till hur det var på 1980-talet blev det på 1990-talet trendigt för studenter att gå med i partiet. Med ett maskingevär i ena handen och ett erbjudande om privilegier i den andra värvade partiet framgångsrikt medlemmar ur nästa generation under perioden efter händelserna på Himmelska fridens torg. När jag läste på universitetet stod det klart att jag bara kunde leva mitt liv på två sätt – att, som många av studentkamraterna, gå med i partiet eller att söka till amerikanska universitet.

Jag valde USA av många skäl, men den som gjorde det möjligt var min plutonofficer löjtnant Chang. Hon hade sökt till armén efter grundskolan och arbetat i tre år som växeltelefonist innan hon skickades till en militär sjuksköterskeskola. Efter sin examen var hon med bland dem som hade turen att bli utvalda till att utbilda Pekingstudenter. Liksom alla andra kvinnliga soldater som hade arbetat som växeltelefonister

några år var hon aningen döv och talade med tordönsstämma. Hon var tjugofyra år gammal, lång men inte vacker.

DET FANNOS NÅGONTING hos löjtnant Chang som fick mig att sänka garderna redan från första stund, även om hon var lika osympatisk som alla andra officerare. Mina brev till föräldrarna var, som jag nyligen upptäckte när jag läste om dem, fulla av kommentarer om Chang. "Löjtnant Chang har varit på dåligt humör på sistone. För varje gång vi har uppfört oss illa har vi varit tvungna att skriva självkritik om 1500 ord", skrev jag. "Den stackare som först blev tvungen att göra det var en flicka som råkade ramla när vi var ute och sprang. Löjtnant Chang sa åt henne att ingående beskriva varför hon inte kunde springa ordentligt." Löjtnanten kunde ta halva söndagen i anspråk och tvinga oss att diskutera meningen med slagord som "Geväret pekar på det ställe jag siktar på. Jag siktar på den punkt som partiet anvisar." En gång tvingade hon en av mina gruppkamrater att göra femtio armhävningar därför att hon hade smuglat med sig ett halvt äpple i fickan ut till exercisen. Den flickans gnyenden under kommandona får mig att rysa än i dag.

Likafullt var jag inte lika rädd för löjtnant Chang som för major Tang, eller Xing, och jag lät mitt förakt skina igenom när hon pratade för mycket. Hon var ingen värtalig person, och en gång anmälde jag mig till och med frivilligt till att tala i vår debatt därför att jag ville att hon

Rättning i leden. Alla universitets-studerande i Kina genomgår ett års militär träning för att öka självdisciplin och patriotism.

Foto: Reuters/Scanpix

skulle veta att jag kunde tala bättre än hon, även om jag inte trodde på ett enda ord som jag själv sa.

Några månader in på terminen blev jag tagen på bar gärning av löjtnant Chang när jag satt och läste en Hemingwayroman under en av våra kommunistiska troslektioner. Jag var så uppslukad av boken att jag inte hörde min bänkgrannes varnande hostning. Chang nappade åt sig boken och sa åt mig att infinna mig på hennes rum senare på dagen.

Det var första gången jag kom in på hennes rum. Det var litet, sängen var oklanderligt bäddad, på väggen hängde en rad utmärkelser inom glas och ram, och hennes bokhylla var tom sånär som på några popbidningar. Hon log och frågade mig vad jag tyckte om arméutbildningen.

"Ingenting kan vara mer hederligt än att vara här och få den bästa tänkbara omskolning", sa jag.

Hon frågade om igen vad jag verkligen tyckte om armén.

"Jag tycker verkligen att det är en ära att få vara här", svarade jag.

Löjtnant Chang blev besviken. "Vad anser du om den här", sa hon och bläddrade igenom romanen. "En engelsk bok på en kurs om kommunistisk tro. Erkänner du ditt missstag?" Först efter det att hon hade upprepat frågan svarade jag ja.

"Skriv en självkritik så ska du få tillbaka boken", sade löjtnant Chang.

Jag hade väntat mig något värre.

Men på något vis gjorde hennes överseende gest mig ännu mer styvnackad. "Jag har ingen självkritik att komma med", sa jag.

Chang stirrade på mig och sa: "Du måste skriva självkritik, annars får du inte tillbaka boken."

"Då kan löjtnanten väl behålla den?" svarade jag. "Och läsa lite engelska som omväxling."

Löjtnant Chang spände ögonen i mig och jag blängde tillbaka. Hennes blick var full av bestörtning och hat. Hennes händer kramade boken. Jag trodde hon tänkte slå mig med den. Hon kunde göra vad hon ville, men vi visste båda två att jag ändå skulle vinna. Jag var intelligentare, bättre utbildad, och hade en framtid som hon inte hade någon del i. Så slet hon boken mitt itu, och jag rörde inte en min. Med trött röst sa hon åt mig att lämna rummet. För ett kort ögonblick kände jag sympati med hennes skam, men ännu större stolthet över det jag hade gjort för att få henne att skämmas.

Till min förvåning var hon vänlig mot mig resten av året. Det återgäldade jag med att inte göra mig lustig på hennes bekostnad. Den dag jag lämnade militärlivet gick alla kamraterna och sa adjö till henne, men jag vägrade. En stund senare fick jag order om att inställa mig på hennes rum. Jag gick dit med lätt hjärta, uppfylld av tanken på att få lämna förläggningen och bli en fri människa igen. Ingenting tydde på att jag skulle bli kvarhållen ett år till. Inget hotande fängelsestraff väntade.

Så fort jag fick se henne såg jag att hon hade gråtit. "Sätt dig", sa hon och pekade på rummets enda stol. Jag satte mig, och hon ställde sig framåt-lutad över bordet, men jag såg inte upp på henne.

"Jag ville bara prata lite", sa hon. Jag nickade.

"Vad ska du göra när du är klar med studierna?"

"Jag vet inte. Kanske försöka ta mig till Amerika."

"Vad finns det i Amerika?"

"Jag vet inte. Man måste se det för att få reda på det."

Hon nickade. "Du har en ljus framtid", sa hon och tog fram den beslagtagna boken. Den var omsorgsfullt lagad med tejp. Hon räckte mig den. "Var så god. Jag har ingen användning för den", sa hon.

Jag tog emot boken och mumlade något till tack. Hon viftade bort det och sa: "Du har inte trivts här på förläggningen."

"Nej, givetvis inte. Hur skulle jag ha kunnat det?"

Chang skakade på huvudet. "Du är för envis. Det här är det enda jag har att säga dig därför att jag är äldre än du. Du är intelligent och du kommer att bli lycklig om du lär dig att låta saker och ting passera. Låt bli att tänka för mycket på vad som är rätt och fel. Det tar du bara skada av."

Jag såg upp och hon log. "Jag känner dig bättre än du tror. Jag läser Xings rapporter om dig. Jag har inte skickat dem vidare till kompaniofficerarna för det skulle inte ha varit bra för dig. Men du måste ha klart för dig att inte alla kommer att vilja beskydda dig."

Så slutade mitt år som dissident. Chang hade gjort det enda hon hade befogenhet att göra och som verkligen kunde hjälpa mig – hållit tyst när hennes uppgift var att göra motsatsen.

NÄR JAG LÄMNADE ARMÉN var jag inte rädd längre men hade heller inte längre något behov av att vara sanningssägare. Jag hade haft tur. Jag hade varit envis och naiv och idealistisk, men jag kunde inte fortsätta gå omkring och drömma, eftersom den sortens tur inte kunde vara för evigt.

Tusentals andra människor måste ha upplevt något motsvarande i början av 1990-talet. Pengar blev det allmänna samtalsämnet. 1992 ersatte partiet planekonomin med en "kommunistisk marknadsekonomi". Det tog inte lång tid för folk i Peking att glömma massakern på Himmelska fridens torg. Tystnaden och smärtan efter dödsoffren ersattes av en vana att skämta om 1989 när det kom på tal. Det hade varit en annan tid, alla hade vi varit unga och omogna, men verkligheten hade lärt oss en läxa. Nu hade vi blivit kloka och kunde se tillbaka och skratta åt oss själva.

Jag ägnade studentåren åt ihärdiga studier med sikte på ett enda mål – att komma in på ett amerikanskt universitet så att jag kunde få lämna Kina. Av 110 utexaminerade från institutionen för biologi 1996 tog sig 70 till Amerika för att studera vidare. Fem år senare var vi nästan 100 stycken i Amerika. Under åren efter Himmelska fridens torg var drömmen om demokrati förlegad och hade ersatts av mer näraliggande bekymmer för den personliga välfärden. Det var också en framgång för regimen. En hel generation människor hade antingen lämnat landet eller bestämt sig för att samarbeta.

Jag lämnade min kassett med "American Pie" till löjtnant Chang när hon gav mig tillåtelse att lämna hennes rum efter vårt samtal. Hon kunde ingen engelska, men jag har alltid hoppats att hon kanske förstod sången ändå. Hon var tjugofyra år gammal, fortfarande ung nog för att förändra sitt liv. Men när jag sa det till henne log hon och sa att armén var det enda liv hon hade haft sedan hon var femton. Jag bad henne komma och hälsa på mig i Peking. Hon tackade ja, men när vi sa adjö på järnvägsstationen visste vi båda två att vi aldrig skulle ses igen. ■■

Artikeln publiceras i samarbete med den brittiska tidskriften *Prospect*.

FÖRFADERN I MONTERN (5) Att öppna stängda fönster

HAKE. I museets samlingar finns en så kallad lukobe-ask, en behållare för kraftladdade substanser. När jag rör den första gången yr ett litet vitt moln. Leran som fogade samman innehållet har torkat och blivit till pulver. "Om man inte matar förfäderna dör de." Är asken fortfarande laddad? Den har varit stängd i säkert hundra år. Det känns långtifrån självklart att öppna.

Kanske är det sagorna som får mig att tveka? Från Rödluvan, Orfeus och Pandora vet vi att förbud alltid blir kränkta och att överträdelser får sina straff. Nu rör sig också populärkulturens skuldmedvetna fantasier om exotiska förbannelser i bakhuvudet. Tintin. Tutanchamon. När nyfikenheten ändå segrar ryggar jag först bakåt.

Det glimmar i det vita stoftet av ormskinn och mörk metall. Bland stenar, insektsskal, kåda, päls, benbitar och andra nogsamt utvalda ingredienser vilar en europeisk fönsterhake. Nu är den nästan antik. När den hamnade i asken var den högmodern, en del av den nya materiella värld som trängde in med européerna.

Fönsterhaken har tagits i bruk som en del i ett symbolspråk, där föremål utgör metaforerna. Det vita står för det goda och kontakten med de döda. Asken har använts för att kommunicera med förfadersandar: en konst för de invigda som kan passera mellan världar.

När locket lyfts av är inget sig riktigt likt. Det som verkade uråldrigt och främmande rymmer hemtama spår av en förändringstid. Moderniteten var inte något som bara påtvingades eller överräcktes på bricka till folket i Kongo.

Nyheter anammades egensinnigt och selektivt. Fast asken vilat orörd så länge fungerar den alltså ändå. Ett fönster till en avlägsen värld står öppet.

LOTTEN GUSTAFSSON REINIUS
Fil. dr i etnologi, Etnografiska
museet / Statens museer
för världskultur

Lukobe-ask. Kommunikationsmedel mellan levande och döda.

Foto: Tony Sandin

Fattigdom och fara i Guatemala

VIKTORIA ÅBERG

Tidigare fredsoobservatör i Guatemala

PÅ KLUBBAR i exklusiva Zona 10 i Guatemala City dansar de unga från landets oftast vita överklass till hiphop och dricker drinkar. De tror att Ixcán bara är en ointressant stadsdel, men Ixcán är ett område i djungeln i nordvästra Guatemala. Det har en unik historia; tack vare den bördiga jorden sammanfördes här en rad olika maya-indianstammar under 60-talet.

En resa från huvudstaden ut till Ixcán innebär en färd genom tre skilda miljöer, från svala bergslandskap via ökenliknande förhållande till djupaste djungeln under en 20 mil lång resa. Bara i Cuarto Pueblo, byn där jag bodde under fyra månader som fredsoobservatör, kunde man höra åtminstone fem olika språk dagligen, detta trots att byn utsattes för en blodig massaker på order av regeringen

1982. Många överlevande flydde till Mexiko. I dag finns där varken el eller fungerande vägar och barndödligheten är hög på grund av undernäring och brist på sjukvårdspersonal. Många lever under ytterst enkla förhållanden och har både fysiska och psykiska men efter år av förtryck och landsflykt.

Guatemalas nye president Oscar Berger övertog makten i januari. Han har en svår uppgift i att försöka göra landet till ett välfungerande, demokratiskt och säkert samhälle. Åtminstone 60 kvinnor har mördats bara i år, antalet rån ökar ständigt och taxibilar vägrar att trafikera vissa delar av Guatemala City. Mycket av kriminaliteten i huvudstaden måste ses i relation till en kraftig ökning av så kallade *maras*, kriminella ungdomsgångar som opererar helt utanför det lagliga samhället. Dessutom lever reportrar farligare än någonsin. Förra året dömdes, misshandlades eller rånades ungefär 80 journalister.

Utsatthet. Folken i Ixcán lider fortfarande av sviterna efter gerillakriget i början av 1980-talet. Foto: All Over Press

Guatemala kämpar samtidigt med sitt förflutna. Efter inbördeskrigets slut har historiebilden förändrats genom anklagelser om folkmord. Uppskattningsvis 200 000 personer miste livet under kriget. Färsk forskning visar att en stor del dömdes i massaker och inte av traditionell krigsföring.

Majoriteten av offren tillhörde ursprungsbefolkningen och regimen

bär ansvaret för i princip alla dödsfall. Under diktatorn Efraín Ríos Montts 18 månader vid makten i början av 80-talet utfördes massaker i inte mindre än 150 olika områden, i princip samtliga mot ursprungsbe-folkningen. Åtta år efter slutet på en trettioårig konflikt är Guatemala fortfarande ett av de mest ojämlika länderna i världen. Drygt hälften av landets elva miljoner invånare lever i fattigdom, vilket motsvarar nästan hela den andel av befolkningen som härstammar från något av landets 23 indianfolk.

Ixcán är ökänt som ett av de områden som drabbats hårdast av konflikten och det lär dröja länge innan bönderna där kommer att känna av Bergers initiativ till förändring i landet. Den största risken i dagsläget är att många av Guatemalas invånare flyr norrut till Förenta staterna i stället för att kämpa vidare på plats. Vid middagsborden i Ixcán talades det ofta om att söka lycka och rikedom i USA, även om drygt hälften av dem som rest dit lever där illegalt. Under årets första två månader skickade guatemalaner i USA hem 378 miljoner dollar till anhöriga, vilket är 22 procent mer än 2003.

Den utbredda viljan att emigrera visar hur stor desperationen är. Utmaningen för den nye presidenten är att skapa villkor i Guatemala som gör det möjligt för bergsfolken att nå upp till samma levnadsstandard som landets välbärgade redan har.

Patologisk oro får oss att sluta äta med liv och lust

HÄLSA. Efter undersökningen utbrast sjuksköterskan förtjust: "Du har ett alldeles normalt kolesterolvärde. Det är det nästan ingen som har." Dagen innan hade jag i tidningen läst om den allra nyaste ätstörningen, *ortorexia nervosa*, den patologiska oron för att inte äta rätt, och det slog mig att det långt ifrån är något under att en sådan åkomma breder ut sig om normalitetsbegreppet har börjat användas som denna sjuksköterska gjorde. De besked vi får om vårt ätande – och om konsekvenserna av vårt ätande – är inte bara otaliga, de är också motstridiga. Ena dagen läser vi att lågt blodtryck kan förorsaka Alzheimer, nästa dag basunerar kvällstidningarna ut att man kan ha livsfarligt högt blodtryck utan att veta om det. Det är för övrigt det budskap kvällstidningarna älskar mer än nästan något annat: att vi kan vara sjuka utan att veta om det. Och om vi inte redan är sjuka så kom-

mer vi att bli det. Tröst fann jag när jag läste Ulla-Carin Lindqvists *Ro utan åror*.

Hennes ALS-sjukdom är redan långt framskriden när hon går ut med sin man för att äta på franska matsalen på Grand Hôtel:

"Jag bär en vinröd draperad sam-metsklänning och vi sitter vid ett runt bord. Servitrisen flyttar det närmare väggen så att jag kan vila nacken mot träpanelen. Jag ber att då byta det högfotade vinglasat mot ett seltserglas och böjer mig fram för att smutta på vinet med hjälp av ett sugrör.

Här sitter vi i sammet på rött gobelängtyg under kristallkronorna och Olle för försiktigt en bit av finaste spädgris i min mun. Köttet fullkomligt smälter i munnen och kryddningen är fylld av överraskningar: kummin, timjan, anis mot en smak av västerbottensost i potatisgratängen.

När han torkat rester av björnbärs-

sufflé från min haka tar vi färdtjänsten hem."

Ulla-Carin Lindqvist var, slår det mig, långt friskare än ortorektikerna. Hon visste att hälsa förutsätter sinnlighet, livsglädje. Hon representerade det hälsobegrepp som lanserades av den hermeneutiskt inriktade filosofen Hans-Georg Gadamer som själv hann fylla hundraett och rimligen måste ha vetat vad han talade om. "Hälsa", skrev han, "är inte ett tillstånd som man upplever inom sig, introspektivt. Det är snarare ett slags närvaro, ett vara i världen, en samvaro med andra människor, ett aktivt och fruktbart engagemang med det som är viktigt i livet."

När jag läser Ulla-Carin Lindqvist förstår jag vad min gamla mormor menade när hon sa: "Gift dig aldrig med en man som petar i maten."

MERETE MAZZARELLA

Professor i litteraturvetenskap

Besserwisser av Anders Mathlein

Går det att vara intellektuell i politiken?

MIN AVHANDLING skrevs inom ramen för projektet "Politik som rationellt handlande". Tre fyra år av mitt liv ägnades åt att rekonstruera de politiska aktörernas överväganden när arbetsmiljöpolitiken skulle reformeras: sakkalkyler, strategikalkyler och så vidare.

När jag sedan lämnade forskningen för praktisk politik på heltid som biträdande partisekreterare, blev jag snabbt varse att ställningstaganden inte riktigt tillkom på det genomrationella sätt vi antagit inom forskningsprojektet. Beslut fattades i ett tempo, som inte medgav nogsamt kalkylerande i varje enskilt fall. Men det innebar inte att politiken saknade urskiljbar logik och tydliga positioner.

Ett bra exempel är skattereformen 1990. De sammantagna effekterna av denna var långtifrån kartlagda fullt ut när beslut fattades. Men samtidigt präglades reformarbetet av både ideologisk och praktisk-politisk logik.

Riksdagsbeslut fattas alltså ofta utan att frågorna "körs i botten", det vill säga utan att varje tänkbar konsekvens gjorts explicit och vägts mot de andra. Det finns ett inte ringa utrymme för känsla och intuition. Samtidigt finns rationalitet. Forskare kan i efterhand rekonstruera processerna som om de följde en ideal modell för rationellt handlande och finna mönster som har stöd i källorna.

Ibland hävdas emellertid att det finns en generell motsättning mellan att vara intellektuell och att vara politiker. Intellektuella skulle kort sagt vara usla beslutsfattare: opraktiska, osäkra och ibland lite väl världsfrånvända. Tesen diskuteras då och då, senast i Tommy Möllers intressanta bok *Mellan ljusblå och mörkblå* om Gunnar Heckschers ledarskap. Heckscher sägs ju vara en misslyckad högerledare. Han skulle ha varit för intellektuell för att överleva i den hårda verklighet alla partiledare erfar.

I EN FÖRELÄSNING betitlad "Den intellektuelles roll i politiken" analyserade Heckscher själv problematiken. En intellektuell ser komplexitet där mindre skolade ser entydighet. Alltså uppstår problem med att vara entydig. Vidare har man en tendens att "systematiskt sky det förenklade", vilket medför svårigheter med att förklara sina uppfattningar för andra. Till sist vill intellektuella gärna se de generella, långsiktiga sammanhangen. Följden blir bristande timing: den intellektuelle har ofta rätt för tidigt och uppdragar sanningar innan andra är mogna att ta emot dem.

Dessa är djupt pessimistiska teser,

och att Heckscher själv kände så betyder inte att de är sanna. Innebörden är att klarsyn förhindrar handlingskraft. Borrar man tillräckligt i en fråga kan resultatet bara bli osäkerhet. Vi skulle i princip stå inför två möjligheter: att handla med kraft, men mer eller mindre i blindo, eller vinna insikt och lamslås av verklighetens komplexitet. Eller, alternativt, se ljuset före alla andra men sakna förmågan att bibringa dessa insikter till omvärlden.

DET FINNS FALL som motsäger synsättet. Erlander, Wigforss och Ohlin kan nämnas. Heckschers eget parti, moderaterna, har inte saknat intellektuella inslag under senare år. Carl Bildt var en utpräglat intellektuell ledartyp av det visionära slaget. I dag är ideal och visioner mer tillbakaträngda inom moderaterna. I stället hämtas viktiga delar av politiken direkt från den nationalekonomiska forskningen, som därmed får legitima förslagen. Den senaste ekonomisk-politiska motionen är kyligt intellektuell och teknisk till sin karaktär. Och den nya ingenjörsmässigheten belönas i opinionsundersökningarna.

Men det kanske inte handlar om en motsättning mellan att vara intellektuell i allmän mening och politiker. Det svåra är kanske att ta steget från akademien in i politiken? Tesen skulle kvalificeras till att säga att just forskare har svårt att bli skickliga beslutsfattare.

Vetenskapens roll sägs ju vara att ta fram maximalt säker kunskap. Härvidlag skiljer sig forskarens uppgift från andra intellektuellas, som journalister eller författare. Att vara förtroendevald är däremot att hantera fundamentalt osäkra frågor – de "svåra frågorna". De enklare ärendena har i allmänhet lösts på andra nivåer och belamrar inte ministrarnas eller partiledarens bord.

Men inte ens den mer kvalificerade tesen håller fullt ut. I andra länder är dörrarna mer öppna mellan akademi och politik än i Sverige. I USA är det vanligt att regeringen befolkas av personer med god forskningsbakgrund från Ivy-League-universiteten. I Tyskland är var och varannan doktor.

Och envar som följt kampen om anslag och tjänster på ett svenskt universitet kan konstatera att även den mest tillbakadragne professor kan uppvisa en strategisk skicklighet och handlingskraft som får flertalet riksdagsledamöter att framstå som fumliga amatörer.

LENNART NORDFORS
Fil. dr i statsvetenskap

Det är en sak jag undrar över: varför har hiphoplåtarna nästan aldrig något stick? Bara vers, refräng, vers, refräng. Förmodligen är det James Browns fel. Han visade från mitten på 60-talet att man kunde skapa fantastisk musik genom att inte komplicera den harmoniskt, utan i stället söka dynamiken i polyrytmik, upprepningar och små förskjutningar. Minimalism.

När hiphopen är bra finns det draget kvar. I den mer utslätrade varianten innebär det repetitiva något helt annat, något som vore lätt igenkännligt som monotoni, om det inte doldes under en maximering av uttrycket. Attityd kallades det i början. Varje låt ska vara sprängfylld med ilska eller coolhet eller farlighet. Och visst

Det är liksom samma grej alltihop. Effektfullt i bemärkelsen "fyllt till brädden" av effektiv spänning. Och visst, det funkar.

har det också kunnat vara drabbande, som i rapparna Public Enemys glansdagar, men i dag, när detta är så väntat, så formaliserat? Denna "uttrycks-maximering" har inte mycket med det afrikanska trum-arvet att göra, utan smälter misstänkt väl in i en större popkulturell trend: anti-dramaturgin.

Den fine sovjetiske sprintern Valerij Borzov fick en gång den intelligentaste frågan om taktiken på hundra meter slätt. "Jag går ut hårt och sen ökar jag", svarade han. Tänker på det en kväll när jag zappar fram följande samtidighet på tv: *Vem vill bli miljonär?*, en Whitney Houston-video samt en actionfilm med tidsinställd bomb-tema. Så behändigt det går att växla mellan dem. Redan den lägsta nivån i frågesporten framställs med ödesmättad slutgiltighet. På sitt håll wailar Whitney från första tonen till den sista om plågad kärlek; bombexperten tvekar mellan grön eller röd sladd medan räkneverket tickar ned. Det är liksom *samma grej* alltihop. Effektfullt i bemärkelsen "fyllt till brädden" av effektiv spänning. Och visst, det funkar. Om man visar en tidsinställd bombs klocka ticka ner mot explosion så blir tittaren fångad. Osvikligen. Och det sker ögonblickligt. Det innebär att man i princip kan komma in varsomhelst, i scenen såväl som i handlingen, och omedelbart fastna.

Det varken behövs eller hinns med sådant som uppbyggnad, dynamiska sänkning och höjningar av intensiteten, kort sagt inga stick. Och eftersom konkurrensen om tittarnas gunst hårdnat dramatiskt, så kan man inte tillåta sig att minska trycket en ynka millibar. Okej, det finns andra former av popkultur, såsiga dokusåpor, sit-coms, deckare. Gemensamt är ändå att man mycket snabbt kan avkoda dem.

Intressant i sammanhanget är "kulturkritikens" svårigheter att kommentera denna utveckling. Framför allt har den (på det hela taget fruktbara) nivelleringen av hög- och lågkultur ställt till det. Få, om ens någon, vågar riskera att framstå som högrövad, eller ännu värre, mossig. Alla måste kolla schlagerfestivalen, och diverse andra Stjärnfabriker, som om dessa fenomen hade någon som helst betydelse annat än att generera profit. Missförstå mig rätt här, det är inget fel på "lättare underhållning". Inte heller pågår det någon "förflackning" av värre grad än tidigare.

Problemet ligger inte i utbudets kvalitet, utan i dess *omfattning*. Alltså, distinktionen mellan högt och lågt är över huvud taget inte intressant här. Utan det faktum att individen i stort sett varje ögonblick av sin vakna tid har tillgång till ett *mer lättsmält alternativ*. Denna slags "instant begriplighet" är motsvarigheten till de tolv sockerbitarna i barnmaten. Beroendeframkallande och överstimulerande.

NIKLAS
SÖDERBERG

Poet

En ordbok för det oöversättliga

FILOSOFI. Försök översätta ett ord som det engelska *fairness*. Enbart för ordets första betydelse föreslår ordboken tre alternativ: rättvisa, ärlighet eller rimlighet. Men *fairness* kan också betyda blondhet, eller skönhet. Det beror förstås på sammanhanget. Och om du vill tala om rättvisa med en underkläng av ärlighet och blondhet och skönhet? Då får nog *fairness* stå som det är, oöversatt. Inom filosofin är detta kutym. För att inte förlora viktiga nyanser behåller man begrepp som grekiska *logos*, ryska *pravda*, engelska *agency*, tyska *Dasein* och arabiska *sharia*.

Man skulle behöva en särskild ordbok för "de oöversättbara" – och nu har den kommit! *Vocabulaire européen des philosophies*, "Filosofiernas europeiska vokabulär" (Seuil/Le Robert, 1 534 s.), är resultatet av tio års arbete, utfört av över 150 medverkande filosofer, vetenskapshistoriker, lingvister och filologer från hela Europa, under ledning av fransyskan Barbara Cassin.

I totalt 400 artiklar dissekteras och jämförs runt 4 000 ord och uttryck på förutom franska, engelska, italienska, tyska, grekiska och latin även baskiska, ukrainska, hebreiska och svenska. Det är en originell och mycket ambitiös satsning, och entusiasmen var stor när boken lanserades i Frankrike i början av oktober. "Det måste sägas utan omsvep: dess publicering är en kulturell, om inte politisk händelse som vida överskrider filosofins sfärer", menade dagstidningen *Libération*.

Utan tvekan kan ordboken bli ett fantastiskt hjälpmedel för Europas intellektuella, filosofistudenter och allmänt språkintresserade. Den är också ett konkret exempel på den språkliga mångfaldens förtjänster. Ett oöversättligt begrepp medför här ingen förlust, utan nya tankar och resonemang som blottar språkens tvetydighet. Men, det är klart, att ordboken är på franska förblir ett litet problem för en majoritet av européerna.

Hoppas den låter sig översättas.

RED.

Skojig postmodernistisk uppsatsgenerator

TIPS. Den som fann det nöjsamt att fysikprofessorn Alan Sokal lyckades få en helt meningslös artikel publicerad i tidskriften *Social Text* kan säkert uppskatta uppsatsgeneratorn www.elsewhere.org/cgi-bin/postmodern/. Med ett enkelt tryck på tangentbordet producerar datorn blixtnsnabbt text efter text i god postmodernistisk anda: Goddag yxskaft.

RED.

Vlaams Blok har lyckats få folkets stöd

UTBLICK/ Belgien. De flamländska högerextremisterna har lyckats få medvind i Flandern. Partiet Vlaams Blok har nu tre representanter i Europaparlamentet.

TINA HAMRIN DAHL

Fil. dr i religionshistoria
vid Stockholms universitet

I ÅRETS EU-VAL röstade drygt 24 procent av flamländarna på ett högerextremistiskt parti: Vlaams Blok. Partiet har 35 procent av invånarna i Antwerpen bakom sig. Vlaams Bloks tre ledamöter i Europaparlamentet kommer att försöka förhindra immigration från länder utanför EU. Frukten för invandrare och idén att flamländarna inte längre är "herrar i sitt eget hus" har fått partiet att arbeta för ett suveränt Flandern utan "etniska ghetton". Vlaams Blok är uttalat främlingsfientligt, mot etablissemangen och kritiskt till partipolitik. Huruvida immigranter skall ha rösträtt eller inte bör enligt partiet avgöras genom folkomröstning.

"Främlingar" som begår brott skall utvisas.

Partiets talesmän fokuserar på kulturella drag i stället för att använda rasbiologiska argument och poängterar vikten av ett välordnat, kommunitaristiskt samhälle där individuella rättigheter inte har något utrymme. Vlaams Blok tolererar inte heller språkpluralism, något som har lett till att de fransktalande mobiliserat och motsättningarna ökat. EU har reagerat med att ekonomiskt och kulturellt stödja de fransktalande som bor i Bryssels utkanter.

På många sätt är Vlaams Blok ett arv efter de flamländare som anslöt sig till SS när Tyskland ockuperade landet under andra världskriget. Det är ett välkänt faktum att medlemmar i föregångaren till Vlaams Blok, Vlaamsch Nationaal Verbond, samarbetade med de tyska nazisterna. Men den ideologiska grunden till den

flamländska nationalismen lades redan på 1840-talet genom framväxten av en "antibelgiskhet". Motståndet mot den belgiska staten övergick i ett fördömande av den parlamentariska demokratin, eftersom ett flamländskt nationalistparti aldrig skulle kunna vinna regelrätta val.

Under 1930- och 1940-talet lyfte nationalsocialister fram begreppet "diets", från det medeltida *diet* som betyder folk. Diets kom att stå för nederländsktalande folk och deras germanska språk. Detta folk ansåg sig få ett eget parti genom Vlaamsch Nationaal Verbond, som uppstod 1933 till följd av en kris i det nationalistiska Frontpartij. Partiledaren Staf de Clercq hade en uttalad antidemokratisk övertygelse och planerade en allians mellan partiet och "Det nya Tyskland". I slutet av 1930-talet började framträdande personer i Vlaamsch Nationaal Verbond yttra sig om vilka som var flamländare och vilka som inte var det. Dåtidsens föreställningar om ras användes som underlag: ickegermaner tillhörde inte samhället och borde deporteras.

EFTER ANDRA världskriget utpekades de flamländska katolikerna som landsförrädare och utsattes för våld av belgarna. Katolikerna slöt sig därför samman och grundade en folkmilis, Vlaamse Militanten Orde, som upprättade avdelningar i de viktigaste flamländska städerna. Vlaamse Militanten Orde betraktade sig som en förtrupp till nationalistpartiet Volksunie, som hade grundats 1954. Under 1960-talet uppstod ett antal grupper i Belgien som kan ses som föregångare till 1970-talets *nouvelle droite*. Spänningen ökade mellan fransktalande medborgare och flamländare och språkstridigheterna

ledde till att flamländsk nationalism fick ett stadigt fäste bland ungdomar. Volksunie, som förde nationalisternas talan, lanserade sig inledningsvis som ett demokratiskt parti men har hållit en folklig nationalism vid liv.

Vlaams Blok uppstod före valet i december 1978, i form av en plötslig allians mellan nationalistpartierna Vlaams-Nationale Partij och Vlaamse Volkspartij som båda hade bildats 1977. Till detta nya förbund slöt sig ordföranden i Nationalistische Studentvereniging, Filip Dewinter, som numera är framgångsrik ledare för partiet. Inspirerad av Jean-Marie Le Pens Front National var han en av initiativtagarna när en ungdomsorganisation bildades 1980: Vlaams Blok Jongeren, som tydligt tog avstånd från invandring.

En av grundarna av Vlaams Blok, Luc Pauwels, började i samma vecka ut tidskriften *Teksten, Kommentaren en Studies* (TeKoS) som tillsammans med Vlaams Blok formulerade en ny vision och blev tongivande bland högerextremister. Tidskriften förkastade idéer om egalitet och universalism, som ansågs ha orsakat dagens kulturkriser.

Idealet är ett indoeuropeiskt samhälle med hierarkisk ordning och homogen kultur. Tidigare handlade det om att rättfärdiga händelser under andra världskriget och försöka påvisa nazismens "fördelaktiga sidor". Nu presenteras nya idéer om att genom terrorism utplåna den belgiska staten och att under täckmantel tränga in i statsapparaten och inta betydelsefulla positioner.

PARTIETS STORA GENOMBROTT kom 1991, då Vlaams Blok blev fjärde största parti i Flandern med 10,3 procent av rösterna. I valkretsens Antwerpen uppnådde partiet 25,5 procent och Vlaams Blok fick 12 ledamöter i deputeradekammaren. Kommunalvalen i oktober 1994 bekräftade trenden, då Vlaams Blok

Inför rätta. Tingsrätten i Gent fällde i våras Vlaams Blok för att ha brutit mot Belgiens lagstiftning mot rasism.

Foto: Scanpix

fick 28 procent av rösterna i Antwerpen och där blev det största partiet. I det senaste parlamentsvalet i maj 2003 erhöll Vlaams Blok 11,6 procent av hela Belgiens samtliga röster, mandaten ökade från 15 till 18. Det största partiet i landet, Vlaamse Liberalen en Democraten, fick endast 15,3 procent av rösterna och 25 mandat.

Striden mot det multikulturella samhället har uppskattats av yngre väljare. I Flandern finns ett väl underbyggt motstånd mot "främmande kulturer" på grund av den antibelgiska inställning som innefattar en motvilja mot alla ickegermanska språk. Högerextremister behöver inte anstränga sig särskilt mycket för att få igenom sina förslag. De bestämmer vilka frågor som skall föras upp på den politiska agendan och har lyckats få invandrargrupper att associeras med kriminalitet och avvikelse, något som resulterat i ett mer systematiskt förtryck av invandrare.

När exempelvis gendarmeriet skulle rekrytera invandrare krävdes först och främst belgiskt medborgarskap. Sedan bestämdes att endast 50 invandrare kunde antas och därefter avslöjades att dessa skulle placeras i "högriskområden", det vill säga bostadsområden med stor invandrarandel. Givetvis var detta en seger för högerextremistiska rörelser, eftersom invandrarområdena utpekades som oroshärdar. Vlaams Blok utnyttjade situationen genom att föra fram påståenden i parlamentet om att invandrarna belönades för sin opålitlighet och brottslighet. Invandrarna sades ordna så att arbeten skapades åt dem inom gendarmeriet, genom att hota den allmänna säkerheten i samhället. Den främlingsfientliga retoriken har även accepterats av andra politiker, som mer och mer börjar tro på de premisser som resonemangen bygger på.

I Belgien har anslagen till samhällsvetenskaplig forskning successivt minskat. Konkurrensen mellan olika institutioner om statliga bidrag och stipendier är därför mycket hård. Ofta tilldelas en institution en summa pengar för att genomföra ett forskningsprojekt som är kopplat till ett politiskt mål och resultatet förväntas bli på ett visst sätt. Undersökningen bygger snarare på politisk än på vetenskaplig grund. En ond cirkel uppstår kring frågan om invandring: samhällsforskningen, politiken, allmänhetens uppfattning, nyhetsreportagen och annan information förstärker varandra.

Debatten styrs av påståenden om främlingar som stör den rådande ordningen och utgör ett problem genom sin blotta närvaro. Etniska och nationella skiljelinjer antas överskugga alla andra källor till konflikt och spänning. Förr talade många om alla människors värden och rättigheter, men nu handlar det om "våra värden" och "våra rättigheter". Filip Dewinter har sagt att "människlighetens rättigheter är enligt vår övertygelse underordnade vårt eget folks rättigheter".

Enligt den officiella retoriken kräver belgare som accepterar invandring att invandrarna anpassar sig till landets sociala normer i enlighet med belgarnas sätt att tolka sina normer. Men den fjärdedel av flamländarna som röstar på Vlaams Blok vill inte se några nya belgare över huvud taget och Filip Dewinter ler mer än någonsin.

Att tingsrätten i Gent har fällt Vlaams Blok för rasism och att kassationsdomstolen i november kanske bekräftar domen och förbjuder partiet bekommer Dewinter föga:

– Om rätten väljer att sätta demokrati och yttrandefrihet ur spel med en sådan dom byter vi bara namn på partiet.

Kvotering strider mot EG-rätten

JÄMSTÄLLDHET. De senaste åren har en lag om kvotering diskuterats som en möjlighet att öka antalet kvinnor på ledande positioner inom näringslivet. I stället för att fråga näringslivet vad det avser att göra för att komma till rätta med den skeva könsfördelningen hotade den tidigare jämställdhetsministern Mona Sahlin med lagstiftning om kvotering till bolagens styrelser. Svenska företag har dock inte ifrågasatt det politiska kravet. Den pågående debatten i massmedierna kring könskvotering visar framför allt på två saker: bristande kunskap i internationell rätt i allmänhet och EG-rätt i synnerhet.

Sverige har fått bakläxa av FN vid utvärdering av CEDAW-konventionen, vilken behandlar diskriminering av kvinnor. Den antogs 1979 med ett uttalat syfte: att avskaffa all slags diskriminering. Sverige har skrivit under konventionen och det är därför möjligt för privatpersoner att anmäla Sverige till FN:s Övervakningskommitté för diskrimineringsbrott. Det kan till exempel avse lönediskriminering, anställningsförhållanden eller andelen kvinnor inom statliga myndigheter.

EG-rätten utgår från den grundläggande rättsprincipen om likabehandling, det vill säga varje medborgares rätt till lika behandling och ickediskriminering. Denna princip är fastslagen både i rättspraxis och i EG-fördragets artikel 141 samt i ett antal direktiv, till exempel 76/207. Kvotering är en form av diskriminering och en lagstiftning inom området är således inte förenlig med EG-rättens regler. Detta framgår bland annat av mål 450/93 Eckhard Kalanke v. Freie Hansestadt Bremen samt fallet Abrahamsson, vilket är mer känt som "Thamprofessurerna". Det står alltså klart att en svensk jäm-

Mona Sahlin.

Foto: Scanpix

ställdhetsminister inte skulle kunna få igenom en lagändring som blir juridiskt bindande – såvida inte EG-rätten förändras. Det är emellertid inte troligt eftersom principen om likabehandling är central i EU.

Diskussionen om kvotering har under det senaste året förflyttats från kvinnliga chefer till bolagsstyrelser och möjligheten att införa någon typ av regler för att öka antalet kvinnor. Här är regelverket inte lika tydligt, men den grundläggande rättsprincipen kvarstår, och det man också kan fråga sig är om det är ett brott mot Europakonventionen, eftersom staten gör anspråk på att reglera äganderätten genom att styra vilka som ska ingå i bolagen.

Målrelaterade paragrafer stöder dock inte på juridiska problem, till exempel att en målsättning är en jämn fördelning av kvinnor och män inom bolagsstyrelser.

Även om kvotering kan vara ett effektivt sätt att snabba på utvecklingen mot öka jämställdhet så kvarstår ett problem: det går inte att genomföra genom lagstiftning. Ansvariga politiker borde i sitt opinionsbildande arbete i stället utgå ifrån att arbetsgivare har mycket att vinna ekonomiskt på ökad jämställdhet. Det är en framkomlig väg.

ANN-KATRINE ROTH,
Jurist och konsult
E(uro)QUALITY

Ax:son Johnsonstiftelsen på tv

Engelsbergssamtalen

Engelsbergssamtalen tar pulsen på borgerligheten. Programmen sänds i TV8 på måndagar klockan 22.10, med repris på torsdagar klockan 23.10.

1 NOVEMBER

Jan Erik Larsson intervjuas av Susanna Popova.

8 NOVEMBER

Marit Paulsen intervjuas av Peter Wolodarski.

Global Axess

27 OKTOBER

David Frum intervjuas av Thomas Gür kl. 22.10 i TV8. Repris: 31 oktober kl. 22.50.

3 NOVEMBER

Nicholas Lemann intervjuas av Thomas Gür kl. 22.10 i TV8. Repris: 7 november kl. 22.50.

Media 8

Ett nytt medieforskningsmagasin, *Media 8*, ställer de grundläggande frågorna kring hur medierna fungerar och vart de är på väg.

Vad brinner dagens publicister för? I premiäravsnittet tisdagen den 2 november medverkar Sveriges Televisions VD Christina Jutterström, Carin Stenström, redaktör på kristna dagstidningen *Världen idag*, *Kvällspostens* chefredaktör Staffan Erfors, Bonnier Tidskrifters Ulrika Saxon och fotbollsmagasinet *Offsides* chefredaktör och grundare Mattias Göransson. Journalisten Susanna Popova är programledare och medieforskaren Mats Ekström är ständigt gäst i programserien.

Media 8 sänds i TV8 på tisdagar klockan 21.00, med repris på söndagar klockan 21.00.

Vetenskapen trivs i mediernas rampljus

GLÖM FORSKARGNÄLLET om att populärvetenskapligt författande och offentliga framträdanden aldrig är meriterande. Vetenskapen trivs ofta i det mediala rampljuset. Aktuell forskning om vetenskapens mediala relationer visar att uppmärksamhet i offentligheten kan resultera i mer eller mindre konkreta resurser; en positivt inställd publik är en viktig allierad för forskargrupper, vetenskapliga discipliner och universitet.

Detta har vetenskapsvärlden förstått. Framgångsrika forskningsledare har ofta god hand med journalister. Det händer att universitet överväger att ge sina forskare medieträning. Varje modernt universitet har en informationsavdelning som publicerar ett flöde av pressmeddelanden som beskriver de senaste rönerna och genombrotten. Vetenskapliga organisationer i Europa och USA har byggt upp webbtjänster som Eurekalert och AlphaGalileo som dagligen sammanställer och systematiserar pressmeddelandena, allt för att öka chansen att någon journalist plockar upp nyheten.

FORSKARE SKAPAR dessutom egna och nya plattformar för kontakter med medier och allmänhet. Även om bloggar ännu inte blivit något vanligt fenomen i vetenskapen, varken i

bloggningens hemland USA eller i Europa, finns det ett antal forskare som använder detta mikropubliceringsverktyg för att kommunicera både inom det egna ämnet, mellan akademiska discipliner och med läsare utanför universiteten.

Och det mediala utrymmet spelar roll. När kemisterna Stanley Pons och Martin Fleischmann trodde sig ha uppträckt kall fusion inbjöd de till presskonferens, vilket genererade ett omfattande politiskt och ekonomiskt intresse för denna potentiellt revolutionerande teknik. När den holländska pressen började skriva kritiskt om och närmast driva kampanj mot ett nyligen utvecklat p-piller för män, blev pillret (som testats vetenskapligt med gott resultat) inte speciellt trovärdigt på marknaden. Allmänhetens åsikter om modifierade grödor och stamcells forskning, som bland annat påverkas av mediernas beskrivning, kan knappast bortses ifrån när man försöker förstå varför tekniken lyckas eller misslyckas.

UTVECKLINGEN STÄLLER vetenskapsjournalistiken inför nya utmaningar. Vilka bilder ska journalister välja att återge? Hur pass kritiskt inställd är vetenskapsjournalistiken när den ställs inför medialt skickliga forskare som har allt att vinna på en

positiv mediebevakning? Hur kritisk kan den vara?

Medial uppmärksamhet kan bland annat användas som stöd åt forskning som kämpar om utrymme och resurser. Ett fall är sökandet efter liv i universum och projektet SETI: Search for Extraterrestrial Intelligence. Forskningsfältet har handlat om radioastronomer som spanat efter signaler från andra världar och NASA:s sonder till Mars som grävt i myllan i sökandet efter mikrober.

Fältet har knappast varit okontroversiellt. Inomvetenskapligt har det ibland utsatts för kritik, samtidigt som det försvarats av forskare som velat se det som ett legitimt vetenskapligt område. Det har varit ett relativt lätt byte när amerikanska politiker velat skära i budgeten hos skattefinansierade megaaktörer som NASA. SETI har emellertid kunnat leva vidare, mycket tack vare Carl Sagens och andra SETI-forskarens förmåga att skapa och upprätthålla intresse för forskningsfältet. Detta är ju en typ av forskning som har lättare att attrahera allmänhetens intresse än mycket annan astronomi. Större donationer från mecenater som Steven Spielberg och Microsoftmiljardären Paul Allen har finansierat verksamheten. Man har ett utbrett stöd via organisationer som The Pla-

netary Society med över 100 000 medlemmar.

Häromåret lyckades man bokstavligen talat placera sökandet efter liv i rymden på datorskärmar världen över i form av den populära skärmsläckaren SETI@home. Programmet laddar ner en liten bit radiobrus från rymden, uppfångat med ett stort radioteleskop. Datorn tuggar sig igenom bruset och rapporterar efter en tid tillbaka resultatet till serverna på SETI:s datacentral i Berkeley. Hittills har över fem miljoner användare donerat datortid till projektet. Sammantaget utgör beräkningskraften hos SETI@home en av världens kraftfullaste datorer.

Samtidigt som datoranvändarna donerade datorkraft till SETI värmdes de på sätt och vis till projektet som stödare genom att de blev delaktiga i projektet. Därmed etablerades skärmsläckaren som nytt format i den vetenskapliga masskommunikationen. Skärmsläckarna fungerade som ett slags forskningspolitisk kampanj: nästa gång någon politiker vill döda ett SETI-projekt finns det mängder med människor som kommer vara emot det, därför att de i någon mening själva är SETI-forskare.

GUSTAV HOLMBERG

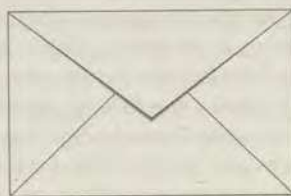
Fil. dr på forskningspolitiska institutet vid Lunds universitet

AXESS ✶ LÄSARBREV

Sekularisering är Turkiets nyckel till EU

Magnus Karaveli

Ledarskribent på Östgöta Correspondenten

"DET TURKISKA DRAMATS kulmen kommer att inträffa den dag den islamiske premiärministern, kanske med EU i ryggen, konfronterar kemalismens bålverk: statens sekulära natur och självförbudet, som i allt fler turkars ögon blivit dess insegel", skriver Nathan Shachar i *Axess* temanummer om Turkiet och EU.

Att de styrande, "milda" islamisterna just hoppas på ett sådant scenario erkänner de själva öppet. De tänker sig medlemskapsprocessen som en murbräcka mot sekularismen. För EU-kommissionen är det i sin tur fråga om en "öppen", villkorad process vars slutmål är en "speciell status" för Turkiet snarare än ett medlemskap. Syftet är inte så mycket att leda in turkarna i Europa som att förankra och underordna dem som en lydig strategisk partner. Innehållet och språkbruket i EU-kommissionens Turkietrappor som presenterades i början av oktober är också betecknande nykolonialt till sin anda.

Turkietsfrågan väcker starka kän-

slor och ger upphov till en upphetsad retorik som skymmer de krassa, realpolitiska kalkylerna. Konservativa motståndare till medlemskap för det "muslimska" Turkiet oroar sig i onödan. Liberaler och progressiva som försöker sälja in landet med en ny variant på det fredsargument – nu är det Europa och islam som skall försonas – som hittills legitimerat det som Kay Glans beskriver som EU:s forcerade revolution uppfifrån, är å andra sidan orealistiska och gör både Europa och Turkiet en otjänst.

Turkiet sägs vara en "bro mellan väst och den muslimska världen", landet framställs som ett "muslimskt" föredöme, som ett bevis på att "islam går att förena med demokrati" – vilket är en själv motsägelse; föreställningen om en gudomligt given samhällsordning tål inte någon medborgerlig suveränitet.

Därmed stängs turkarna in i en muslimsk stereotyp, deras religiösa identitet – en privatsak i ett sekulärt perspektiv – görs till politisk huvud-

sak. Det är en orientalistisk diskurs som tilldelar dem rollen som "den andre".

"Det är på tiden att vi låter moskén stå mitt i byn", säger EU-parlamentarikern Daniel Cohn-Bendit. Utrikesminister Laila Freivalds lyfter fram den religiösa dimensionen när hon hänvisar till att det inte minst är viktigt att Sveriges och Europas muslimer får signalen att EU inte är en "kristen klubb".

Att lansera ett turkiskt EU-medlemskap i termer som skapar intrycket att drivkraften är "islamisering" av Europa kan bara leda till att en redan avståndstagande och på många håll öppet fientlig opinion repelleras ytterligare. Det riskerar att underblåsa främlingsfientlighet. Det riskerar vidare att stärka den skenbart "moderata" islamistiska trenden i Turkiet, samtidigt som fel signaler sänds till muslimerna i Europa.

DET ÄR INTE ISLAM som kvalificerar Turkiet till EU, till ett Europa byggt på upplysningens idéer, utan tvärtom landets brott med islam som samhällsideologi. "Det förefaller mig som om turkarnas önskan om att få komma med i Europeiska unionen är en konsekvens av den store visionären Atatürks politiska filosofi", framhåller den polske EU-

parlamentarikern Bronislaw Gerek. Turkiet bröt med den muslimska världen när statsgrundaren Kemal Atatürk avskaffade kalifatet (som Usama bin Ladin drömmer om att återupprätta i dag) 1924, något som för övrigt "rättsöende" muslimer världen över ännu inte förlåtit turkarna. Det faktum att den kemalistiska revolutionen – skiljandet av staten från islam – inte stimulerat till någon omdanande och bestående efterföljd i den muslimska världen de senaste åttio åren vittnar om Turkiets svaga, "orientalistiska" referenser.

Men i dag flyter dessa världar – islam och Europa – samman. Det är i Europa, bland de muslimska invandrarna i storstädernas förorter, som den avgörande striden om islams själ står, skriver den franske statsvetaren och islamkännaren Gilles Kepel i sin senaste bok. Utgången i dragkampen mellan sekularisering och islamisering, i synnerhet i Frankrike, kommer att få stor betydelse för den muslimska världens vägval, förutspår Kepel. I så fall är det desto viktigare att budskapet från Europas ledare till de europeiska muslimerna framför allt är oavvisligt sekulärt, i upplysningstraditionens anda. Då bör också relationen till det sekulära Turkiet brukas på rätt sätt. ■

TEMA: DET MOTVILLIGA IMPERIET

Illustration: Claes Jurander

HAR IMPERIET ÅTERUPPSTÅTT?

FAREED ZAKARIA: Amerika är det anglosaxiska imperiets centrum och det mäktigaste väldet i människans historia.

PAUL BERMAN: USA borde vara ett idealistiskt imperium som slåss för mänskliga rättigheter även utanför sitt territorium.

DAVID FRUM: Förenta staterna är inte ett imperium och amerikanerna vill inte härska över andra.

Sidorna 14–21

Den illiberala demokratin vinner insteg där fria val inte kombineras med rättsstatens principer. Denna tes har gjort **Fareed Zakaria** världskänd. Han menar att USA, som i realiteten är en fortsättning på det brittiska imperiet, måste agera långsiktigt och ödmjukt i Irak för att sprida den liberala världsordningen även dit.

USA skrämmer sina vänner i stället för sina fiender

Av
Thomas Gür
Skriftställare

NÄR JAG TRÄFFAR Fareed Zakaria på *News-weeks* huvudkontor på 57:e gatan i New York är mediernas ämne för dagen den gångna kvällens debatt, den andra av de tre mellan George W. Bush och John Kerry inför presidentvalet. En brännande fråga är hur lång den amerikanska närvaron i Irak kommer att bli. Försvarsminister Donald Rumsfeld är nu i Irak för första gången efter interrimregeringens tillträde och i ett tal till trupperna sade han att en hemfärd kan bli aktuell tidigast efter de irakiska valen i januari. Det är inte långt till "tidigast efter januari".

Fareed Zakaria tar emot på tidskriftskontorets konferensvåning. Vi kunde ha suttit på vilket kontor i vilken karaktärslös byggnad var som helst i världen. Det finns inga miljöskilnader att göra, inga lokala inslag att notera. Efteråt reflekterar jag över att intervjuans inramning i form av intervjuad och intervjuare ändå har ett symbolvärde för dess tema. Ingen av oss har engelska som modersmål, vi är båda födda utanför den anglosaxiska kultursfären, men i länder under stark dominans av de två stater som har förvaltat det anglosaxiska imperiet. Vi har båda rört oss geografiskt i riktning mot detta imperium – Zakaria rakt in i dess centrum – och på det *lingua franca* som detta imperium etablerat sitter vi i den stad som är imperiets kronjuvel och samtalar om dess framtid.

Våren 2003, inför USA:s ockupation av Irak, skrev Zakaria: "I åtminstone en aspekt hade Bushadministrationen rätt: det här kriget kommer att se bättre ut när det är slut." Det blev väl inte riktigt så?

– Nej, inte ens så blev det, säger Zakaria. Kriget såg inte bra ut från början och ser inte bra ut nu heller. Jag hade starka betänkligheter mot

det sätt som USA gick in i Irakkriget på, och prognosen att det skulle se bättre ut när det var slut var det mest positiva jag kunde säga om det. För, som jag också sade, ett krig kanske kunde lösa Iraks problem, men även om det skulle vara framgångsrikt skulle det inte kunna lösa USA:s problem: att det nästan ingenstans i världen utanför USA finns ett folkligt stöd för den amerikanska utrikespolitiken, och att USA står isolerat. Så var det inför Irakkriget och det gäller än mer i dag.

Men stämmer det? Åtskilliga länders regeringar har ju ändå ställt sig bakom USA och deltar i den amerikanska operationen i Irak...

– Vissa regeringar ja, men inte den allmänna opinionen i dessa länder. Och eftersom de stater vilkas regeringar stöder USA är demokratier, kommer också allmänhetens missnöje att slå igenom på det politiska fältet.

Jag påminner Zakaria om en passus ur efterskriften till pocketutgåvan våren 2004 av hans bok *The Future of Freedom. Illiberal Democracy at Home and Abroad*: "President George W. Bush har ofta talat om att Amerika vill hjälpa till att bygga upp demokratin i Irak. Han har också sagt att Amerika vill lämna över makten till irakierna så fort som möjligt. Detta är givetvis det politiskt korrekta att säga. Washington vill inte se ut som en ockupationsmakt och sålunda kommer en process med maktöverlämnande till irakierna att inledas. Det kommer också att tvinga de irakier som vill styra att ta ansvar för sitt agerande. Men de politiska och ekonomiska reformernas historia över hela världen tyder på att byggandet av demokrati i Irak kommer att kräva en väsentlig och dominerande amerikansk (eller internationell) närvaro på plats i många år. Vi kan lämna snabbt eller så kan vi fostra till

demokrati, men vi kan inte göra bägge sakerna."

– USA har ställt till det för sig, kommenterar Zakaria. Vi skulle behöva stanna mycket längre i Irak om projektet skall ha framgång, men vi kommer inte att kunna göra det. Löftet om det snabba uttåget gör att man får ännu svårare att skapa beständiga arrangemang som stöds och upprätthålls av lokala krafter. På sikt kommer det förmodligen att etableras en regeringsmakt som på många sätt är bättre än Saddam Husseins, men man skall inte förvänta sig att vi får en frihetlig och demokratisk regim i landet av samma slag som i de västerländska samhällena.

– Demokrati är absolut nödvändigt, men inte tillräckligt. Demokratin måste kombineras, eller till och med snarare föregås, av institutioner som garanterar frihet, som kringskar den politiska makten och som balanserar varandra. En demokrati som enbart handlar om att hålla fria val riskerar att förvandlas till en illiberal demokrati, ett system där friheten ersätts av majoritetsförtryck.

DÄRMED HAR SAMTALET landat i tesen om den illiberala demokratin, som Zakaria första gången formulerade i en artikel i *Foreign Affairs* 1997 och som medförde att hans berömmelse spred sig bortom USA:s gränser. I Amerika blev han ett namn redan 1992 när han blott 28 år gammal utsågs till redaktionschef för *Foreign Affairs*, den yngste som hittills har haft denna viktiga befattning som tidskriftens andremän och de facto chef. Då hade han hunnit ta examen från Yale (i historia) och doktorera på Harvard (i internationella relationer). Några år senare beskrev *Esquire* honom som "den mest inflytelserike utrikespolitiske rådgivaren i sin

generation" och utnämnde honom till "en av de 21 viktigaste personerna i det 21:a århundradet".

Fareed Zakaria föddes i Indien av föräldrar som tillhörde landets muslimska etablissemang. Fadern var en ledande politiker i kongresspartiet under Indira Gandhi och modern var redaktör för indiska söndagsbilagan av *The Times of India*. Zakaria påpekar gärna att Indien med sina 120 miljoner muslimer är ett av världens största muslimska länder. Troende som muslimer men sekulära som indier omfattade även familjen Zakaria det typiska indiska överklass-idealet: den brittiska kulturen. Men när Fareed kom till USA som 18-årig student, valde han den amerikanska kulturen framför den brittiska. "Kulturen följer makten", som han sagt i en annan intervju.

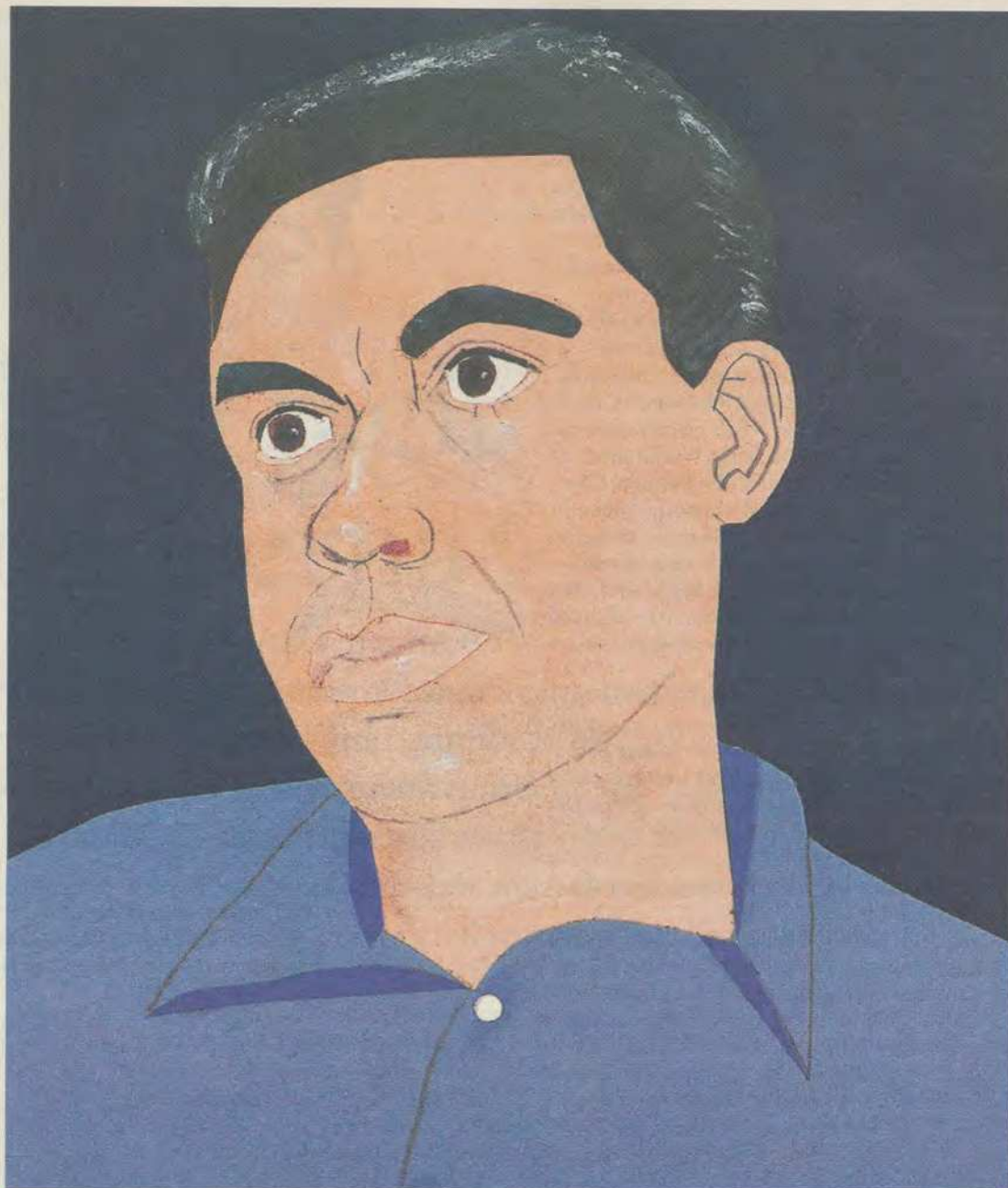
På *Foreign Affairs* fick han uppdraget att stöds- la unga skribenter för att förnygra tidskriften, men hans viktigaste bidrag till att förnya intresset för den blev publiceringen av den då 70-åriga Samuel P. Huntingtons essä "The Clash of Civilisations?" sommaren 1993. Zakaria var Reaganbeundrare i ungdomen men säger sig numera gilla moderata republikaner och konservativa demokrater. Sedan år 2000 är han redaktör för *Newsweek International* med en egen kolumn och egna artiklar. Tidskriften har 3,5 miljoner läsare och särskilda upplagor i Europa, Mellanöstern, Asien, Latinamerika och Afrika.

Sin egen essä om den illiberala demokratin byggde Zakaria senare ut till boken *The Future of Freedom. Illiberal Democracy at Home and Abroad*, publicerad 2003, en storsäljare som redan har översatts till åtta språk, dock ännu inte till svenska. Litteraturkritikern Harold Bloom har skrivit att vi läser i syfte att finna ett sinne mer originellt än vårt eget. Fareed Zakaria besitter ett sådant sinne.

Den mest rättvisa sammanfattningen av Zakarias tes om den illiberala demokratin är förmodligen sammanfattningen i hans egen artikel från *Foreign Affairs*: "Runtom i världen överskrider demokratiskt valda regimer rutinmässigt gränserna för sin makt och inskränker sina medborgares grundläggande rättigheter. Från Peru till Filippinerna ser vi uppkomsten av ett obehagligt fenomen: den illiberala demokratin. Den har varit svår att identifiera eftersom demokratin – fria och rättvisa val – i väst under det senaste århundradet har gått hand i hand med konstitutionell liberalism – rättsstatens principer och grundläggande mänskliga rättigheter. Men i övriga delar av världen går dessa två begrepp skilda vägar. Demokrati utan konstitutionell frihet resulterar i centraliserade regimer, frihetens urholkning, etnisk rivalitet, konflikter och krig. Det internationella samfundet och Förenta Staterna måste upphöra med sin fixering vid att anordna val och främja det gradvisa frihetliggörandet [*liberalization*] av samhällen."

DEN BRITTSKE HISTORIKERN Niall Ferguson har pekat på att det amerikanska politiska systemet har ett inbyggt problem med för kort koncentrationsspann. Under sin första mandatperiod har en amerikansk president endast två och ett halvt år på sig tills frågan om att säkra omval för en andra period blir aktuell. Dessutom kan valet till kongressen mitt i mandatperioden fungera som hämmande för eventuella nya lagar. Är den amerikanska demokratin en hämsko för långsiktiga amerikanska internationella engagemang?

– Det kan förefalla så, men det är en bedräg-

"Demokratin måste kombineras, eller till och med snarare föregås, av institutioner som garanterar frihet, som kringskar den politiska makten och som balanserar varandra."

Fareed Zakaria menar att demokrati är absolut nödvändigt – men inte tillräckligt.

lig föreställning, svarar Zakaria. Den amerikanska demokratin var inget hinder för det mycket långsiktiga engagemanget i Tyskland, Japan och Sydkorea. Det engagemanget hade både omvärldens, de lokala befolkningarnas och de amerikanska medborgarnas stöd så länge som det varade. Gå tillbaka till 1945! Då hade USA världen för sina fötter. England var försvagat, Frankrike slaget, Tyskland förött och Sovjetunionen kraftlöst. Men Franklin Roosevelt och Harry Truman valde att främja amerikanska intressen genom att bygga en värld av allianser och multilaterala institutioner. De initierade bildandet av Förenta Nationerna, Nato, Bretton Woods-systemet och en mängd andra interna-

tionella organisationer. Marshallhjälpen, totalt 120 miljarder dollar i dagens penningvärde, utgjorde stommen i den globala återuppbyggnaden efter andra världskriget. Den gavs villkorat men utan att man från amerikanskt håll blandade sig i detaljanvändningen av medlen.

– USA behandlade de besegrade nationerna och de kraftlösa allierade som likvärdiga partners. Och detta system och detta arbetssätt fortsatte ända in i våra dagar. När George Bush den äldre intervenerade mot den irakiska ockupationen av Kuwait 1990/91 gjorde han sitt yttersta att gå via FN. När Clintonadministrationen gick in i Kosovo skedde detta under Natoflagg. Det var omständligt och det tog tid att få ihop allianserna. De militära nackdelarna var uppenbara. Natogeneralerna har ingående beskrivit det absurda med att europeiska huvudstäders ledande politiker var inblandade i beslut om vilka mål stridsflygplanen skulle bomba eller ej. Men det gav det amerikanska ingripandet en legitimitet, inte bara hos andra länders regeringar, utan också hos deras befolkningar.

Men ändrade inte den 11 september radikalt förutsättningarna? Nu var det USA som upplevde sig självt som hotat och därmed blev också tidsutdräkten oacceptabel i relation till det upplevda hotet. När Irak ockuperade Kuwait och Saddam Hussein mördade kuwaitier eller när kosovoalbanska fördrivs och mördades stod inte amerikanska liv på spel. Attacken den 11 september var ett angrepp på USA. Är det då inte

givet att man inte ansåg sig ha tid att invänta andra eller gå genom etablerade organisationer och strukturer?

– Det fanns en inbilsk attityd redan före den 11 september. Under sitt första år drog sig Bushadministrationen tillbaka från fem internationella avtal och gjorde det utan minsta diplomatiska finesse. Den ville inte vidkännas någon av de diplomatiska ansträngningar som Clintonadministrationen hade engagerat sig i, alltifrån Nordkorea till Mellanöstern. Den utvecklade ett diplomatiskt språkbruk och en stil som verkade avsiktligt vilja stöta vår omvärld. Den 11 september lade ett inslag av självtillräcklighet till denna inbilskhet. Chockat – självklart, vad annars? – och på jakt efter en lämplig reaktion bestämde sig Washington att det var i behov av total handlingsfrihet. När Nato, för första gången i sin historia, som en reaktion på 11 september aktiverade artikel 5 i sitt fördrag – den om kollektivt självförsvar – och erbjöd USA all nödvändig hjälp, valde Washington att i stort ignorera detta. På samma sätt marginaliserade Bushadministrationen Nato i kriget mot Afghanistan.

Men samtidigt kan Washington hävda att USA inte har fått tillräckligt mycket uppskattning för sin vilja att dra in andra länder och internationella organisationer i sina ansträngningar. Administrationen har trots allt försökt att nå FN i frågan om Irak, ökat sitt utvecklingsbistånd, bidragit till kampen mot aids och dessutom ställt sig bakom kravet på en palestinsk statsbildning.

– Och ändå får USA ingen goodwill, svarar Zakaria. Jag tror att skälet är uppenbart. I nästan samtliga fall har de multilaterala ansträngningarna varit motvilliga, besvärade och uppenbart inte fullt ärliga. Tanken är att USA ska kunna agera som det vill, och använda sig av de allianser som det kan upprätta för varje givet läge. Det är givetvis så att USA ibland måste agera på det sättet eftersom det är den enda möjligheten, men som doktrin, som långsiktig strategi, är det inte hållbart. Det innebär att USA måste skapa nya allianser varje gång som det står inför en kris. Det är kostsamt och resurskrävande. Men allvarigare är att detta sätt att agera utan begränsningar i syfte att upprätthålla handlingsfrihet och initiativkraft motverkar sitt syfte och främjar den rivalitet som det är avsett att förhindra. De senaste åren utgör utmärkta exempel på denna utveckling. USA:s nonchalans har fött en internationell opposition och aktiva försök att motarbeta dess mål. Länder som, även om de skulle vilja, inte kan göra anspråk på att vara globala aktörer, eftersom de inte har ekonomisk eller militär kraft nog, kan i stället använda sitt inflytande till att försvåra för USA att uppnå sina mål. Ju mindre ansvar vi ger dem, desto större frihet får de lokala stormakterna att lägga hinder i vägen för USA.

– Frågan är inte om USA kan agera ensamt. Det vet vi att det kan och att det ibland måste. Diskussionen handlar i stället om vad som ska vara ledande princip i USA:s internationella agerande, om USA som huvudprincip ska och bör agera ensamt eller om det bör ske i samarbete med andra. Och om detta samarbete i så fall ska åstadkommas ad hoc eller inom ramen för beständiga strukturer. Förknippat med detta handlar det också om hur USA ska tilltala de stater och organisationer som vi ska samarbeta med, oavsett om det är i tillfälliga eller i beständiga koalitioner.

Här kan det vara värt att påminna om att

”Om inte USA vinner acceptans för sin roll som globalt imperium, kommer dess makt att finnas kvar, men vara mycket kostsam att utöva i världen.”

Det anglosaxiska imperiets makt måste vila på en legitimitet från omvärlden, menar Fareed Zakaria.

Zakaria kallat USA för ett arrogant imperium. Vad menas med det?

– Det handlar om arrogans på flera, samverkande sätt. Arrogans i agerande och arrogans i tilltal. Idén om att vi är så hotade att vi måste agera på egen hand har lett till ett tilltal som faktiskt skrämmar till och med våra närmaste allierade. I diplomatin är stil också en fråga om substans. Det är klart att den 11 september har tvingat USA att agera på ett globalt plan och framhålla sin styrka. Men det ställer ännu större krav på att konsultera sina vänner och samarbeta med dem medan man gör det som behöver göras. Poängen är att skrämma våra fiender, inte att skrämma slag på våra vänner.

NU ÄR USA IMPOPULÄRARE än någonsin sedan andra världskriget, till och med mer impopulärt än under Vietnamåren. Oavsett var jag har varit i världen och talat med folk de senaste åren har jag mött en tydlig antiamerikanism och ett USA-hat. Men är det inte naturligt att ett så starkt och dominerande globalt imperium också blir impopulärt och får omvärlden emot sig? Att både fiender och rivaler gaddar ihop sig mot en?

– Det finns ett tydligt mönster i internationell politik sedan många hundra år. Länder med omfattande militär och ekonomisk styrka ger upphov till fruktan och misstänksamhet och snart kommer andra att sluta sig samman mot dem. När en stat eller en koalition av stater blir för stark formas allianser i syfte att väga upp denna styrka. Det hände med Habsburg under 1600-talet, med Frankrike under 1700- och 1800-talet och med Tyskland vid två tillfällen under 1900-talet och med Sovjetunionen under sent 1900-tal. Men det intressanta med USA är att så inte har varit fallet efter andra världskri-

get. Inom ramen för de system av internationella allianser och multilaterala strukturer som USA etablerade efter krigsslutet har man kunnat främja de egna säkerhetsintressena, samtidigt som man formade en värld som var pro-amerikansk. Det skapade säkerhet för USA i en global ekonomi som producerade välfärd för väldigt många människor. Det var självfallet i egenintresse, men ett upplyst egenintresse som också tog till vara andras egenintressen.

Men, tillfogar jag, man hade också hotet från Sovjetunionen att spela ut.

– Det var visserligen så men felaktiga amerikanska attityder kunde lika gärna ha drivit länderna i Europa närmare Sovjetunionen. Vad USA lyckades göra var att det starkaste imperiet kunde ena omvärlden mot ett mycket svagare imperium, just genom att visa att USA var mäktigt men inte behövde vara fruktat.

Här närmar sig Zakaria en precisering av den roll USA enligt hans mening bör spela på den internationella arenan. Efter vad jag förstår menar han att USA fortfarande behövs ute i världen som ett imperium med förmåga att agera globalt. Det handlar väl inte om att bara beakta de egna intressena?

– Nej. Världen behöver mer av amerikansk närvaro och inte mindre. Vi har problemen med att bekämpa terrorismen, med sönderfallande stater, inbördeskrig, etnisk fördrivning och folk-mord. Vi har frågan om globala epidemier, som måste bekämpas. Allt detta ställer krav på att en världsmakt förmår att agera, samordna och sammanföra. Bara USA kan göra detta. Kriget mot terrorism innebär att USA har ett avgörande intresse av att stater och samhällen är stabila, att de inte sönderfaller. Det innebär att vi måste engagera oss både mentalt och ekonomiskt i nationsbyggande. Trots sina brister har FN, med amerikansk acceptans, stöd och bistånd, inlett ett antal relativt framgångsrika projekt i Afghanistan, Bosnien, Kosovo, Kambodja och i viss mån även Moçambique. Åtskilligt av detta bekostas av Japan och EU. Men om vi väljer att agera helt på egen hand och enligt idén om tillfälliga allianser, varför skulle då världen gå med på att ståda rent efter oss?

ZAKARIA HAR MED en travesti på Thomas Hobbes sagt att innevarande sekel för USA:s del kan bli ensamt, brutalt och kort. Men USA spenderar i dag lika mycket på sin militärmakt som resten av världens 190 länder tillsammans. Fem procent av världens befolkning står för nästan hälften av världens produktion och hälften av de resurser som läggs ned på forskning och utveckling.

Det är ekonomiskt starkt, demografiskt yngre och kulturellt mer flexibelt än Europa. Att det kommande seklet i ett amerikanskt perspektiv kan bli ensamt och brutalt är förståeligt, men varför skulle det bli kort?

– USA är i ett kulturellt perspektiv fortsattningen på det brittiska imperiet. Jag talar därför om det anglosaxiska imperiet. Sedan förra århundradet är det USA som är det anglosaxiska imperiets centrum, och det är det mäktigaste imperium som har funnits i historien. För att kunna vara ett imperium, för att kunna agera i enlighet med sin roll i världen, sin förmåga att ändra på historiens gång, kan USA inte enbart bygga på sin styrka. Det måste också bygga på en global känsla av att dess makt är legitim. Om inte USA vinner acceptans för sin roll som globalt imperium, kommer dess makt att finnas kvar, men vara mycket kostsam att utöva i världen.

Bush borde ha tagit striden om idéerna

ESSÄ/ Idealistiskt imperium. Presidentens beslut att intervenera i Irak var moraliskt riktigt, men argumentationen för kriget borde ha tagit fasta på Saddam Husseins brott mot de mänskliga rättigheterna – inte hans innehav av vapen. Bush orkar inte utkämpa kampen mellan totalitära och frihetliga idéer i den muslimska världen. Därför bör man försöka att på samma gång känna hat mot Saddam och en speciell form av förakt mot Bush.

Vad har vi lärt oss under ett och ett halvt år av krig i Irak? Jag tycker mig kunna urskilja fem saker.

För det första har vi lärt oss att Saddam Husseins och baathpartiets diktatur var precis så usel som en del människor sade, och faktiskt ännu värre. Vi har fått veta att 300 000 shiamuslimer dödades efter kriget 1991, att kanske 30 000 människor blev begravnade i en enda grav, att 40 000 träskarbeter dödades, att miljontals människor drevs på flykt och så vidare – massförstörelse med och utan massförstörelsevapen.

Vi har hört om de överlevande. I Bagdad vände sig en kvinnlig skollärare till George Packer från *New Yorker* och sade: "Ursäkta, herrn, kan ni hjälpa mig? ... Jag måste få arbeta med amerikaner, mitt psyke har brutits ned av Saddam Hussein. Det gäller inte bara mig, utan alla irakier. Psykologisk nedbrytning."

Vi har förvisso lärt oss att de flesta irakier inte säger: "Jag måste få arbeta med amerikaner." Vi har lärt oss att de som är offer inte alltid är tilltalande, vilket knappast är någon ny lärdom. Vi har lärt oss att hundratals politiska partier har växt fram, inte därför att demokratin blomstrar, utan därför att människor inte har en aning om hur de skall gå vidare. Därför har de besökt Muqtada al-Sadrs predikningar, där han har stått framför dem iförd en svepning för att förbereda sin menighet att gå dit han har för avsikt att leda dem.

Vi har lärt oss en läxa om det sociala

Av
Paul
Berman

Essäist och
författare

Översättning:
Henrik Celander

samvetet i den moderna tidsåldern, och det är inte heller någon nyhet. Under 1900-talet kunde oerhörda illgärningar begås öppet men ändå, på grund av de politiska ideologiernas förblindande inverkan, förbli osynliga och fortgå obehindrat. Precis så har Iraks erfarenhet sett ut.

Saddam inledde sin slakt för 25 år sedan. I väst visste alla om det, men de flesta lyckades undvika att se och ingen förmådde någonsin organisera en verklig massprotest. En verkligt omfattande och kraftfull proteströrelse kom inte ut på gatorna över hela västvärlden förrän i februari 2003, men då var det inte för att fördöma den fruktansvärda diktaturen, utan för att förhindra att den skulle störtas av en invasion. Det var de största massprotesterna i världshistorien.

DE SOM PROTESTERADE gjorde det av många olika skäl. En del demonstrerade i en anda av försiktig pragmatism, oroliga för att ett störtande av Saddam skulle kunna släppa loss än värre ohyggligheter eller försvåra jakten på al-Qaida. Men i demonstrationerna och stämningen som rådde vid denna tidpunkt fanns även en omisskännlig moralisk glöd, en känsla av upprördhet som sade att det vore en brottslig handling att invadera Irak för att störta denne den värste av diktatorer.

En del av de protesterande återopade teorin om "rättvist krig". Enligt den anses det vara helt rätt att invadera ett land för att stoppa massakrer medan de pågår. Men att skicka in soldater för att rädda de överlevande efter det att massakrerna har

upphört anses vara fel. För dem som demonstrerade 2003 var det uppenbart att massakrerna hade upphört i Irak. (De överlevande hade ju redan kuvats med våld och ingen irakier skulle någonsin göra uppror mot Saddam igen.) Och därför fylldes demonstranterna av moralisk indignation.

Andra återopade Förenta nationernas auktoritet. FN grundades 1945 i anti-nazistisk anda för att bekämpa varje slag av rasism och varje totalitär stat som föredde nazistiska eller naziliknande influenser. Detta har alltid varit en källa till FN:s enastående prestige. Saddams baathparti å andra sidan grundades 1943 i Damaskus, under en period då Syrien styrdes som en koloni av den franska regeringen, som vid denna tid var fascistisk. Partiet anpassade sig till de franska intressena och den omfattande entusiasm för den tyska fascismen som då spreds från Europa, och hämtade en stor del av sin inspiration från nazismen. Baathpartiets mål var att anpassa Europas rasistiska och totalitära idéer till arabvärlden och förena den europeiska fascismen med arabländernas etniska och religiösa traditioner.

Hela syftet med FN, om man betraktar det från 1945 års ståndpunkt, har varit att befria världen från partier som baathpartiet. Men FN har hela tiden även varit ett slags globalt parlament, angeläget om att skydda sina medlemmar från varandra genom respekten för nationsgränsernas okränkbarhet. År 2003 tvingades FN välja mellan dessa två viktiga föresatser – mellan humanitära principer och gränsernas

okränkbarhet. FN valde. Och över hela världen kom människor att betrakta invasionen som ännu en fruktansvärd orätt – en skymf av det globala parlamentets moraliska legitimitet.

Hur har fredsdemonstranterna reagerat på nyheterna om massgravar och andra avslöjanden av det extrema förtrycket under Saddam, nu när baathregimen i Irak har störtats? De abstrakta principerna om "rättvist krig" och FN:s legitimitet har lagts i den ena vågskålen och de extrema mänskliga lidandena i den andra. Och för många människor tycks de abstrakta begreppen väga tyngre.

Detta är en viktig anledning till att ett antal rika länder över hela världen har vägrat att skicka bistånd till de lidande irakierna, trots att var och en nu kan se hur desperat behovet är. Det är möjligt att Frankrike och Tyskland och andra länder som bär ansvar för att ha frambringat baathpartiet och tillåtit det att nå framgång i Irak är uppriktigt bedrövade över det irakiska folkets situation. Dessa länder skulle säkert vilja handla på ett humanitärt sätt. Men principerna förbjuder dem att göra det.

FÖR DET ANDRA HAR vi lärt oss att i norra Irak har kurderna, trots sitt lidande (folkmordet och gasattacker 1988, de 4 000 förstörda byarna, miljonen flyktingar och så vidare), icke desto mindre inrättat ett relativt sunt samhälle med vederbörligen utnämnda myndigheter, livskraftiga oppositionspartier och tidningar och till och med förståndiga ledare. Dessa framgångar beror till viss del på det som skiljer Kurdistan från resten av Irak.

I resten av Irak har det ideologiska arvet från baathpartiet – antiliberalism, konspirationsteorier och rasistiskt hat – visat sig vara beklagansvärt motståndskraftigt, till och med bland människor som var glödande fiender till baathpartiet. Men kurderna var alltid en viktig måltavla för detta rasistiska hat och det kan ha gjort det lättare för de kurdiska provinserna att frigöra sig från den övergripande ideologin. Dessutom har kurderna kunnat dra fördel av 13 års militär intervention av amerikanska och brittiska styrkor (och i början till och med franska). USA är ett otåligt land, men inte alltid. Och det är goda nyheter. Därigenom har vi under de arton månader som gått lärt oss att de som hänflinar vid tanken på att använda orden "liberal demokrati" och "Irak" i samma mening borde sänka smilbanden med åtminstone 20 procent, i proportion till Iraks kurdiska befolkning.

Vi har lärt oss att den demokratiska vänstern är särskilt stark i Kurdistan. En av de verkligt populära kurdiska politikerna, Barham Salih, en demokratisk socialist (känd för sina tal till Socialistinternationalen, där han väjde om solidaritet med Iraks förtryckta folk), har utnämnts till vice premiärminister i Bagdad under Iyad Allawi.

Men vi har också fått lära oss att det finns andra demokratiska vänsteranhängare, i några av världens ledande demokratier, för vilka detta inte spelar minsta roll.

**Som nybliven
konvertit till
utrikespolitisk
"idealism" mot
totalitarism
tycks president
Bush hur som
helst aldrig
få riktig rätsida
på sitt
nya budskap.**

Massaker. Saddam Hussein mördade tusentals kurdiska civila i norra Irak med giftgas i en "rensningssaktion" 1988.

Foto: Ozturk Xyz/Sipa/Scanpix

"De skall inte komma förbi", var vänsterns slogan under spanska inbördeskriget. "Jo, de skall komma förbi", lyder den spanska socialismens slogan i dag.

Irakiska framgångar visar sig vara lika osynliga som irakiernas lidande i den moderna världen. Varken förtrycket i Irak eller de irakiska demokratiska vänsteranhängarnas tapperhet väcker särskilt mycket solidaritet i andra delar av dagens värld.

FÖR DET TREDJE HAR vi fått lära oss att det finns många vägar som leder till helvetet och att en av de vägarna heter 2002 års "Nationella säkerhetsstrategi". I detta dokument från Vita huset hävdades att USA:s nationella mål är hegemoni över alla andra och att USA:s politik är förebyggande krig. Det var två idéer som garanterat inlagade skräck i halva världen. I dokumentet påstods vidare: "Under större delen av det tjugonde århundradet var världen kluven av en väldig kamp mellan idéer: destruktiva totalitära visioner stod mot frihet och jämlikhet. Denna stora strid är nu över." Det är helt enkelt inte sant när det gäller den muslimska världen.

Ändå uttrycker denna den mest befängda av USA:s nationella säkerhetsstrategier den mentalitet som behärskade invasionen: övermod och ointresse av att föra en idéstrid. Många människor har alltid bävat inför de sannolika effekterna av denna inställning, och när jag ser tillbaka på vad jag skrev och sade under veckorna före invasionen ser jag med lättnad att jag också varnade för Bushs strategi. Jag jämrade mig i vanda över presidentens retorik, okunnighet och hobbessianska brutalitet och förklarade att jag var "skräckslagen" inför de faror som han utsatte oss för – skräckslagen för att amerikansk makt, berövad sina liberala principer, skulle sluta utan någon styrka över huvud taget.

Och sedan var jag, i likhet med alla andra som framfört varningar, tvungen att fundera ut vad jag skulle göra när dessa varningar visade sig stämma. För min del bestod svaret i att jag ägnade större delen av de arton månader som gått åt att skri-

va debattartiklar, inlägg till olika konferenser, svar på vanliga frågor och uttalanden av alla möjliga slag och storlekar. Jag arbetade hårt för att få det publicerat i tidningar och tidskrifter i ungefär 15 eller 20 länder, i en enmanskampanj för att minimera de negativa konsekvenser som den nationella säkerhetsstrategin och alla därmed förknippade politiska initiativ från Vita huset skulle kunna ha på världspinionen och på händelseutvecklingen i Irak.

JAG FÖRSÖKTE ÖVERTYGA människor om att hårt förtryck rättfärdigar intervention, oavsett vilka andra förklaringar Bush kan ha kommit med. Att baathism och radikal islamism är extrema rörelser med en påtaglig koppling till europeisk fascism och att de har samarbetat för att realisera sitt gemensamma ideal: den mänskliga bomben. Att vad det egentligen handlar om i Irak är en stor strid mot totalitära idéer. Att det finns muslimska liberaler både i Irak och i Afghanistan (med tanke på omständigheterna är jag beredd att vara rimligt flexibel när det gäller definitionen av liberalism) som förtjänar vårt stöd. Att varje framgång för liberalismen kommer att vara en motgång för terrorismen och att varje land i den liberala demokratiska världen har en roll att spela, även om vissa avsnitt i den förkastliga nationella säkerhetsstrategin kan ge ett annat intryck.

Man skulle säkert kunna säga att det har varit rena rama donquijoteriet att lägga ett och ett halvt år på att sprida dessa åsikter till världen. Men genom att göra det har jag lärt mig ännu en sak, och det är att det trots allt som man får höra ändå finns ett visst stöd här och där för dessa åsikter, till och med bland Västeuropas journalister och intellektuella. Jag antar att Vita huset självt har blivit vagt medvetet om dessa arguments dragningskraft. Presidentens tal har utan tvekan börjat slå an en antitotalitär ton på den senaste tiden, vilket man aldrig hade kunnat förutsäga utifrån hans nationella säkerhetsstrategi eller hans ursprungliga rättfärdiganden för kriget i Irak.

Några av hans tal har varit ganska bra. Jag skulle ha applåderat hans tal vid flygvapnets akademi i början av juni och det senare talet inför Förenta nationerna. Han presenterade en mera sammanhängande argumentation för Irakkriget än någonsin tidigare. Men dessa tal har inte påverkat världsoptionen. Det beror på att de har kommit för sent, på att folk inte vet om de kan lita på vad Bush säger längre och på att tidningarna inte ens trycker dessa tal (vilket är ett stort misstag av dem). Som nybliven konvertit till utrikespolitisk "idealism" (i betydelsen av en politik för att främja mänskliga rättigheter) mot totalitarism tycks president Bush hur som helst aldrig få riktig rätsida på sitt nya budskap.

Han talar om andra världskriget och början av det kalla kriget, men det självklara stället att börja om han ville rätta till sina gamla misstag skulle vara att tala om principerna och lärdomarna av Kosovokriget 1999. De människor som jag har träffat över hela världen som skulle applådera liberala segrar i Irak har varit just de som drog in sina olika länder i Kosovokriget. Vita huset skulle kunna hejda sig och begrunda att det borde vara mycket lättare att bygga upp alliansen från 1999 på nytt än att återuppbygga den allians som besegrade fascismen 1945 eller den som bildades för att bekämpa kommunismen 1949.

MEN BUSH kommer inte att sjunga Kosovokrigets lov – eller har han ändrat sig i den här frågan också? I min enmanskampanj har jag därför lagt till några extra punkter som gäller Bush, några anmärkningar för att ta hänsyn till det faktum att USA:s president får människor att rysa, men att liberalerna ändå behöver vårt stöd i de krig som nu utspelar sig mellan liberalism och extremism i Irak och Afghanistan. Jag har kommit fram till att det bästa sättet att uppmana till solidaritet, på de flesta platser, är att börja med att beklaga den amerikanske presidentens politik, karaktär, retorik, bildning, politiska tradition och diplomati. Människor blir förvånansvärt mottagliga för synpunkter om man börjar på det viset.

Om jag skall vara ärlig måste jag säga att det finns en svag punkt i sådana resonemang. Svagheten består i att jag ända sedan slutet av Kosovokriget har tagit för givet att vi kan räkna med att USA:s militär, oavsett vad den sittande presidenten anser, skall vara disciplinerad, professionell och någorlunda skicklig i genomförandet av de uppgifter som hör till ett modernt krig. USA:s militär och dess allierade föreföll vara ganska effektiva i Kosovo, även om flygvapnet rådde bomba den kinesiska ambassaden av misstag. De tycks ha gjort bra ifrån sig i Afghanistan också även om vi kanske inte har sett slutet på den historien än. Men nyheterna från Irak får mig att undra om USA:s väpnade styrkor under president Bush verkligen är samma väpnade styrkor som agerade så skickligt under president Clinton. Jag förmodar att yrkesmilitärer inte kan prestera bättre än sina befälhavare i Washington.

För det fjärde är jag rädd för vad en del människor gör gällande att de redan har lärt sig av misstagen i Irak. Till och med nu finns det de som säger: "Där ser du! Det är inte någon mening med att störta diktatorer med våld!" (Trots att många diktatorer har störtats med våld, med goda resultat, från Tyskland till Afghanistan.) Och inte heller någon mening med att försöka göra gott mot andra människor! (Trots att det finns fall då humanitär intervention har varit framgångsrik, från Kosovo till Östtimor, för att inte tala om Kurdistan.) USA:s misslyckande i Somalia ledde till ett annat slags misslyckande i Rwanda. Vi kommer säkerligen att få se fler Rwanda i framtiden – det pågår ett just nu i Darfur i Sudan, där de som står för den etniska rensningen har sin bakgrund i samma blandning av radikal islamism och arabnationalism som har orsakat så mycket lidande på många andra ställen, inklusive hos oss. Kommer någon som är vid sina sinnens fulla bruk att begära en amerikansk intervention? I en framtid när det inte ser så illa ut för oss kommer det helt säkert att finnas människor som kräver att USA skall internera, och med rätta. Och ändå kommer andra människor att säga: "Javisst, gör det och låt Donald Rumsfeld ta hand om det." Och det kommer att vara en förkrossande replik.

För det femte har vi lärt oss att det finns en följsats till F. Scott Fitzgeralds axiom

Massdemonstration vid fel tillfälle. I väst visste vi redan för 25 år sedan vilket blodbad Saddam Hussein utsatte Iraks befolkning för, men ingen organiserade något ordentligt protestmöte då.

Foto: Gunnar Lundmark/Scanpix

**Vi hade
kunnat lägga
fram vår sak
för världen på
grundval av
regimens
brott mot de
mänskliga
rättigheterna
i stället för att
försöka föra
människor
bakom ljuset ...**

att intelligens är förmågan att kunna hysa två motstridiga tankar på samma gång på känslornas område. Ibland måste man kunna hysa två motstridiga känslor i sitt hjärta. Det är svårt. För att förstå Saddam Hussein och Iraks moderna historia måste man känna vrede, annars har man inte förstått någonting. Men vad gör man om man utöver vrede mot Saddam (och mot al-Sadr i hans svepning och mot Abu Musab al-Zarqawi med hans kniv och mot Saddams armé, som organiserade självmordsterrorister redan före invasionen) även börjar känna mer än bara lite vrede mot George W. Bush?

VAD GÖR MAN om man ser på händelserna i Irak och säger till sig själv: Det hade inte behövt vara på det här viset. Vi hade kunnat lägga fram vår sak för världen på grundval av regimen brott mot de mänskliga rättigheterna i stället för att försöka föra människor bakom ljuset i fråga om vapen och konspirationer – och i slutändan hade vi fått flera allierade eller åtminstone allierade som förstod vad uppdraget handlade om. Vi hade kunnat tillämpa lärdomarna från Kosovo, vilket skulle ha varit liktydigt med att skicka ett lämpligt antal soldater. Vi kunde ha skyddat de statliga byggnaderna och Nationalmuseumet och vi kunde ha tagit över Saddams armé – fler lärdomar från Kosovo. Vi kunde ha trott på Saddam när han hotade med gerillakrig i Bagdad. Vi kunde ha förberett oss på att sända tv-shower som irakier vill se. Vi kunde ha följt Genèvekonventionerna. (Vilken förödmjukelse att behöva skriva en sådan mening!) Vi kunde ha – men jag skall sluta för att fråga: "Vad gör man om upptäcker att de här tankarna väcker känslor av vrede mot George W. Bush, känslor som smyger sig på en utifrån ens egen patriotiska grundkänsla?"

HÄRI LIGGER UTMANINGEN: att fyllas av vrede mot Saddam och andra fiender och samtidigt fyllas av vrede i ett något annorlunda register mot Bush, och att bevara rimliga proportioner mellan dessa två reaktioner. Det kan vara svårt och det kräver känslomässig balans, mognad och analytisk skärpa – en ofantlig ansträngning. Det sägs att Bush borde ha uppmanat hela nationen att göra stora ansträngningar och uppoffringar, inte bara de soldater och civilanställda som utsätter sig för fara.

Klagomålet är orättvist. Bush har begärt en hel del av Amerika och av världen. Han har bett oss använda vår känslomässiga balans, mognad och analytiska skärpa: de egenskaper som vi behöver för att kunna skilja våra känslor för fienden från våra känslor för överbefälhavaren. För att kunna skilja mellan oförbehållsamt hat och en särskild sorts förakt. Och så har vi lärt oss att göra det – det sista vi har lärt oss under det gångna året. Och vi kommer att vara tvungna att fortsätta med att lära oss detta, kanske under några dagar fram till valet och kanske under flera år.

En kortare version av artikeln har tidigare publicerats i *New Republic*.

Att stämpla Amerika som imperium är kränkande

ESSÄ/ USA:s intentioner. Amerika upprätthåller dagens liberala världsordning, men amerikaner önskar inte härska över andra. USA har uppnått sin dominerande ställning utan att använda tvång. Människor i andra delar av världen väljer av egen fri vilja den amerikanska kulturen.

I ett berömt avsnitt i sin stridsskrift *Fredsekonomiska följder* från 1919 tecknar John Maynard Keynes denna bild av ett liv i överflöd år 1914:

En invånare i London kunde, medan han låg i sin säng och smuttede på sitt morgontidning, per telefon beställa hela jordens skilda produkter, så mycket han ville, och rimligen vänta sig, att de snart skulle levereras vid hans port; han kunde i samma stund och genom samma medel äventyra sin förmögenhet i naturtillgångar och nya företag i alla trakter av jorden och utan möda eller ens besvär få del i deras framtida avkastning och vinst; eller han kunde bestämma sig för att förena sin förmögenhet med den kredit, som åtnjötts av invånarna i vilken viktigare kommun som helst på alla kontinenter, som fantasi eller upplysningar kunde mana fram.

Han kunde vidare, om han så önskade, försäkra sig om billiga och bekväma sätt att färdas till vilket land eller klimat som helst utan pass eller andra formaliteter, kunde skicka sin tjänare till närmaste bank efter så mycket av de dyra metallerna, som han kunde anse sig behöva, och kunde sedan resa ut till främmande länder utan kännedom om deras religion, språk eller sedvänjor, bärande på sina klingande mynt, och han skulle ha känt sig högeligen kränkt och mycket överraskad över det minsta hinder. Men, och det var det viktigaste av allt, han betraktade detta sakernas tillstånd såsom normalt, säkert och bestående, såvida det icke ändrades genom nya förbättringar, och varje avvikelse från det såsom abnorm, skandalös och någonting, som borde undvikas.

(Övers. Evert Berggrén, 1920)

Bara ett halvt årtionde senare hade en bister ny värld med tullmurar, valutakontroll, investeringsrestriktioner, visumtvång och väpna-

Av
David Frum
Författare

Översättning:
Inger Johansson

de gränser ersatt Keynes tiotalsidyll – till synes permanent.

Men nu befinner vi oss i början av ett nytt århundrade och Keynes värld är här igen. Drygt en miljard människor i de utvecklade länderna är inneslutna i ett nätverk av tekniska lösningar och institutioner som gör det möjligt att förmedla tankar, investera kapital, utbyta varor, flytta pengar, skaffa kunskap och resa med en hastighet och en lätthet som skulle ha imponerat på en hertig eller hertiginna från 1914. Vår frihet och vår rörlighet understöds av ett globalt rättssystem som till en del är slående formellt (till exempel Visas och Mastercards avtal med bankerna som skyddar turisten från bedrägeri och stöld). Denna liberala världsordning har övervunnit många fiender. Många fiender återstår – och här i vårt sammanhang kanske vi måste värna den mot dess vänner.

I många år har den liberala världsordningens fiender brännmärkt den som imperialistisk. På senare år har tyvärr också många av vännerna accepterat och anammat den beteckningen som något att vara stolt över; ibland har det skett som följd av rena missförstånd, ibland på pin kiv. Ja, säger de, den liberala världsordningen är ett imperium, och det är bra! Man kan givetvis

tänja och tumma på ordets innebörd så att det någorlunda passar in på dagens förhållanden. Men det ökar på inget vis förståelsen. Tvärtom förvanskas ordets betydelse på ett farligt sätt. Än värre är att det väcker ovilja och fruktan hos folk och starter som ännu inte har lyckats ansluta sig till den liberala världsordningen – till nackdel för dem själva och i sista hand för oss alla.

DEN SOM VILL BETECKNA den liberala världsordningen som ett imperium kan anföra en lång rad välkända förhållanden: USA:s dominerande ställning som ekonomisk och militär stormakt, engelskans ställning som världsspråk, USA:s militära interventioner på Balkan, i Afrika och nu i Mellanöstern och så vidare, samt USA:s vägran att ansluta sig till internationella överenskommelser som Kyotoavtalet och stadgan för Internationella brottmålsdomstolen.

Men vad innebär egentligen dessa punkter var för sig? Ett konkret exempel: I USA:s krigsplan för Irak ingick en invasion av landets norra del från Turkiet. Denna invasion var synnerligen viktig för hela operationens politiska framgång, eftersom striderna då skulle ha förlagts mer till de centrala, baathvänliga delarna av Irak och mindre till de baathfientliga delarna i söder. Men i februari 2003 sa det turkiska parlamentet nej till det militära samarbetet med USA. Betänk detta ett ögonblick. Hur skulle ett verkligt imperium – det romerska eller det sovjetiska – ha reagerat om en allierad hade vägrat att göra vad imperiemakten begärde? Och vad gjorde USA? Jo, det respekterade turkarnas önskan och omarbetade raskt krigsplanen.

Det är inte det kulturella inflytandet som konstituerar ett imperium. I så fall skulle vi behöva säga att 1700-talets Tyskland tillhörde det franska imperiet. Det är inte heller rikedom som konstituerar ett imperium: i så fall skulle vi i dag tala

om ett schweiziskt eller ett kuwaitiskt imperium. Det är inte den militära styrkan som konstituerar ett imperium: Spanien 1898 var mycket svagt men likafullt ett imperium. Japan har i dag ett av världens mest slagkraftiga försvar, men ingen kommer på tanken att kalla dagens Japan för ett imperium.

Ett imperium konstitueras snarare av att det är en samhällsbyggnad inom vilken en grupp – en nation, en stat, ett folk, eller rentav en stad – härskar över andra. Lenin sa en gång att all politik kan reduceras till den korta frågan: "Vem förtrycker vem?" Utan att fördens skull acceptera Lenins tes generellt, kan vi påstå att den i varje fall kan tillämpas på imperiepolitik. I 1650-talets Östersjöregion var Sverige svaret på frågan "Vem förtrycker?" Svaret på frågan om vilka som förtrycktes var: finnar, ester, pomrar och så vidare. Men när det gäller det förmenta amerikanska imperiet undrar man vilka det är som förtrycks.

Det är ironiskt, för att inte säga absurt, att påstå att USA är ett imperium därför att det inte har velat ansluta sig till det ena eller andra avtalet. En imperialistisk stat härskar över andra. De som är förbitterade på USA för att landet inte anslutit sig till Kyotoavtalet eller Romstadgan är förbittrade på USA:s vägran att låta sig styras av andra.

DET FINNS EN KÄRNA av sanning i talet om USA som imperium. Vi lever inte i en värld av jämbördiga stater. Fem stater har vetorätt i FN:s säkerhetsråd, övriga har det inte. Internationella atomenergiorganet, IAEA, erkänner vissa staters rätt att inneha kärnvapen men inte andras. Stater som råkar i ekonomisk kris är tvungna att underkasta sig direktiv från Internationella valutafonden, IMF. Allt fler stater i tredje världen sviktar på sätt som gör att andra länder anser sig behöva ingripa, som Storbritannien har gjort i Sierra Leone och Frankrike i Elfenbenskusten. I Europa är Bosnien, Kosovo och Makedonien en märklig sorts halvt självständiga stater under överinseende av internationella organ.

Men det är inte bara fattiga och politiskt vacklande stater som har accepterat inskränkningar i sin suveränitet. Många av Europas rika nationer har överlåtits stora områden av sitt inre liv till EU – valutan, lagstiftningen, invandringspoliti-

ken och snart till och med beskattningsrätten. Många människor i dessa stater har också kommit att anse att även den yttersta suveränitetshandlingen, nämligen kriget, måste legitimeras av något multinationellt organ. I en värld som denna framstår det i mångas ögon som anakronistiskt, aggressivt och arrogant av USA att bibehålla sin oinskränkta suveränitet. Men det är skillnad på att upprätthålla sin egen suveränitet (som många europeiska väljare skulle önska att deras regeringar gjorde) och att med hot eller våld inskränka andras suveränitet (vilket är vad imperier gör).

MEDAN USA HELT KLART intar en dominerande roll i världsordningen (och axlar minst lika oproportionerligt stort ansvar för den), är det också sant att den liberala världsordningen styrs genom samförstånd och förhandlingar. Det är världens småstater som har den jämförelsevis största nyttan av den liberala världsordning som upprätthålls av USA.

Under det kalla kriget, till exempel, gagnades USA förvisso av den politik som syftade till att avskräcka Sovjet från att anfalla de nordiska länderna, men de nordiska länderna gagnades betydligt mer. Likafullt betalade USA ett högre pris för att försvara de nordiska länderna än de själva gjorde. Detta är en underlig form av imperialism; vissa amerikanska isolationister har till och med summerat vad den liberala världsordningen har kostat landet och vad den har gett. Och de klagar nu över att det är USA som är "världens koloni"!

Radikala globaliseringsmotståndare medger gärna att demokratiska allierade inte kan lyda under ett imperium, men anser att tredje världens fattiga, förtryckta folk gör det. De rika nationerna (hävdar globaliseringsmotståndarna) utövar ekonomisk imperialism genom att sälja sportskor och sweatshirts tillverkade av de fattiga och inte ge dem något för det mer än kapitalinvesteringar, avancerad teknik, billig mat och livräddande medicin.

Men också här är det väl ett underligt imperium som erbjuder sina underlydande bättre villkor än det ger sig självt. För den miljard människor som bor i den utvecklade världen är det en trevlig bonus att tredje världens marknader öppnas. För tredje världens människor, särskilt de fattiga, är världshandelns expansion däremot bokstavligen livsavgörande. I Vietnam tredubblades bruttonationalprodukten mellan 1993 och 2003. Det innebär en ekonomisk tillväxt som har förändrat vietnamesernas tillvaro i grunden. Men sett i världsekonomiskt perspektiv är det hela betydligt mindre dramatiskt. Vietnams 80 miljoner invånare producerar

Imperialist. Vem ska bort?

varor och tjänster till ett värde av obetydligt mer än vad storhertigdömet Luxemburg gör.

USA:s kritiker menar att rockmusiken, CNN, engelska språket och läroplanen för Harvard Business School är lika starkt förtryckande imperiesymboler som de underkastelseritualer som mongolerna påtvingade de folk de förslavade. Men den amerikanska poplärkulturen har på gott och ont fått spridning därför att den appellerar till någonting djupt och äkta hos vanligt folk överallt, också hos dem som i grunden ogillar det amerikanska samhället och politiken.

Vad engelskan beträffar har den spritts över världen mer på grund av britternas inflytande än amerikanernas. För drygt ett århundrade sedan sa Otto von Bismarck spetsfundigt att 1900-talets viktigaste geostrategiska förhållande skulle bli det att Storbritannien och Förenta staterna hade samma språk. I dag kan man kanske säga att 2000-talets viktigaste geostrategiska förhållande är att Indien och USA har det.

Amerika har bidragit till att sprida engelskan inte så mycket genom erövringar som genom handel och utbildning. Människor världen över lär sig tala engelska inte för att tala med imperiets skattmasar eller domare utan i hopp om att få ett bättre arbete, komma in på en amerikansk utbildning eller ta del av den värld som amerikaner skapat på internet.

Man skulle faktiskt kunna hävda att engelskan blir alltmer utbredd just därför att USA inte är ett imperium. Engelskan har blivit ett glo-

balt lingua franca till stor del därför att den väcker färre minnen av erövringar och herravälde. Detta känner européerna väl till. Det är inte möjligt att ett växande EU i längden kan fortsätta att behandla lettiska, rumänska och portugisiska som officiella språk. Och ändå har letter, rumäner och portugiser starka motiv att vägra ge tyskan eller franskan en privilegierad ställning. Engelskan är det språk som jämförelsevis få människor finner stötande – och det är orsaken till att man hör den talas allt oftare i Bryssels korridorer.

DE SOM KALLAR USA ETT imperium gör det för att mana och mobilisera sina lyssnare till att göra något som de annars inte skulle göra. USA-fientliga personer i Europa gör det ofta i hopp om att förmå européer att lämna ifrån sig mer makt till ett centraliserat EU som ska kunna bli en motvikt till USA-imperiet. USA-vänner använder ordet när de vill få amerikaner att åta sig humanitära uppdrag som (de tror) annars inte skulle locka amerikanerna.

Men dessa ambitioner måste bedömas sakligt. Om ett centraliserat EU blir impopulärt eller ohanterligt blir det inte populärare eller mer lätthanterligt om det bygger på USA-fientlig grund. Under tiden bör USA-vännerna ha tillräcklig insikt om USA för att veta att bästa sättet att få USA att göra gott i världen är att vädja till amerikanernas generositet, inte till en stolthet över dominansen som ytterst få amerikaner känner eller kommer att känna.

Brittiska skolgossar blev en gång i tiden varma om hjärtat av att läsa Vergilius inspirerande ord:

Din lott, romare, är att styra de
övriga folken,
upprätta fred – det skall bli din konst
– och skonsamt behandla
slagna som söker skydd, men nedslå
alla som trotsar.
(Övers. Ingvar Björkeson)

Men amerikanerna tycker inte att detta är deras lott. Sänker vi oss till en mindre högttravande nivå tänker de och känner som Ferris Bueller i 1980-talsfilmen *Fira med Ferris*. Den amerikanske high school-eleven Bueller klagar över att han måste plugga till ett historieprov om europeisk socialism. "Alltså, vad ska det vara bra för? Jag är inte europé, jag tänker inte bli europé, så vem sjutton bryr sig om ifall de är socialister? För mig får de gärna vara fascist-anarkister – jag har lik förbannat inte nån bil."

Riktigt lika fixerade vid det materiella och privata är inte alla amerikaner. Men många är det och det är därför som Amerika har varit en unikt sansad och förnuftig supermakt. Amerikanerna vill inte dominera världen. De vill leva i frihet i världen, de vill göra affärer med världen, resa i den och slippa bli angripna av den. Och är inte det precis vad de flesta människor i de flesta stater vill?

ATT FÅ TILL STÅND institutioner och regler som möjliggör för enskilda i hela den utvecklade världen att förverkliga sin längtan efter frihet, välstånd och trygghet blev den stora landvinningen under 1900-talets senare hälft. Den drevs fram under amerikansk ledning men tillhör inte enbart USA.

Sedan 1990 har väldiga områden på jorden gjort sig kvitt diktaturer och despotism i hopp om att stater och folk ska få del av fördelarna med den liberala världsordningen. För vissa nationer, särskilt i Östeuropa, har övergången gått påfallande lätt. På andra håll är det fortfarande ovisst om kampen ska krönas med framgång och på sina ställen, särskilt i Mellanöstern och Afrika, har den bara börjat.

Det kommande seklets stora utmaning blir att utvidga, stärka och stabilisera den liberala världsordningen till dess att den blir global i ordets vidaste bemärkelse. Det är ett projekt som är större än vad något enskilt land kan fullfölja på egen hand, till och med om det landet är USA. Det är en uppgift som kommer att kräva stor klokhet, stor generositet och stort mod. Och vi bidrar inte med någonting i denna strävan genom att ge USA den missvisande och kränkande stämpeln "imperium". ■

Religiöst ursprung. Om 1100-talsmunken Joakim av Floris har det sagts att han skapade det mest inflytelserika profetiska systemet före Marx. Från konservativt håll har han kritiserats för att vara en föregångare till revolutionära rörelser. Men det är ett misstag att se honom som föregångare till motupplysningen, tvärtom påminner han oss om att utvecklingstanken gått i arv från det kristna tänkandet.

Utvecklingen blir upplyst om sitt religiösa förflutna

JAYNE SVENUNGSSON

Lektor vid Teologiska högskolan i Stockholm

TVÅ GRUNDLÄGGANDE drag i den moderna västerländska civilisationen har varit tron på den egna historiens framåtskridande och viljan att skaka av sig sitt icke-rationella förflutna. Båda dessa drag brukar spåras tillbaka till upplysningen och uppfattas som olika sidor av samma mynt. Vill man uppnå civilisatorisk utveckling bör man med andra ord lossa på forna tiders religiösa och ideologiska hämskor.

Samtidigt ligger det något själv-motsägande i de båda dragen. Vid en närmare blick på den progressiva historiesynen upptäcker man nämligen att den inte alls föds i och med upplysningen, utan med lätthet kan spåras tillbaka till en förmodern, kristen-teologisk historiesyn. Om man å ena sidan söker befria sig från det förflutnas bojor i entusiastisk tro på en gyllene framtid, visar sig å andra sidan just denna framstegstro vara ett arv från det förflutna.

I iver att bryta sig loss från traditionen börjar man glömma, gömma eller till och med förneka rötterna till de idéer och föreställningar som bär upp det egna tänkandet. En stor del av den moderna västerländska filosofin utgör på detta sätt ett förvaltande av teologiska tankemönster – inte minst beträffande historien – lösgjorda från sitt religiösa sammanhang.

Under en stor del av den moderna epoken förhöll man sig dock alltså aktivt till detta ursprungliga sammanhang. 1800-talsfilosofier som Hegel, Schelling eller Comte gjorde ingen hemlighet av att deras respektive historiefilosofier stod i intellektuell skuld till den kristna, trinitariska tydningen av historien.

Det är egentligen först under 1900-talet som filosofin fullt ut tror sig kunna kapa banden till sitt teologiska förflutna. Utmärkande för denna period är inte bara viljan att skapa en förutsättningslös filosofi (fenomenologin, positivismen). Även gångna tiders filosofer börjar nu läsas som religionslösa tänkare, vilket i vissa fall får absurda konsekvenser.

Förmodligen är det ingen tillfällighet att det vid detta århundrades slut började höjas allt fler kritiska röster mot denna bortträngning av den egna traditionens andliga rötter. I kölvattnet av den utdragna diskussionen om det postmoderna har filosofer som Jacques Derrida, Gianni Vattimo och Eugenio Trias slagit hål på myten om det sekulära tänkandet. I en rad verk har de visat hur

flera av de bärande idéerna i den västerländska filosofin tvärtom blir fullt begripliga enbart i relief mot sitt teologiska ursprung.

Kanske är det inte heller någon tillfällighet att namnet Joakim av Floris allt som oftast dyker upp i flera av dessa filosofers texter. Denne kalabriske 1100-talsmunk tillhör de tänkare vilkas namn strukits från den moderna filosofins kanon. Vad flera samtida tänkare

Det är egentligen först under 1900-talet som filosofin fullt ut tror sig kunna kapa banden till sitt teologiska förflutna.

upptäckt är emellertid att Joakim av Floris utgör en borttappad nyckel för att förstå den moderna västerländska historiesynen i dess olika varianter (liberalism, idealism, materialism etcetera). Hans betydande roll består delvis i att han systematiserar och vidareutvecklar den nedärvda kristna historiesynen.

Men framför allt kan hans betydelse spåras till det svårligen överskattade inflytande hans idéer kom att ha inom följande århundradens europeiska kultur- och tankeliv.

JOAKIM AV FLORIS föds någon gång i början av 1130-talet i staden Celico i Kalabrien. Han uppnår en för sin tid tämligen ansevärd ålder, och hinner före sin död 1202 uppleva ett nytt sekels inbrott. Under detta livsspann formulerar Joakim

inte bara en historiefilosofi som kallats "det mest inflytelserika profetiska systemet före Marx", han hinner också göra flera karriärer av både profant och religiöst slag. Han reser, instiftar sin egen orden och sammanstrålar med flera av tidens andliga och världsliga ledare. Bland annat berättas det om hur Rikard Lejonhjärta, på väg mot det tredje korståget, uppsökte Joakim för profetisk rådgivning.

Joakim växte upp i vad vi i dag skulle kalla en medelklassfamilj. I sin ungdom – han lär ha varit en skön yngling – tar han tjänst vid det sicilianska hovet, där han blir en uppskattad page. Efter en tids tjänstgöring företar Joakim en resa till det Heliga landet som kommer att ändra hans livskurs. I legendar-tade framställningar omtalas denna resa som en pilgrimsfärd föregångaren av en dramatisk andlig omvändelse. Mer troligt är dock att resan helt enkelt var ett uppdrag i tjänsten hos den sicilianske kejsaren. Oavsett var sanningen ligger kom resan att innebära slutet på pagekarriären och början på Joakims andliga vandring.

Efter hemkomsten till Kalabrien drar Joakim sig tillbaka till ett kloster och för under ett antal år ett eremitliknande liv. Först runt 1170 inträder han fullt ut i ordenslivet och sällar sig då till brödraskapet i det cisterciensiska klostret i Corazzo (vars ruiner ännu finns att beskå-

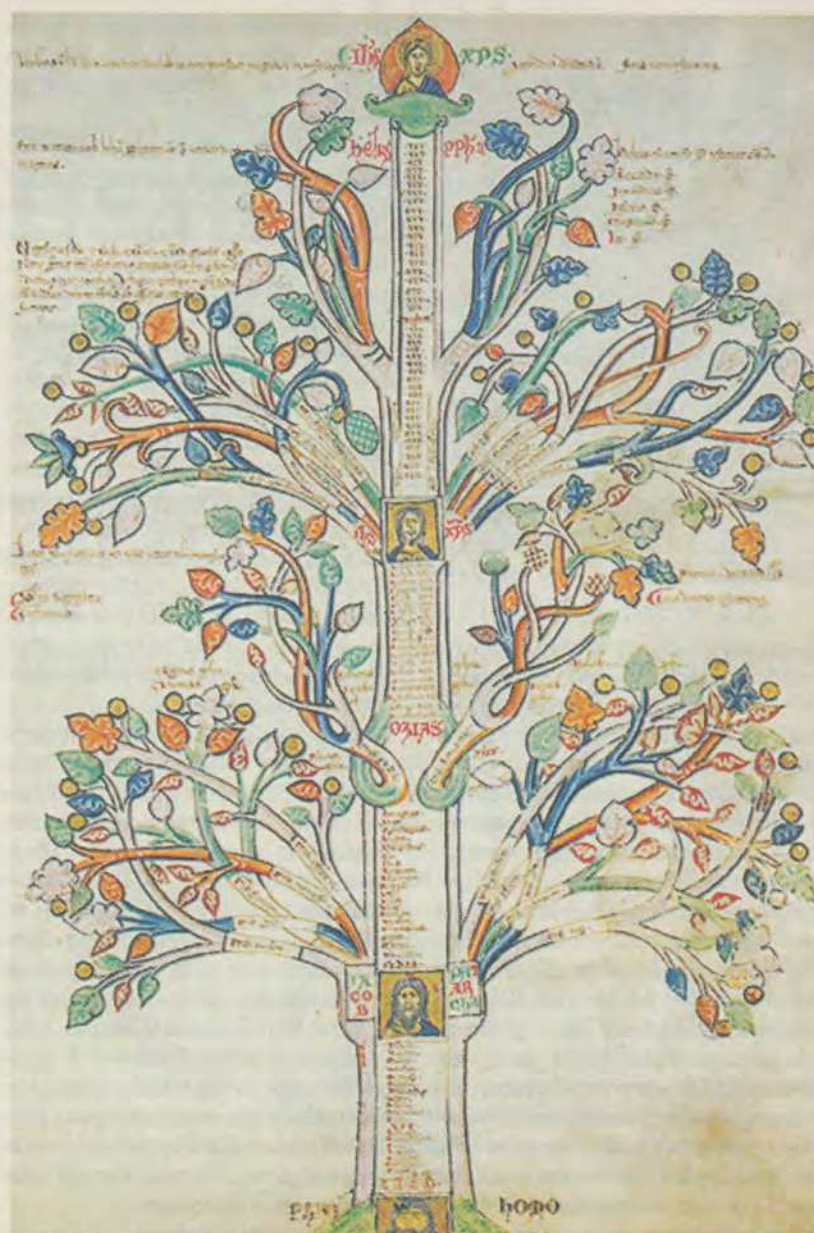
da). Cistercienserorden, en gren av benediktinerorden, var vid denna tid relativt ung. Den hade uppstått drygt hundra år tidigare som en reaktion mot de alltför vidlyftiga levnadsvanorna inom orden och eftersträfvade strängare trohet mot den benediktinska regeln.

Joakim blev kvar många år i Corazzo och utnämndes så småningom till abbot. Även om han alltid förblev de cisterciensiska idealen trogen kom han emellertid till en punkt där hans egna visioner om det kontemplativa livet delvis skilde sig från ordens. Joakim anhöll därför hos påven om att få bilda sin egen orden. Detta var en tid då ordenslivet blomstrade i Europa – blott några år senare instiftades de två stora tiggartorden, franciskanerna och dominikanerna – och argumenten mot detta slags initiativrikedom var få.

1196 grundades den nya orden och det joakimitiska brödrskapet flyttade in i klostret San Giovanni in Fiore, inte långt från Corazzo och inte heller från Joakims födelsestad Celico. Orden växte kraftigt efter Joakims död och spred sig över den italienska halvön. Men den rönt aldrig samma framgång som tiggartorden och kunde inte konkurrera med dessa. Från 1300-talet och framåt försvagas orden successivt, för att 1570 slutligen återförenas med cistercienserorden. Själva klostret förföll och fram till för några decennier sedan återstod blott ruiner. Inte minst som en följd av det stadigt ökade intresset för den historiska personen Joakim har klostret emellertid återuppbyggts, och kan i dag besökas i den lilla staden San Giovanni in Fiore.

VAD FÖRANLEDER DÄS detta intresse? Jag har redan antytt en del av svaret ovan. Joakim av Floris är en viktig nyckel för att förstå de glömda rötterna till den moderna västerländska historiesynen, i vilken utvecklingsaspekten utgör en viktig komponent. Men hans texter är också av intresse utifrån det inflytande de kom att utöva under resten av medeltiden. Joakims profetiska tydning av historien utgjorde språngstoff som skulle inspirera både fritänkare och rättrogna inom såväl den kyrkliga som politiska sfären ända fram till reformationseran.

Även om man kan spåra referenser till Joakims historiefilosofi så långt fram i tiden som hos 1800-talets tyska idealister, måste det understrykas att Joakim först och sist är en medeltida tänkare. Hans uttydning av historien är den medeltida teologens dechiffriering av den gudomliga vishet som finns invävd i varje epok. Han ser en inre mening i varje händelse som sammanlänkar den med händelser i andra tidsåldrar. På så sätt skapas en kontinui-

Frälsningens träd. Ur Joakims *Liber figurarum* syns här ett träd som beskriver frälsningens väg.

Foto: CIG

tet mellan förflutna, samtida och framtida händelser, allt enligt Guds stora, sinnrika plan.

Denna profetiska dechiffriering av historien, vilken alltså även omfattar den kommande historien, ska inte förväxlas med något enkelt förutspående av framtiden. Joakim gör inte anspråk på att vara i besittning av någon unik siargåva. Snarare handlar det om att utveckla en andlig intelligens, *spiritualis intelligentia*, ett fördjupat andligt seende som tillåter oss att urskilja mönster som undgår den flyktiga, ytliga blicken. Återigen handlar det inte om någon unik, karismatisk gåva, utan snarare om frukten av en tålmodig andlig praktik bestående av bön och studier i enlighet med den benediktinska regeln.

Joakims rika symboliska språk har ibland föranlett jämförelser med en samtida, för många mer välkänd gestalt, Hildegard av Bingen. I detta avseende kan man även jämföra honom med vår egen Heliga Birgitta. Men det finns också en väsentlig skillnad mellan Joakim och dessa båda kvinnliga mystiker. Hildegard och Birgitta kan karakteriseras som

andliga visionärer, men Joakim delar få av dessa visionära drag. Joakim är framför allt bibelexeget och hans intellektuella arbete består i att finna det djupa sambandet mellan texternas mening och historiens mening. Det textmaterial han lämnat till eftervärlden består just i skriftkommentarer, varav den kanske mest berömda är en kommentar till Uppenbarelseboken. Om de mer visionärt lagda mystikerna – dit även författaren till Uppenbarelseboken kan räknas – tecknade ner sina egna andliga visioner, sysselsatte Joakim sig med exegetisk utläggning av dessa skrifter.

EN VIKTIG NYCKEL till detta exegetiska arbete var talen. Likt många i sin samtid ägde Joakim ett djupt intresse för talmystik, och hans texter är fulla av vackra illustrationer av de många mönster de bibliska talen tillhandahåller. Det mest självklara talet för att förstå historien var för en kristen, medeltida människa naturligtvis tvåtalet: före och efter Kristus, det nya och det gamla förbundet, Israel och kyrkan. Men det fanns flera tal som fascinerade. Inte

minst sjutalet, evighetens tal, som när Jesus uppmanar Petrus att förlåta "inte sju gånger utan sjuttiosju". Sju är också det antal dagar Gud behöver för att skapa världen i Första Moseboken, och när man kommer fram till bibelns sista bok möter man talet om de sju sigillen som successivt bryts och släpper lös de yttersta tidernas prövningar. Även tolvtalet var ämnat att förundra en medeltida människa med begivenhet på de bibliska texterna. Tolv till antalet är Israels stammar, tillika Jesu lärjungar och kyrkans apostlar.

För Joakim fanns det emellertid ett tal som vida överglänste de övriga: tretalet. Det var ju i enlighet med detta tal som Herren själv valt att uppenbara sig för människan, som Fader, Son och Ande. Nu är Joakim varken den förste eller den ende teolog som fascinerats av treenigheten. Kyrkofadern Augustinus finner *vestigia trinitatis*, spår av treenigheten, lite varstans – i historien, i den mänskliga själen och inte minst i Gud själv. Och bland östkyrkans teologer har treenigheten aldrig upphört att utgöra den teologiska reflektionens början och slut. Dock är det få teologer som dragit ut konsekvenserna av treenighetstanken så långt som Joakim av Floris.

Framför allt utgör treenigheten grunden för Joakims historiefilosofi eller, kanske mer riktigt, historieteologi. Själva stommen i den medeltida, kristna historiesynen var, som sagt, tiden före och efter Kristus (en indelning som även den sekulära historieskrivningen tagit över). Men tar man läran om Guds treenighet på allvar, vilket Joakim gjorde, tycks historien lova mer än så. Om skapelsen och det gamla förbundet kan knytas till treenighetens första person och förlossningen och det nya förbundet till den andra, återstår då inte ytterligare en aspekt av historien att utforska, knuten till den tredje personen?

Joakim talar om denna tredje aspekt som Andens tid, en ny, mer fullkomlig tid för kyrkan på jorden. Åter bör man ha klart för sig att det inte är fråga om några spektakulära andliga visioner eller uppenbarelser. Det var utifrån det gedigna studiet av de bibliska texterna som Joakim drog slutsatsen att Faderns och Sonens tid (knutna till Gamla respektive Nya testamentet) måste följas av en tredje tid, knuten till Anden och kyrkan. Med hjälp av bibelns olika släkttavlor kunde han dessutom fastslå att denna nya era var tämligen nära förestående. Efter en tid av turbulens och hårda prövningar – Joakim tolkade turkarnas erövring av Jerusalem 1187 som ett tydligt tecken – skulle Antikrist träda fram och besegras. Därefter skulle den nya eran inledas. Kärlekens Ande skulle på nytt utgjut

över mänskligheten och det kontemplativa livet skulle breda ut sig över världen.

VAD GICK JOAKIMS IDÉER kring Andens tid egentligen ut på? Var det ett teologiskt inlindat försök att skapa revolution, att säga att det andra förbundet skulle avlösas av ett tredje, precis som det första avlösades av det andra? Skulle detta tredje förbund i så fall innebära att den befintliga kyrkan och dess auktoriteter härnäst vore överflödiga? Frågorna visar på de oroande potentialer som ligger i läran om den Heliga Anden. Anden utgör den viktigaste kristna symbolen för att uttrycka Guds bestående närvaro i skapelsen, men också den fortskridande gudomliga uppenbarelsen. Därmed har man antytt att det sista ordet ännu inte är sagt, att innebörden av det kristna evangeliet ännu ligger öppen för tolkning.

Innan man besvarar frågorna är det dock viktigt att vara medveten om att Joakims historieteologi är mer intrikat än vad ovanstående kronologiska schema visar. I läran om treenigheten inbegrips nämligen föreställningen att var och en av de tre personerna i gudomen samtidigt är närvarande i de två andra. Om det exempelvis är Sonen som uppenbaras i inkarnationen, är både Fadern och Anden inte desto mindre fullt ut delaktiga i detta skeende. Läger man till tidsaspekten innebär detta att det gamla och det nya förbundet skär in i varandra. Kyrkan finns redan närvarande i synagogan, Jesus finns närvarande i Gamla testamentets profeter. Detta belyser Joakims övertygelse att Andens tid redan påbörjats i Sonens tid, vilket bland annat kommer till uttryck i klosterväsendets framväxt.

DET ÄR OCKSÅ AV BETYDELSE att notera att det latinska ord Joakim använder i talet om Andens tid inte är *tempus*, utan *status*. Även om det finns en viss kronologisk ordning i hans tankegång, förefaller hans primära intresse inte vara att kungöra en ny tidsålder i betydelsen av ett radikalt brott med det förflutna. Snarare handlar det om en kvalitativ förändring i det andliga livet, en ny status, ett nytt tillstånd. Precis som synagogan bestått fram till Kristi första ankomst var Joakim fast besluten att kyrkan skulle bestå fram till den andra. Men kyrkans kvaliteter skulle förändras. Det kontemplativa livet skulle tillta i styrka på det aktiva livets bekostnad. Joakim tänkte sig att allt fler människor skulle förlänas det fördjupade andliga seende som han själv åtnjöt.

Det är sålunda ingen samhällsrevolutionär vi möter i Joakim av Floris. I själva verket tycks han ha ägt ett ganska vagt intresse för såväl världsliga som kyrkliga maktfrågor.

Joakim av Floris.

Foto: CIG

Hans ärende var den kontemplative munkens, och talet om Andens tid bör därför snarast förstås som en monastisk vision rörande det andliga livet.

Dock är det ett bekant faktum att idéer sällan stannar kvar i oförändrat skick hos sina upphovsmän. Som en av de mer ansedda Joakimforskarna, Marjorie Reeves, uttryckt det ägde Joakims tankevärld en kalejdoskopisk kvalitet: bara man vred aningen åt det ena eller det andra hållet kunde man med ens skapa nya intressanta mönster. Detta gällde inte minst föreställningen om Andens tid, som med en aning djärvhet kunde uttydas som en kungörelse om en ny tidsålder, med ett nytt testamente och en ny kyrklig ordning.

DETTA VAR tankegångar som gick hem inte minst inom de framväxande tiggardordarna. Både dominikanerna och franciskanerna hade delvis sin grund i en otillfredsställelse med det befintliga tillståndet i den kyrkliga institutionen. I synnerhet franciskanerna odlade ett fattigdomsideal som markerade ett tydligt avståndstagande från kyrkans överdrivna välstånd. Dock behövde Joakims tankegångar inte innebära att man utvecklade subversiva ideal. Huvudfaran av dessa ordnar höll sig till en mer trogen tolkning av hans texter och förblev lojala med de befintliga auktoriteterna.

Men det fanns också de som drog ut trådarna i motsatt riktning. I inkvisitionsrapporterna från 1300-talet finns exempel på radikala franciskanska fraktioner som förkastade påven och erkände den helige Franciskus som enda auktoritet. Därtill kommer en rad sektliknande rörelser som med joakimitisk inspiration förkastade hela kyrkan och såg påven som Antikrist själv. Många av dessa rörelser hade stor framgång bland det fattiga folket och kom under århundraden att utgöra ett gissel för de kyrkliga auktoriteterna. Så sent som hos de protestantiska

reformatörerna finner man referenser till Joakim som stöd för kritiken av kyrkans överflöd och andliga hyckleri.

Här blir den dubbelhet tydlig som ofta utmärker det slags profetiska tydning av historien som Joakim tillhandahöll. Å ena sidan kunde hans visioner användas som ett maktmedel för att teologiskt motivera utsagor om vem som stod på Guds och vem som stod på djävulens sida. Inom allsköns olika religiösa och politiska läger såg man sig i stånd att kunna peka ut vilken påve (ibland kejsare) som var Antikrist och vem som var den gudagivna ledare som förebådade Andens tid. Mot denna bakgrund är det inte helt märkligt att konservativa tänkare som Melvin Lasky eller Eric Voegelin kunnat antyda likheter mellan Joakim och 1900-talets kommunistiska revolutionsivrare.

Å andra sidan gav Joakims idéer – direkt eller indirekt – under hela medeltiden inspiration till de krafter som kritiserade religionens hycklande, korrupta former. Föreställningen om att Gud förde historien mot ett högre förverkligande av de ideal Jesus förkunnat ingav människor mod att sätta sig upp mot en kyrka som för varje sekel fjärrat sig alltmer från dessa ideal. Sett ur detta perspektiv ter sig Laskys och Voegels associering mindre begriplig. Snarare än att sammankoppla Joakims visioner med 1900-talets totalitära system, bör man kanske söka likheter med de många personer som i kraft av högre ideal om rättvisa och frihet rest sig mot dessa system.

Det är alltså möjligt att urskilja två olika ådror i den historiesyn Joakim förmedlar. Ska man tro den mer seriösa Joakimforskningen är det den senare ådran – historien som ett successivt förverkligande av den gudomliga rättvisan – som mest troget svarar mot de texter han lämnat till eftervärlden. Nu är denna profetiska tro på att historien skrider mot ett mer rättvist tillstånd naturligtvis inget som Joakim uppfann. Denna historiesyn går ytterst tillbaka på den judiska tron att Gud vill det som är rätt och därför stadigt leder sitt folk mot en allt högre rättvisa. Joakim förvaltar sålunda en judisk, messiansk historieförståelse, inlemmad i ett kristet, teologiskt ramverk.

Det är denna messianska historiesyn som lever vidare i mer eller mindre sekulariserad form också efter upplysningen. Även om Gud bleknar bort som den agent som för historien framåt, återstår inte desto mindre tron på själva framsteget. Men också den ovan nämnda dub-

belheten består. Precis som man tidigare i religionens namn sorterat in tillvaron i gott och ont, kommer man nu att – i framstegets namn – lika oresonligt dela in tillvaron i rationellt och irrationellt, modernt och primitivt. Detta deterministiska, i värsta fall våldsamma drag är baksidan av det progressiva historiebegreppet.

Samtidigt är det just denna historiesyn som även i sin sekulariserade form ligger till grund för tron på att världen kan göras till en mer rättvis plats. Med senare decenniernas massiva kritik mot den moderna framstegstron är det lätt att glömma bort att upplysningen också är den tid som föder fram idén om de mänskliga fri- och rättigheterna. Samma framstegstro som alltid löper en risk att urarta till våldsam determinism ger i mer godartad form kraft att kritisera nedärvda, förtryckande strukturer och ställa kravet att varje människa ska behandlas respektfullt och värdigt.

VAR BEFINNER VI OSS då i dag? Det är frestande att hävda att den västerländska civilisationen alltså bär på samma ambivalens, rotad i dess historiesyn. Möjligen med den förändringen att den explicita religiösa retoriken åter blivit rumsren. En kort blick på världspolitikens räder för att konstatera att religiös eller kvasireligiös retorik åter används för att sortera in världen i goda och onda, i Guds män och djävulens hantlangare. De onda (primitiva, irrationella) måste utrotas för att historien och civilisationen ska kunna skrida framåt.

Samtidigt finns där den goda profetiska rösten. Rösten som med fredliga medel kritiserar systemet inifrån, som visar på skuggsidorna och som aldrig ger upp tron på att världen

alltid kan bli mer rättvis. Också denna röst hämtar ytterst sin inspiration från den idé om historiens framåtskridande som är lika gammal som vår civilisation.

Under senare år har man till och med kunnat skåda något av en renässans för den samhällskritiska filosofen. Flera av de filosofer som nämndes inledningsvis – Derrida, Vattimo, Trias – har på senare tid utmärkt sig genom ett ökat, kritiskt engagemang i den offentliga etiska och politiska diskussionen. I denna bemärkelse är det också talande att flera av dessa filosofer knyter an till Joakim av Floris. Kanske ska det ses som ett försök att skriva in sig i den tradition av tänkare som vågar tro på en bättre, mer rättvis framtid, utan att drabbas av storhetsvansinne och urskillningslöshet. ■

**Även om Gud
bleknar bort som
den agent som för
historien framåt,
återstår inte desto
mindre tron på
själva framsteget.**

Den transatlantiska epoken är slut

ESSÄ/ Tysklands utrikespolitik. Banden till Frankrike och Europa har stärkts och avståndet till USA har ökat. Det är ett självmedvetet Tyskland som gjort sin entré på den världspolitiska scenen. Ett avgörande steg var beslutet att inte skicka trupper under Irakkriget.

SENSOMMAREN 2002 lades rodret om för den tyska utrikespolitiken.¹ Aldrig tidigare hade den så entydigt bestämts av europeiska hänsyn, särskilt inte samarbetet med Frankrike, som sedan början av Irakkrisen hösten 2002. Aldrig tidigare hade den så klart tagit avstånd från USA som under vintern 2002/2003.

Utslagsgivande för den nya kursen var de erfarenheter som förbundskansler Gerhard Schröder gjort genom Bundeswehrs insats i Afghanistan. Tillsammans med sin utrikesminister hade han ju, som Joschka Fischer senare uttryckte saken, "dragit in landet i krig", och det var allt annat än självklart för den röd-gröna koalitionen.² Solidaritet med det USA som drabbades av terrorangreppen den 11 september var en sak, vilken slutsats man skulle dra av detta en annan. Därför måste kanslern tillgripa förtroendefråga för att övervinna alla parlamentariska hinder för en insats i Afghanistan. Den jämna omröstningen övertygade Schröder om att han inte kunde tillåta sig en ny kraftmätning av det slaget i parlamentet, i varje fall inte i en fråga som det hotande kriget i Irak.

Dessutom var det knappast möjligt för Tyskland att åta sig större militära förpliktelser. År 2002 var Tyskland näst USA det land som hade ställt mest personal till förfogande för fredsinsatser utomlands. Vid årets slut var mer än 8 500 soldater i Bundeswehr engagerade i sju olika insatser för internationella organisationer, framför allt på Balkanhalvön men också i Afghanistan och inom ramen för den internationella kampen mot terrorism. Storleken på detta engagemang var ett starkt argument för ett beslut att inte delta i Irakinvasionen.

Ändå skulle Schröder knappast ha kunnat driva igenom sin linje om den inte hade stått i samklang med tidsandan. I Tyskland slog ett sedan länge pyrande missnöje med den amerikanska utrikespolitikens allmänna inriktning ut i full låga kring årsskiftet 2002/2003. Det blev

Av
Gregor
Schöllgen

Professor i
nutidshistoria vid
universitetet i
Erlangen-Nürnberg

Översättning:
Svante Hansson

nu uppenbart att Gerhard Schröder tillhörde en annan generation än sina företrädare på posten som förbundskansler. De hade alla på ett eller annat sätt varit präglade av andra världskriget och bland annat därför betraktat Tysklands multilaterala och multinationella beroende som den kanske viktigaste konsekvensen av denna katastrof. I tveksamma fall hade de därför gjort medgivanden och gått med på kompromisser på Tysklands bekostnad. Schröder hade däremot redan från början av sin kanslerstid lagt en viss tonvikt på tyska intressen i dessa organisationer, även om han inte alltid hade kallat sakerna vid deras rätta namn.

Nu gjorde han det, genom att i förbundsdagsvalkampanjen den 5 augusti 2002 uttryckligen slå fast att "detta Tyskland, vårt Tyskland [...] är ett självmedvetet land" som inte ger sig in på äventyrligheter och inte heller, som under det förra Guldkriget, nöjer sig med "checkboksdiplomati".³ Endast ur detta perspektiv framgår vikten av hans yttrande i förbundsdagen den 13 september, att "beslut om den tyska nationens existensfrågor fattas i Berlin och ingen annanstans".⁴ Därvid förblev det. Även om han aldrig glömde att hänvisa till ett "starkt och enat Europa" höll han alltid, som i ett anförande i förbundsdagen den 14 mars 2003, fast vid "oavhängigheten av våra beslut i morgondagens värld"⁵ – och tog därigenom klart avstånd från alla amerikanska förmyndarskapsanspråk.

För första gången hade en förbundskansler offentligt uttalat det som alla hans företrädare hade tänkt men aldrig sagt, åtminstone inte under sin mandattid. Den självmedvetna tonen gjorde att man spetsade öronen på båda sidor av Atlanten. Oavsiktligt hade Tyskland övertagit ledarrollen som motvikt mot USA. För Berlin var denna roll otvivelaktigt ett nummer för stor, och kring årsskiftet 2003 var situationen oroväckande. Stundtals saknade man det professionella handlaget. Så länge Förbundsrepubliken över huvud taget hade fört en utrikespolitik, hade iakttagarna aldrig varit så eniga i sin

kritiska bedömning som under dessa februaridagar.

När nöden är som störst är hjälpen närmast och den kom från Frankrikes president. Jacques Chirac använde konsekvent den uppkomna internationella situationen för att vända det sedan de Gaulles dagar spända, distanserade förhållandet till USA till fransk fördel. Sedan sin väldiga framgång i valet i maj 2002 var Chirac övertygad att han hade en historisk uppgift att fylla, att på sätt och vis fullborda de Gaulles verk. Lika litet som för denne handlade det för Chirac om en kraftmätning med USA, som Frankrike inte kunde vinna, utan om ett anspråk på att behandlas som en likvärdig partner.⁶

Utrikesminister Dominique de Villepin tog entydigt ställning mot den amerikanska krigspolitiken i Persiska viken i FN:s säkerhetsråd den 20 januari 2002. Två dagar senare, i samband med firandet av fyrtioårsdagen av Elyséefördraget, anslöt sig Chirac demonstrativt till den tyska positionen och övertog därefter ledningen. Också Vladimir Putin, som vid årsskiftet 2000 hade efterträtt Boris Jeltsin som Rysslands president, anslöt sig till denna linje. Från och med mitten av februari 2003 tycktes en så kallad axel Paris-Berlin-Moskva avteckna sig. Betydde det att Förbundsrepubliken för första gången sedan det blev medlem av Nato för nästan fem decennier sedan ifrågasatte sitt nära förhållande till USA och därmed också sin förankring i den västliga militäralliansen?

Naturligtvis stod Berlin fast vid sitt "engagemang i den transatlantiska alliansen", som förbundskanslern fastslog i sin regeringsförklaring den 3 april 2003, visserligen under förutsättning att alliansen åter blev "en plats för intensiva ömsesidiga konsultationer". Men framför allt, fortsatte Schröder, måste man beslutsamt fortsätta arbetet för Europas enande, särskilt på utrikes- och säkerhetspolitikens område.

Vad det nyligen förflutna angick höll förbundskanslern fast vid den under krisen intagna ståndpunkten att "på grund-

1 Se bland annat Gregor Schöllgen, *Der Auftritt. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne*, München 2003.

2 Joschka Fischer i en intervju i *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, hädanefter FAZ, 17 mars 2003.

3 <http://www.spd.de>: "Rede von Bundeskanzler Gerhard Schröder zum Wahlkampfauftakt am Montag, 5. August 2002, in Hannover".

4 Stenographische Berichte des Deutschen Bundestages (hädanefter: Sten. Ber.), 253. Sitzung, 14 mars 2003.

5 Sten. Ber., 32. Sitzung, 14 mars 2003.

6 Jämför Jacques Chirac i intervju i *New York Times*, 22 september 2003.

val av gemensamma principer [...] säkra ett nära samarbete med Ryssland och Frankrike". Närheten till Frankrike räknade Schröder till de "få verkligt glädjande aspekterna av den aktuella situationen".⁷

EFTER INFÖRANDET av en gemensam marknad och en enhetlig valuta, liksom av ett på stora områden redan enhetligt rättssystem, står genomförandet av en gemensam försvars- och utrikespolitik på dagordningen och är ännu angelägnare än förut. Detta förutsatte, som alla stordåd i Europa, stor uthållighet men var inte utsiktslöst, inte minst på grund av den amerikanska Europapolitikens oföränderligt imperialistiska stil. Skulle en gemensam europeisk valuta ha kunnat komma till stånd om USA inte tre årtionden före införandet av euron brutalt hade satt det bestående valutasystemet från Bretton Woods ur spel?

För att en konsekvent genomtänkt europeisk säkerhets- och försvarspolitik skall kunna genomföras samtidigt som Natos bestånd tryggas, måste en helt nykonstruerad pelare i den gamla alliansen byggas upp. En i detta hänseende reformerad europeisk gemenskap måste, enligt den i Berlin växande övertygelsen, i förekommande fall agera av egen militär kraft och på sitt eget politiska ansvar, i synnerhet för att bilägga inomeuropeiska kriser och konflikter av alla slag, som kriget i det forna Jugoslavien på 1990-talet, inom Europas ram.

Det har förekommit initiativ, som den franske presidentens och den brittiske premiärministerns initiativ i Saint-Malo i början av december 1998. Chirac och Blair uttalade sig för behovet av en självständig europeisk handlingskraft, vilket till och med amerikanska kritiker av Europa bedömde som "historiskt exempelöst".⁸ Ett annat exempel är den belgiske ministerpresidenten Verhofstadts initiativ sommaren 2002, som ursprungligen var tänkt som ett försök att återuppliva Saint-Malo. Det utmynnade den 29 april 2003 i ett toppmöte mellan stats- och regeringscheferna i Belgien, Tyskland, Frankrike och Luxemburg. Visserligen var konstellationen och tidpunkten för mötet mot bakgrund av Irakkrisen inte särskilt lyckligt vald. Ändå använde deltagarna tillfället till att föreslå de övriga samarbetsparterna konkreta åtgärder och steg på vägen till en "Europeisk säkerhets- och försvarsunion" (ESFU), vars grundidé hade börjat föras på tal i den tyska utrikespolitiken sommaren 1999.

Den ihållande, oproportionerligt håftiga amerikanska kritiken av dessa förhållanden, särskilt förslaget om ett militärhögkvarter för EU, kunde i detta fall gälla som en indikation på att man hade slagit in på rätt väg. Det visade inte minst den stegvisa attitydförändringen hos den brittiska regeringen, som tillhörde USA:s närmaste bundsförvanter, men som just därför hade egna intima erfarenheter av den amerikanska politiken och krigsföringen, senast i Irak. Med början under ett hemlighållet sammanträffande mellan de tre utrikesministrarna på våren,

Bundis.
Tillsammans med
president Jacques
Chirac ...

Foto: Pressens bild

fortsatt med ett informellt möte mellan Blair, Chirac och Schröder den 20 september 2003, betecknande nog i Berlin, kom också London till den övertygelsen "att EU [måste] förfoga över en gemensam förmåga till planering och ledning av operationer utan tillgripande av Natos medel och planeringsinstrument". Så hette det i varje fall i ett informellt dokument, som ursprungligen inte var avsett att offentliggöras, med vilket Blair i viss mån återvände till den ståndpunkt han hade intagit i Saint-Malo. Därvid har det blivit, även om man ständigt har betonat att den gemensamma europeiska försvarspolitik inte skall ersätta utan komplettera Nato.

Med denna formelkompromiss öppnade de tre ledande makterna i EU mot slutet av 2003 vägen för ett "strukturerat samarbete" inom ramen för ESVP (Europeiska Säkerhets- och Verteidigungspolitik). Detta var inte självklart, men visar att en samverkan mellan de tre regeringarna är viktig och att det tysk-franska samarbetet är oundgängligt för att den europeiska integrationen skall kunna utvecklas vidare. I själva verket har Paris och Berlin på praktiskt taget alla områden, inklusive utrikes- och säkerhetspolitiken, sällan kommit så väl överens som sedan hösten 2002. Att Schröder den 17 oktober 2003, andra dagen av ett EU-toppmöte i Bryssel, lät sig företräddas av Chirac för att kunna delta i voteringar i förbundsdagen, att den tyske förbundskanslern alltså i viss mån delegerade sin röst till den franske presidenten, saknar motstycke inte bara i EU-toppmötenas historia.

Att denna intima samverkan har lett till och fortfarande kan leda till motreaktioner är inte överraskande. Detta gäller både för den transatlantiska bundsförväntan och de europeiska samarbetsparterna. Schröder och Chirac fick inte bara vänner när deras finansministrar natten till den 25 november tvingade EU-kommissionen att uppskjuta budgetunderskottsförfarandet mot Berlin och Paris, trots att de för tredje gången hade brutit mot stabilitets- och tillväxtpakten och därmed skapat ett potentiellt farligt prejudikat.

Ännu tydligare blir den nya tonen i det tysk-franska samarbetet om man ser på förhållandet till den amerikanska bundsförväntan. Trots att både Paris och fram-

för allt Berlin under Irakkrisen försökte undvika att ge sken av en mot USA riktad allians och ibland gick amerikanerna till mötes, kunde ett sådant intryck inte undvikas, framför allt för att den amerikanska politiken och publicistiken väckte och odlade det med tilltagande intensitet.

DET VAR INTE HELLER någon tillfällighet. Med ökande avstånd till den mest turbulenta perioden av Irakkrisen blev det allt tydligare vad denna framför allt visade, nämligen att den transatlantiska epoken är slut, alltså den tidsålder som kännetecknades av motsättningar mellan öst och väst, blockkonfrontation och den bipolära världsordning som nådde sitt naturliga slut när Sovjetunionen och dess imperium föll sönder.⁹ Därigenom var ett brohuvud i Europa inte längre outhärligt för amerikanerna. Med Sovjetunionens undergång var den första och enligt många uppfattning enda uppgiften för Nato löst, och därmed bortföll nödvändigheten av en massiv amerikansk militär närvaro på den gamla kontinenten.

De följande åren hade européerna emellertid goda skäl för att önska att amerika-

... har förbundskansler Gerhard Schröder
tänkt ut en plan ...

Foto: Pressens bild

nerna stannade där de var, framför allt i Tyskland, det vill säga att USA inte skulle dra sig tillbaka till andra sidan Atlanten som efter första världskriget. Dels kunde man 1991 inte överblicka vilka konsekvenser upplösningen av Sovjetunionen och dess imperium skulle få. Dels ledde Jugoslaviens sönderfall till att européerna tvingades inse sin politiska och militära oförmåga att bilägga inhemska kriser och krig. Dels, och inte minst, betraktade många den amerikanska närvaron som en garanti för att Tysklands återförening inte skulle bli en fara för kontinentens säkerhet. Tio år senare var dessa frågor ur världen. Ur detta perspektiv behövdes USA inte längre i Europa, i varje fall inte för de klassiska uppgifter som Nato hade definierat för amerikanerna.

Detta fick konsekvenser för alla berörda, särskilt dock för det under fyra årtionden delade Tyskland. Mer än något annat land var dess öde kännetecknande för såväl den transatlantiska epoken som dess slut. Utan slutakten, utan Sovjetuni-

⁷ Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung, nr 30-31, 3 april 2003.

⁸ Robert Kagan, Om paradiset och makten. USA och Europa i den nya världsordningen, övers. Joachim Retzlaff, Stockholm 2003.

⁹ Se Gregor Schöllgen, "Das Ende der transatlantischen Epoche", FAZ, 27 augusti 2003.

onens undergång är det svårt att föreställa sig att Tysklands delning skulle ha kunnat övervinnas. Med återföreningen bortföll emellertid också det egentliga skälet för ovillkorlig anslutning till västalliansens ledar- och garantimakt. Därmed öppnade sig, för första gången i förbundsrepublikens historia, både möjligheten att hävda sin suveränitet och att ta ställning till förmån för ett intimt samarbete med de europeiska samarbetsparterna, framför allt Frankrike, utan att åter upptäcka att man hade satt sig mellan stolarna. Ur det perspektivet gjorde den tyska utrikespolitiken vintern 2002/2003 egentligen ingenting annat än att bruka sin rätt som en politiskt suverän, sina motparter jämbördig stat.

Dessutom kunde kanslern satsa det goodwillkapital som Tyskland hade förvärvat genom sina utlandsinsatser under de närmast föregående åren. Det tyngst vägande argumentet var att Tyskland sedan Kosovokriget hade tagit internationellt, också militärt ansvar och engagerat sig med tusentals soldater framför allt på Balkanhalvön och i Afghanistan och att landet både där och på Afrikas horn hade deltagit i kampen mot terrorn. Detta argument användes också, framför allt mot de amerikanska kraven i Irakfrågan.

Till slut kunde inte heller Bush-administrationen, som befann sig under ständigt ökande tryck, undkomma denna logik. På andra sidan Atlanten ledde detta inte bara till att man insåg det världsspannande tyska engagemangets möjligheter och gränser. Man förstod också att Gerhard Schröder och med honom den tyska utrikespolitiken inte längre kunde bortse från det avgörande beslutet i Irakkonflikten, nämligen att beslut om Tysklands utrikespolitik fattades i Berlin och inte till exempel i Washington. I framtiden kan ingen förbundsregering komma ifrån detta, oavsett vem som leder den och vilka partikonstellationer den stöder sig på.

Detta innebär emellertid inte att man tar avstånd från de transatlantiska förbindelserna. Med tanke på de intima ekonomiska bindningarna och beroendena finns det helt enkelt inga rimliga alternativ. Det finns också en hel del som talar

för att det bästa alternativet också för USA är en självmedveten europeisk partner med egen, självständig handlingsförmåga. Och i den mån den världsspannande kris- och konfliktpotentialen snarast ökar, bör båda sidor ha stort intresse av att fortsätta det utrikes- och säkerhetspolitiska samarbetet, för att inte säga ytterligare stärka det, om än på en ny grundval. Européer och amerikaner möts som, visserligen för närvarande inte militärt likvärdiga, men i varje fall politiskt, ekonomiskt och även kulturellt jämställda parter – "på samma ögonhöjd", som förbundskansler Schröder uttryckte saken.¹⁰ Ur det perspektivet finns det "inte för mycket Amerika" i de transatlantiska relationerna utan "för litet Europa". "Emancipationsprocessen" kan därför bara ha "mer Europa" som mål.¹¹

För den tyska utrikespolitiken betyder detta ingenting annat än att man tar hänsyn till den dramatiskt förändrade världspolitiska situationen och kraftfullare än förut ansluter sig till den tradition som under alla omständigheter är mest välkänd: den europeiska.¹² Irakkrisen och insatsen i Afghanistan har gjort det mycket viktigare att klargöra detta. I varje fall har förbundsdagen, varje gång med mycket stor majoritet, den 24 oktober respektive 14 november 2002 förlängt mandaten för Isaf och "Enduring Freedom". I den mån dessa beslut har fattats utan samråd med de europeiska samarbetsparterna övertygar de inte. För om Tysklands säkerhet står på spel på sluttningarna av Hindukush eller någon annanstans i världen, så gäller detta nödvändigtvis också Europas säkerhet. Det säger redan den geopolitiska logiken. Om man kommer fram till att detta engagemang ligger i Europas intresse, talar följaktligen allt för att man skall närma sig det samordnat eller i varje fall med en rimlig arbetsfördelning. Den i tid och storlek begränsade ESVP-insatsen i Kongo sommaren 2003 – "den allra första europeiska operationen utanför Europa", som Frankrikes president förklarade i Berlin¹³ – antyder hur det kan gå till. Det som saknades också här var en klar definition av vilka intressen Europa ville tillgodose med aktionen.

De lika vanliga som slitna så kallade humanitära motiven övertygar inte, var-

ken i Kongo eller Afghanistan eller Irak. Humanitär hjälp kommer säkert att krävas också i framtiden – vid jordbävningar, översvämningskatastrofer eller hungersnöd. Detsamma gäller för de tyska stridskrafterna som också här var verkliga inom ramen för internationella aktioner. Men Bundeswehrs och andra europeiska försvarsmakters insatser har ingenting eller mycket litet med sådana hjälpaktioner att göra. Det rör sig om massiva militära interventioner och det betyder också ställningstaganden i krig, inbördeskrig, etniska konflikter eller andra uppgörelser, antingen man vill det eller inte.

Desto mer angeläget är det därför att finna övertygande svar på den verkliga avgörande frågan: När, med vilka medel och under vilka betingelser, eventuellt också med vilka allierade skall Europa inskrida i vilka regioner för att trygga fred, frihet och välbefinnande för sitt eget halvklot? Det var rätt och konsekvent att Tyskland, Frankrike och andra under de givna betingelserna höll sig militärt undan från Irak. Men är det tillräckligt? Vilka alternativ har européerna att erbjuda en tvevelaktig amerikansk politik i tredje världen i allmänhet och Irak i synnerhet, för att öppna perspektiv för dessa länder som gör att de kan bli tillförlitliga samarbetspartner, till exempel i den för Europa livsviktiga energipolitiken?

Vid formuleringen av svar på sådana frågor ställs större krav på Tyskland än på någon annan medlem av Europeiska unionen – redan på grund av dess uppenbara politiska tyngd, men också på grund av sitt militära engagemang. Förbundsrepubliken har tidigare varit och kommer även i framtiden att vara en av de största truppleverantörerna till fredsuppgifter i utlandet. Och vad anbelangar den europeiska insatsstyrka som är under uppbyggnad, kommer så mycket som hälften av soldaterna, minst 30 000 man, att ställas till förfogande av Bundeswehr. Därtill kommer dessutom framför allt Tysklands historiskt grundade goodwill i Tredje världen, där väl även i framtiden de största styrkorna kommer att sättas in.

Och inte minst har förbundsrepubliken under öst-västkonfliktens tid i årtionden samlat erfarenheter av att ge avkall på sin suveränitet.¹⁴ Under mer än fyra årtionden stod den tyska utrikespolitiken under allierat överinseende. Det finns inget jämförbart fall. Det som då var uttryck för bristande jämställdhet skapar i dag oavhängighet och ger politisk tyngd. Det var kanske av försummelse förbundsregeringen efter återföreningen avstod från att formulera nationella intressen. I ljuset av den senaste utvecklingen var den i detta avseende före sin tid. Därför är Tyskland i början av det nya århundradet, när den gamla världsordningen efter en tioårig övergångstid är slutgiltigt avvecklad, när det är fråga om att definiera självständiga, transnationella europeiska säkerhetsintressen, i stånd och förpliktat till aktiv medverkan. Sedan återföreningen har Tyskland den politiska tyngd, sedan Irakkrisen också den självmedvetenhet, som krävs för denna roll.

... för att stärka Europa gentemot USA med Tyskland och Frankrike som spjutspets.

Foto: Pressens bild

10 Gerhard Schröder i intervju i *Der Spiegel*, nr. 17, 19 april 2003.

11 Gerhard Schröder i intervju i *Die Zeit*, 27 februari 2003.

12 Se även Egon Bahr, *Der deutsche Weg. Selbstverständlich und normal*, München 2003.

13 FAZ, 11 juni 2003: "Chirac dankt Berlin für 'beschiedenen' Kongo-Beitrag".

14 För detaljer, se Gregor Schöllgen, *Die Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, 3. utvidgade och aktualiserade uppl., München 2004.

Språket är till för visioner och lögner

ESSÄ/ Språkets uppkomst. Det är tack vare språket som människor kan samsas om gemensamma visioner. Fördelen med att ha gemensamma visioner förklarar varför evolutionen utrustat människan med ett språk. Fast en orm har smugit in i paradiset, eftersom språket också gör att vi kan manipulera andra.

Människan är den enda djurart som har ett språk. Det finns olika teorier om varför det är så. En säger att språket är till för att informera. Urmänniskorna har haft ett behov av att tala om för varandra var det finns föda och vatten och att varna varandra för faror. Ett problem för denna teori är att även djuren kan signalera till varandra om de viktigaste faktorerna för överlevnaden. Så om den evolutionära drivkraften är behovet att informera, skulle därför också andra djur kunna ha ett språk. Teorin förklarar alltså inte varför människan är ensam om språket.

En annan teori hävdar att språket är ett resultat av sexuell selektion. Påfågelhannar med pråliga stjärtar är attraktiva för honorna och får därigenom bonuspoäng i evolutionens spelhallar. Denna urvalsmekanism har lett till att de har utvecklat enorma fjäderskrudar. På samma sätt skulle man kunna anta att urkvinnorna har funnit goda manliga talare mer attraktiva, vilket skulle lett till att vi blivit allt skickligare på att vränga ord. Men denna modell förklarar inte varför kvinnor i genomsnitt är mer språkligt begåvade än män och har fått stå tillbaka för andra teorier.

En tredje teori ser språket som socialt bindemedel. Idén kommer från den engelske antropologen Robin Dunbar som utgår från det faktum att apor lever i flockar om högst 50 individer, medan människor i primitiva kulturer bildar stammar om 150–200 individer. Dunbar hävdar att vi har fått så stora hjärnor för att kunna hantera de intriger och konflikter som uppstår inom den stora sociala gruppen. Man kallar ibland denna sociala förmåga *den machiavelliska intelligensen*. Framgång i gruppen handlar om att lyckas styra eller lura andra och undvika att själv bli lurad. Helt följdriktigt finns det en stark korrelation mellan storleken på hjärnbarken hos olika apor och deras förmåga till bedrägeri.

Om nu de sociala relationerna bland människor och andra apor är så viktiga, hur bär man sig åt för att få de rätta kontakterna? Apor etablerar och upprätthåller sociala band genom att putsa varandra. Schimpanser som lever i grupper om 30 till 50 individer ägnar upp till 20 procent av den vakna tiden åt putsning. Dunbar uppskattar att för att uppnå samma nivå av sammanhållning i en grupp om 150 individer skulle man behöva ägna sig åt att putsa varandra 40 procent av tiden. Detta skulle ge för litet utrymme åt andra livsnödvändiga aktiviteter som att sova och att skaffa föda. Någon gång under människans utveckling har den sociala stressen blivit för stor för att putsningen skall räcka till. Det är här som Dunbar placerar in den stora innovationen: språket. En avgörande fördel med det talade språket är att man i ett samtal kan "putsa" flera personer samtidigt och dessutom har händerna fria för andra sysslor. Enligt Dunbar har språket ursprungligen snarare en social funktion än en informativ. Det används för

Av
Peter
Gärdenfors

Professor
i kognitions-
vetenskap vid
Lunds universitet

att skapa band mellan individer. Men inte heller denna teori kan förklara varför det bara är människan som har ett språk. Andra apor borde i princip kunna lära sig skvallra om varandra – med teckenspråk åtminstone.

Jag vill lyfta fram en fjärde teori för språkets funktion som bygger på att vi med språket kan uppnå nya former av samarbete. Språket hjälper oss att skapa gemensamma visioner som vi tillsammans kan sträva efter att uppfylla. Djur kan samarbeta, men i avsaknad av språk kan de bara samarbeta om mål som finns tillgängliga i omgivningen. De kan exempelvis gemensamt jaga ett byte eller tillsammans bekämpa en inkräktare. Med språkets hjälp kan vi däremot skapa visioner om mål som inte finns och kanske aldrig har funnits förr. Språkets främsta roll blir att skapa och vidmakthålla de visioner som gruppen kan samarbeta kring. Men baksidan av medaljen är att en förmåga att skapa visioner också kan utnyttjas för bedrägliga syften. Det finns inget språk som man inte kan ljuga med. Språket kan därför användas både av den som välvilligt samarbetar och av den som vill manipulera.

TEORIN OM ATT SPRÅKET gör nya former av samarbete möjliga bygger på att människan har två unika förmågor. Den ena är att vi kan tänka på morgondagen. Mycket av vad djuren gör verkar vara planering för framtiden – fåglar som bygger bon, ekorrar som samlar mat för vintern och så vidare. Men i de flesta fall är det bara instinktivt beteende. Djuren har ingen föreställning om framtiden, de följer bara sina drifter. Det finns dock flera djurarter som kan planera på ett flexibelt sätt. Råttor som hittar genvägar i en labyrint är ett exempel. Men djur planerar bara för de behov de har här och nu. Människan tycks vara det enda djur som kan planera för framtida behov. Vi kan förutse att vi kommer att bli hungriga i morgon och gömma undan en del av födan, vi inser att det blir kallt och blåsig till vintern och bygger oss ett skydd i god tid.

Varför är det kognitivt svårare att planera för framtida behov än för aktuella? Anledningen är att de båda typerna av planering bygger på olika nivåer av föreställningsförmåga. När man planerar för att tillfredsställa aktuella behov krävs att man kan föreställa sig olika handlingar och deras konsekvenser. Värde av handlingarna bestäms i förhållande till det behov man har just nu. För att planera för framtida behov, däremot, måste man även kunna föreställa sig dessa. Vi kan föreställa oss själva som annorlunda än nu. Det vi vet om djurens beteende tyder på att människan är den enda art som har förmågan att skapa sig en bild av sina kommande önskningar och planera därefter.

Denna förmåga till framförhållning ger upphov till ett grundläggande mänskligt predikament. Dilemmat är att de handlingar som krävs för att uppfylla de framtida behoven ofta står i konflikt med dem som tillfredsställer de nuvarande lustarna. Om jag inte

vill frysa senare i natt, måste jag ge mig i väg och leta ved, men just nu är jag varm och trött och har ingen lust att lämna brasan. Vi måste välja mellan det dagliga brödet och himmelriket, det vill säga att handla för nuet eller för framtiden. Goethe uttrycker den mänskliga konflikten tydligt i *Faust*:

Men ack, jag har två själar inom mig,
och skilda vägar vill de alltid vandra.
Den ena klamrar sig i hett begär
med alla sinnen fast vid världens fröjder,
den andra lyfter sig ur stoftets sfär
mot höga anors ljusa höjder.

Andra djur, vilkas medvetanden inte innehåller några föreställningar om framtida behov, väljer bara för stunden. De är som "himlens fåglar, de sår inte, skördar inte och samlar inte i lador" (Matteus 6:26).

DEN ANDRA UNIKT MÄNSKLIGA förmågan är att vi kan föreställa oss vad andra tänker på. Ett socialt djur som agerar måste ta hänsyn till hur andra individer i gruppen kommer att reagera. Om man i sin planering kan utnyttja vad de andra individerna i gruppen tänker på, kommer man att bli mer framgångsrik än om man bara tar hänsyn till deras beteende. Det har visat sig att apor och andra djur har en mycket begränsad förmåga att föreställa sig vad som händer i andras huvuden. På engelska säger man att de inte har någon "theory of mind". Frasen är hopplös att översätta, men på svenska kan vi lika gärna säga "inlevelseförmåga".

På senare tid har man alltmer insett betydelsen av människobarnens inlevelseförmåga för deras språkinläring. Den mest avgörande skillnaden mellan människor och andra djur är att vi är enormt skickliga på att tolka avsikten med ett språkligt uttalande. Barn kan förstå att talaren vill meddela något långt innan de förstår vad som sägs. Apor och andra djur som lär sig kommunicera tolkar ett ord bara som en signal. De kan inte leva sig in i talarens tankevärld.

En viktig aspekt av att sätta sig in i vad en annan tänker på är att när man samtalar så förutsätter man att det finns något väsentligt som den andre vill uttrycka. Barn litar starkt på vad de vuxna säger. Att lyssna på vuxna blir ett effektivt sätt för dem att ta till sig kunskap – de suger till sig våra inre världar som tvättsvampar. Först när de blir äldre inser barnen att inte allt som de vuxna säger måste vara sant. Ett tecken på att misstroendet utvecklas sent är att små barn har väldigt svårt att förstå ironi.

Förmågan att föreställa sig andras tankar innebär en kraftig förstärkning av den egna föreställningsförmågan. I den mänskliga evolutionen leder den till en ny form av varelser som har större möjligheter att lära sig av andras kunskap. När man kan föreställa sig andras inre världar är det emellertid inte bara nya former av samarbete som blir möjliga, utan också medvetet bedrägeri. Djur kan visserligen också lura varandra, men språket är ett utomordentligt raffinerat verktyg för att bedra andra.

Niccolò Machiavelli gav år 1532 ut boken *Fursten*, som handlar om konsten att skaffa sig inflytande. En folklig ledare skall enligt Machiavellis "realpolitiska" inställning ge intryck av att vara uppriktig, pålitlig och barmhärtig. Men för att behålla sin makt kan en furste sätta sig över alla moraliska regler och använda list, lögn och våld. Machiavelli skriver:

Ni bör alltså förstå att det finns två sätt att strida, i det ena fallet med hjälp av lagen, i det andra med styrkan. Den förra metoden är utmärkande för människan, den andra för djuret. [...]

En furste måste alltså väl kunna använda sig av djurets natur och han bör välja räven och lejonet som sina förebilder. [...] En klok furste kan följaktligen inte och bör inte hålla ord, när detta är till skada för honom och när de skäl som orsakade hans löften inte längre är för handen. [...] Den som bäst har förstått att utnyttja rävens egenskaper har lyckats bäst. Men man måste kunna förklara rävnaturen väl och vara en stor hycklare och skrymtare. Människorna är så enfaldiga och så villiga att lyda det som ögonblicket bjuder, att den som bedrar alltid finner dem som låter sig bedras.

Skicklighet i att bedra och att upprätthålla allianser är alltså två av furstens viktigaste egenskaper.

Hur är det, käraste? Frågan är om bonoboaporna kan leva sig in i någon annans situation.

Foto: Frans Lanting

Apor och andra djur som lär sig kommunicera tolkar ett ord bara som en signal. De kan inte leva sig in i talarens tankevärld.

MÄNSKAN ÄR INTE ENSAM om att bedra. Den holländske zoologen Frans de Waal beskriver i *Chimpanzee Politics* hur talangfulla högt rankade schimpanshannar är när det gäller att manipulera andra. Typisk är historien om gamle Yeroen som länge varit dominerande hanne i flocken, men som blivit nedpetad av Luik och senare även besegrad av den unge Nikkie. I stället för att bittert dra sig tillbaka bildar Yeroen nu en allians med tvåan Nikkie. Tillsammans besegrar de Luik som hade ensamrätt till honorna. Med den nya rangordningen med Nikkie på toppen och Yeroen på andra plats kunde den förslagne Yeroen utnyttja sin ställning till att para sig med en del av honorna. Nikkie kunde inte protestera särskilt kraftfullt eftersom han var beroende av Yeroens stöd i kampen mot Luik.

Filosofen Daniel Dennett hävdar att bedrägeri leder till en "kapprustning" i att läsa varandras inre världar. Om den som blir lurad kan "läsa" bedragarens avsikter kan hon vidta motåtgärder, men om den som vill luras förstår att offret har vidtagit motåtgärder, så kan han välja en mer sofistikerad strategi och så vidare. Denna eskalering av de bedrägliga strategierna och motdragen mot dessa skapar på sikt ett evolutionärt urval, som gör att individerna blir allt bättre på att tolka varandras avsikter. En sådan bedrägeriets kapprustning kan vara en av de främsta anledningarna till att människornas hjärnor vuxit sig så stora i jämförelse med övriga apors. Psykologerna Leda Cosmides och John Tooby hävdar att människor har en inbyggd bedrägeridetektor. Som stöd för detta visar de att människor är speciellt bra på att resonera om sociala relationer. Abstrakt logiskt tänkande är inget som vi är särskilt funtade för, men om det gäller att räkna ut vem som gjort vad med vem så är det inget fel på vår logiska förmåga.

Mycket av människans beteende är bedrägeri. Liksom påfågeln är vi exempelvis måna om att göra ett gott intryck på andra människor. Kroppsdekorationer och de kläder vi bär i den moderna världen är försök till bedrägeri – vi strävar efter att göra oss mer attraktiva än vad vi egentligen är. Sådana utsmyckningar blir bara meningsfulla om man har någon form av medvetenhet om att andra uppmärksammar hur man ser ut. Kroppsdekorationer förekommer i alla mänskliga kulturer, men finns inte som avsiktliga utsmyckningar hos några andra djurarter.

Apor tycker om att interagera med speglar och de känner igen sig själva i spegelbilden. Men inget av deras beteenden framför spegeln svarar mot det som människor gör när de kammar sig eller sätter på ett halsband. Man har exempelvis aldrig sett apor som använder läppstift. De kan inte föreställa sig själva sedda med andras ögon, vilket är ett tecken på deras bristande inlevelseförmåga.

EN VIKTIG SKILLNAD MELLAN djurs och människors sätt att kommunicera är att de signaler som djur använder bara handlar om vad som händer med kroppen eller i den omgivande världen, medan det mänskliga språket ofta refererar till vår inre värld, det vill säga våra föreställningar, minnen, planer och drömmar. Eftersom aporna förmodligen inte har ett så rikt inre liv som vi är det inte underligt att de inte har något språk – de har helt enkelt inget att prata om.

Det mesta av de mänskliga tankefunktionerna har formats redan innan språket uppstod. Att se språket som en evolutionär orsak till det mänskliga tänkandet är som att se pengar som en orsak till mänsklig ekonomisk verksamhet. Men när penningssystemet väl har uppstått gör det de ekonomiska transaktionerna mycket effektivare. Samma sak gäller språket: människor har kommunicerat långt innan det fanns ett språk, men språket gör utbytet effektivare. Analogin kan drivas längre. När pengar införs i ett samhälle uppstår ett mer stabilt system av priser. På samma sätt kommer språket att leda till att det uppstår ett mer stabilt system av betydelser, det vill säga komponenter i föreställningsvärldarna som talarna kan byta med varandra. På detta sätt leder språket till ett gemensamt tänkande.

Språket ger oss ett oerhört kraftfullt verktyg för att dela med oss av vår kunskap. Människan är också det enda djur som undervisar. Den kanadensiske psykologen Merlin Donald hävdar att en av de viktigaste användningarna av språket har varit att uttrycka myter. Sådana finns i alla kulturer och de har varit viktigare i tidigare skeden än vad de är för den moderna människan. En grundläggande funktion hos myterna är att vara bärare av gemensam kunskap. Myter är ett utmärkt sätt att bevara andras mödosamt förvärvade erfarenhet. Deras narrativa form gör dem lätta att minnas, vilket ökar överförbarheten. Myterna presenterar ofta fiktiva världar, befolkade av gudar och fantasivarelser.

De innehåller också element som förklarar de moralregler som finns i en kultur. Man får reda på varför man bör uppföra sig på ett visst sätt. Myterna ger därigenom tyngd åt de moraliska reglerna. Den som har kontroll över myterna har starka styrmedel över resten av gruppen. En segrande kultur tvingar alltid sina myter på den besegrade. Och den besegrade kulturen motstår tankeinvasionen så länge som möjligt, eftersom man förlorar en stor del av sin identitet om man blir av med sina myter.

OLIKA DJURARTER KAN SAMARBETA på många sätt. Så till synes enkla djur som myror och bin bygger gemensamt komplexa samhällen. Men deras samarbete är instinktivt, de har inga föreställningar om de mål som arbetet leder fram till. De kan därför inte heller skapa nya mål att samarbeta kring. Om jag har en föreställning om ett mål jag vill uppnå kan jag använda språket för att kommunicera mina tankar. På detta sätt gör språket att vi kan dela visioner. Det mänskliga språket leder till att vi kan samarbeta om framtida mål, om saker som inte finns och som kanske ingen någonsin har tänkt på tidigare.

Det finns många former av visioner. En del handlar om ganska konkreta mål. Byns ledare kan försöka övertyga invånarna om att gräva en gemensam brunn som alla kommer att ha glädje av eller att bygga en försvarsmur som kommer att göra alla tryggare. Målet kräver uppoffringar och samarbete mellan invånarna, men resultatet är väl värt mödan för alla. Denna typ av visioner och de resultat de lett fram till har gett de tidiga människorna överlevnadsfördelar jämfört med dem som hade en mer begränsad förmåga att kommunicera sina visioner.

Utan språksymbolernas hjälp skulle vi inte kunna dela visioner om hur framtiden skall se ut och övertyga varandra om att ett visst okänt mål är värt att sträva efter. Jag tror att denna funktion är en av de viktigaste evolutionära drivkrafterna bakom språkets uppkomst. Till skillnad från andra teorier förklarar den också varför människan är ensam om att ha ett språk, eftersom förmågan att samarbeta om framtida mål kräver såväl föreställningar om sig själv i framtiden som en avancerad förmåga att sätta sig in i andras inre världar. Båda dessa förmågor är unikt mänskliga.

Även små barn ägnar sig åt att skapa gemensamma visioner. De leker ofta låtsaslekar. När man låtsas använder man två representationer av samma föremål, dels den vanliga perceptionen av föremålet, dels en föreställning om att det är något annat. När en liten flicka exempelvis låtsas att ett bord med en filt över är ett hus, så uppfattar hon naturligtvis att det är ett bord och en filt, men hon "ser" det samtidigt som ett hus. Genom att under-

trycka perceptionen kan hon sedan använda föreställningen i leken. Föreställningen kompletteras med kunskap om hus som barnet tar fram ur minnet. Förmågan att låtsas är en tidig manifestation av inlevelseförmågan. Om man inte kan låtsas, kan man inte lära sig reflektera över sin egen och andras inre världar och man kan därmed inte heller delta i mer avancerade samarbetsformer.

När barn leker tillsammans blir det väldigt tydligt hur de använder språket för att skapa en gemensam vision av låtsasvärlden. Lekspråket innehåller ofta särskilda strukturer för att skapa visionerna. Mina barn använde ordet "visst" med stigande tonhöjd för att markera att de ville införa ett nytt element i låtsasvärlden ("Det här är prinsessans slott, visst?"). Jag har också hört märkliga användningar av tempus. Ett barn kan säga "Och jag var pappan som kommer hem från jobbet" för att markera att det nu tar på sig en viss roll i leken. I samma mening använder man alltså både imperfekt och presens. Låtsasleken med sina speciella spelregler är förmodligen ett sätt för barn att träna sig att skapa och följa visioner och därmed förbereda sig inför vuxenlivets samarbeten om framtida mål.

**Eftersom
aporna
förmodligen
inte har ett
så rikt inre liv
som vi är det
inte underligt
att de inte har
något språk ...**

NÄR MÄNNISKAN VÄL HAR tillägnat sig språket hamnar hon obönhörligen i ett mycket intrikat spel där det gäller att hålla den rätta balansen mellan att tala sanning och att ljuga (eller att inte säga hela sanningen). Varje pokerspelare vet att sanningen inte alltid är den bästa strategin – den kommer obönhörligen att utnyttjas av motståndarna. Man måste bluffa ibland. Och omvänt, man skall inte vara för godtrogen och lita blint på andra. Pia Tafdrup skriver följande i sin poetik *Över vattnet går jag*:

I språket färdas man helt utan säkerhetsutrustning. Här står slaget om makten, här sätts mitt värde och min identitet på spel, här kan den starke dominera den svage, här kan man ljuga, redigera verkligheten efter gottfinnande, manipulera, gömma sig, blockera, tala på tomgång, och här kan konst hela tiden utnyttja alla möjligheter eller välja att protestera mot de många former som finns för bruk och missbruk. Alla dimensioner ryms i språket, från det rena, klara språket till det mest gemena och nedsmutsade, allt från sanningar till bländverk och illusion, det oskyldiga och det farliga. Och här kan man tåla ...

Vår unika kompetens att samarbeta bygger på samma principer som bedrägeriet. Både bedrägeri och samarbete förutsätter en förmåga att sätta sig in i hur andra tänker. Bedrägeri och samarbete kan därför ses som två sidor av samma kognitiva mynt. När vi väl lärt oss att föreställa oss andras tankar är det godtroget att hoppas på att människan endast skulle ägna sig åt att samarbeta.

Inte alla visioner handlar om handfasta mål. Med stöd i de gemensamma myterna kan en ledare införa mer avlägsna och abstrakta mål. Många religioner utlovar ett himmelrike efter döden om man bara utför de rätta handlingarna medan man lever. En sådan vision lockar många trots att det inte går att få någon visshet om att den verkligen kommer att uppfyllas. En värtalig ledare kan med språkets hjälp måla upp lockande mål som får anhängarna att göra stora uppoffringar, även om målen är mycket osäkra. Under senare tid har vi tyvärr fått se flera exempel på hur en stark vision om ett himmelrike i förening med fanatiska politiska ideal kan få människor att offra sina liv.

En person som vill driva igenom samarbete för att uppnå ett framtida mål kan knappast undgå att manipulera på ett eller annat sätt. Han eller hon måste övertyga de övriga om att visionen som man strävar efter är värdefull, trots att resultatet kanske inte kommer att synas på länge och det är många besvärigheter längs vägen dit. Så långt har Machiavelli rätt. Men den välvillige visionären måste själv tro på sina mål och vara öppen för andra som inte gör samma bedömning av målets värde.

Språkets roll som verktyg för samarbete har varit en avgörande drivkraft i den mänskliga evolutionen. Det sägs att pennan är mäktigare än svärdet. Frågan är om inte talet är ännu mäktigare. En god retoriker kan förföra folkmassor. Den emotiva laddningen av talet har starkare påverkan än den informativa innehållet. Bland djur måste en ledare vara skicklig på att strida. Detta gäller länge även för våra tidiga förfäder. Men numera kan den som har språkets makt att skapa gemensamma visioner styra ett folk mot mål av alla slag. Vi har kommit dithän att visionerna är viktigare än vapnen. ■

Modernitetens grav i New York

REPORTAGE/ MoMA. Världens främsta museum för modern konst har blivit dubbelt så stort. Den 20 november öppnar åter Museum of Modern Art i New York, men invigningen kan bli modernitetens gravöl.

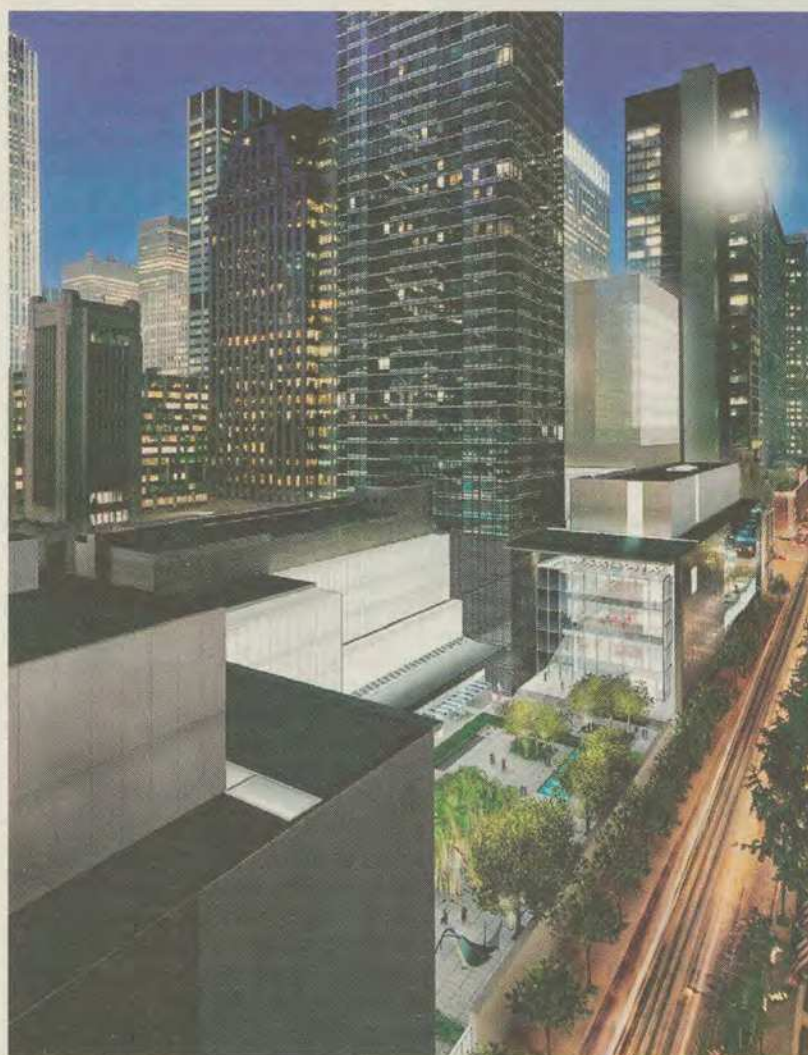
MARK IRVING

Konstskribent och journalist
Översättning: Thomas Andersson

NU I NOVEMBER öppnar det största, pampigaste och rikaste konstmuseet i världen på nytt efter att ha varit stängt i två och ett halvt år på grund av en utbyggnad som beräknas ha kostat 858 miljoner dollar. Projektet att omvandla Museum of Modern Art på Manhattan är av faraoniska mått. I händerna på den japanske arkitekten Yoshio Taniguchi har byggnaden blivit dubbelt så stor. Museet har fått femtio procents större yta (11 600 kvadratmeter), en större skulpturträdgård, en ny lobby och en rad pelarfria utställningsutor särskilt avsedda för visningar av de alltmer omfattande samlingarna av samtidskonst.

MoMA (det finns andra Museums of Modern Art, men detta museum har sedan lång tid tillbaka ensamrätt till initialförkortningen) har den internationellt sett mest betydande samlingen i sitt slag: mer än 100 000 målningar, skulpturer, teckningar, grafiska blad, fotografier, designföremål och arkitektoniska modeller och skisser; 14 000 filmer och fyra miljoner stillbilder; mer än 200 000 böcker och tidskrifter. MoMA:s magnetiska dragningskraft och makt över donatorers, curatorers, konstnärers, konsthandlares och besökares drömmar saknade motstycke även före det senaste byggkalaset. Det räcker för att en del ska fatta misstankar: "MoMA:s aura står i direkt proportion till dess starka manipulationsförmåga", har arkitekten Rem Koolhaas sagt. "MoMA har länge fungerat som en amerikansk metonymi för den moderna konsten. Ofta har de varit utbytbara med varandra", har historikern Hal Foster skrivit. Allt som MoMA gör får återverkningar på gallerier överallt. MoMA är mer än ett museum och har blivit den smältdegel i vilken idén om det moderna formas.

För sjuttiofem år sedan, när MoMA grundades av några entusiastiska filantroper, var det en radikal tanke att det nya kunde vara lika spännande som det gamla. 1929 ansåg de flesta museidirektörer att det förgångna var viktigare och vackrare än nuet. Moderniteten låg

Mer modernt. MoMA har byggts om och ut av arkitekten Yoshio Taniguchi.

Foto: MoMA, New York

ännu i sin linda. Van Alens Chrysler Building, denna subkutana framtidsinjektion, hade börjat byggas året innan. Empire State Building var fortfarande bara en dröm. Neonet tecknade New York-siluetten för första gången.

ATT MUSEETS GRUNDARE gav det namnet Museum of Modern Art när det så lätt kunnat döpas efter någon av sina främsta gynnare, familjen Rockefeller till exempel, var ett mått på deras ambitionsnivå. Alfred Barr, MoMA:s första direktör, var medveten om den herkuliska uppgift som låg framför honom: att skapa ett museum i folklig anda där man kunde berätta en sammanhängande

historia om konstens utveckling från 1880 fram till nuet och vidare in i framtiden. Det skickligaste draget var kanske beslutet att göra nyförvärv efter konstart – måleri, teckning, fotografi, film, design – och inte efter datum. I stället för att inrätta en "avdelning för samtidskonst" fick curatorerna inom varje område möjlighet att utöka samlingarna helt efter eget huvud.

MoMA:s första utställning 1929 riktade in sig på Cézanne, Gauguin, Seurat och Van Gogh, ett val som sökte den moderna konstens rötter i postimpressionismen. Men för att lugna känslorna på Metropolitan Museum of Art, fram till dess Amerikas kulturella tempel, ägnade sig

Barr och hans team åt att försöka fastställa vilka konstnärer, eller vilka perioder i deras konstnärskap, som befann sig på den ena eller andra sidan av rågången. Barrs hylade "torpeddiagram" från 1933, i vilka han skisserade den postimpressionistiska, moderna europeiska, nordamerikanska och latinamerikanska konstens tilltagande utveckling, var ett försök att skapa en ny konstkannon som byggde på en orakelmässig syn på vad som skulle komma och en skarpsinnig kritisk analys av det som varit.

Barrs skisser fick skepnaden av maskiner. New York är en stad som en gång i tiden hade en pigg silhuett och som nu hemsöks av drömmar om ett mekaniserat utopiska, om framsteg skapade av massproduktion. Så sent som 1995 kunde Philip Kasinitz i sin bok *Metropolis: Centre and Symbol of Our Times* fortfarande betrakta Manhattans gator som synonyma med masskommunikationens, kapitalismens och populärkulturens strukturer. "New York dominerar den begreppsliga och symboliska vokabulär med vilken vi tänker den moderna staden", skrev Kasinitz förtröstansfullt. Men för Jean Baudrillard 1986 var Amerika, "moderniteten i dess ursprungliga version", även "en fullbordad utopi som ställts inför problemet med sin egen varaktighet och hållbarhet". Utmaningen att förbli ny, att behålla sitt företräde som modernitetens metastad har anfäktat New York under åtminstone de senaste trettio åren. Sanningen är att New York är på väg att bli ett nytt Venedig, ett museum som säljer svunnen storhet.

ATT FÖRBLI NYTT är den största utmaning MoMA står inför.

– Den moderna konsten utvecklas fortfarande och dess historia skrivs fortfarande, hävdar Glenn Lowry, chef för MoMA sedan 1995.

Men hur kan ett museum för modern konst, tyngt av ansvaret att vårda de allt värdefullare verken från det förgångna, hålla jämna steg med den skapande verksamhetens marsch framåt?

– Det är obönhörligt, fortsätter Lowry, man måste följa med i det som händer i nuet och vara beredd att gå tillbaka i historien och se vilka luckor som finns och ägna sig åt dem med orubblig hängivenhet.

Att på det sättet vända på en femöring är en manöver som Barr skulle ha förstått. MoMA sitt tioårsjubileum med att flytta från hyrda lokaler till det första specialbyggda huset på 11th West

53rd Street (som nu bara är en del av det nuvarande gigantiska MoMA-komplexet). Byggnaden, ritad av Philip L. Goodwin och Edward Durell Stone, var ett snyggt exempel på den nya internationella, medvetet futuristiska stilen. Men Barr bytte tidigt ut de provisoriska belysningsanordningarna och de tunna väggarna, som tillät flexibilitet i utställningsverksamheten, mot permanenta enheter. Han måste ha känt att lusten att skapa en auktoritativ konsthistoria i detta formativa skede var en starkare drivkraft än behovet av ständig omtolkning. Risken för att stanna i utvecklingen undgicks för en tid genom det avtal som MoMA:s styrelse tecknade med Metropolitan Museum of Art 1949, enligt vilket den yngre institutionen skulle överföra mästerverk som var mer än femtio år gamla till den äldre i utbyte mot medel att köpa ny konst för. Det var ett beslut som MoMA-curatorerna senare måste ha sört, till exempel när de stod framför Picassos *Kvinnan i vitt* från 1923, som nu finns på Metropolitan. Läser man den maskinskrivna lista som den 4 juli 1947 gjordes upp över verk som var på förslag för att flyttas över till Metropolitan lägger man märke till Barrs handskrivna anteckningar i högerspalten, där han lägger år och ibland rentav årtionden till den tid då mästerverken skulle stanna på MoMA i väntan på att överföras. Även om Barr visste att museet skulle hålla sig ungt om han gallrade bort vissa verk är hans ovilja att skiljas från de stora verken påtaglig. Många samlare hade uttryckligen donerat verk till MoMA, och det var MoMA som tog risken att genom sitt goda namn ge konstnärerna status. 1953 bröts avtalet.

PÅ SÅ SÄTT UPPSTOD MoMA:s kärlekshistoria med arkitekturen. I och med beslutet att samla utan att gallra hade museet inget annat val än att växa. Sedan arkitekterna Goodwin och Stone anlätades har ytterligare fem byggnadsvågor svept fram. 1949-1951 tillkom Philip Johnsons sju våningar höga Grace Rainey Rogers-annex som vette ut mot 21 West 53rd Street (men revs 1979 för att ge plats åt västra flygeln). 1952-1953 anlades en skulpturträdgård, även den ritad av Johnson, som fick sitt namn efter Abby Aldrich Rockefeller och gav museet ett välkommet utvändigt utrymme. 1964 byggdes en ny flygel ritad av Johnson på Goodwin & Stonebyggnadens östra sida. 1984 gav Cesar Pellis nya västra flygel ytterligare utrymme, med bland annat en massiv skyskrapa mitt på tomten som skulle ge kommersiella inkomster åt museet. Allt detta har i år kulminerat i Yoshio Taniguchis renovering och utvidgning. I takt med att stålet, betongen och glaset tor-

Atrium i det nya MoMA.

Foto: MoMA, New York

nat upp sig har storleken på museets samlingar ökat: 64 000 föremål 1980, mer än 100 000 föremål 1995 – och nu är de mångdubbelt fler än så. Även besökantalet har skjutit i höjden på ett anmärkningsvärt sätt: från 900 000 personer om året till 1,8 miljoner på mindre än tio år.

MoMA:s styrelse har genom åren lyckats engagera de flesta ledande företagen i USA, även om denna synnerligen exklusiva klubb på sistone blivit mer internationell. Men MoMA förblir en av den amerikanska filantropins främsta bedrifter. Museets medel kommer i högre grad från privata källor än från näringslivet, och Lowry har redan fått in mer än 710 av de 858 miljoner dollar som är insamlingskampanjens mål. Liksom Pantheon i Rom som en form av officiell välgörenhet bekostades av Agrippa, vars namn det fortfarande bär, förväntar sig dessa donatorer att deras frikostighet ska stå sig genom tiderna.

YOSHIO TANIGUCHI var ett förbryllande arkitektval. Även om han hade fått beröm för sina känsliga, eteriska museiskapelser i sitt hemland Japan vann han sitt första internationella uppdrag när han 1997 gick segrande ur tävlingen om MoMA:s ombyggnad. Enligt Taniguchi var hans mål att skapa en "konstmiljö" snarare än ett stycke signaturarkitektur. Renoveringsprojektets omfattning krävde att det behandlades som ett led i stadsplaneringen.

I stället för att rita en enda vackert byggnad ritade jag ett museum som är som en stad i staden, säger Taniguchi.

Egentligen var hans lösning påfallande enkel: att skapa två fasader kring tomten som på ett subtilt sätt understryker snarare än döljer museitomens dubbla karaktär:

norrut vetter den mot ett fashionabelt bostadsområde strax söder om Central Park, söderut mot Midtowns snofsiga butiksgyter. Mot norr, längs med 54:e gatan, har han skapat en enhetlig fasad i zimbabwisk svart granit, aluminium, mörkgrått glas och klarare glas med omväxlande genomskinliga och vita ränder. Detta skapar intrycket av ett fullständigt integrerat byggnadskomplex. Mot söder, längs med 53:e gatan, har han bevarat Johnsons, Goodwin & Stones och Pellis framsidor och uppfört en ny fasad till det nya gallerikomplexet väster om dem.

UR ESTETISK SYNVINKEL framstår Pellis torn som en prålig snyltgäst på museets trendiga konstparty. Men Taniguchi har inte försökt kamouflera det utan har i stället framhävt dess nordvästra och nordöstra hörn med hjälp av svart glas och därigenom gjort det till en medelpunkt i komplexet och bildat en motvikt mot de övriga museibygnadernas genomgående horisontala anblick. Inuti komplexet låter han oss se huvuddelen av tornet, som han klätt med matt granit, i nya perspektiv. Detta är ett listigt och diplomatiskt drag – att förtydliga en annan arkitekts ingrepp och på samma gång visuellt skilja det från sitt eget verk. Men eftersom han nästan genomgående använder svart granit på museets utsida gör han något mer än att bara anspela på den monokroma strängheten hos Mies van der Rohes intilliggande Seagram Building. Oavsiktligt drar han också ett sorgflor över hela MoMA.

Mera lyckosamt är det att Taniguchi skapat flera ingångar till museet, en moderiktig gest som fungerar som metafor för social öppenhet. Därmed måste också sägas att även Goodwin & Stones ursprungliga byggnad (dess taköverhäng ut mot gatan är nu återställt) var en nyskapelse i detta avseende, genom att den inte hade de traditionella trapporna och pelarna och frontonerna utan i stället var gjord i en stil som med sin lobby i gatuplanet, sin stora glasfasad och sin ickehierarkiska entré underströk institutionens demokratiska karaktär. Men på ett museum är det interiören som smäller högst. Här har Taniguchi öst på för fullt. En ny samling salar har tillkommit som vänder på den tidigare ordningen, i vilken besökarna först leddes in i salar med äldre moderna verk innan de kunde leta sig fram till samtidsalarna. De samtida verken möter man nu på första salsplanet i ett kolossalt rum som har den fördelen att det helt saknar pelare.

Två ofta förekommande problem löstes genom att detta pelarfria rum skapades. Den samtida konsten ten-

derar att bara bli större och tyngre (Richard Serras *Intersection II* väger mer än de flesta mindre fartyg). Följaktligen är det nu på första våningen (första salsplanet) lätt att komma till med den tunga utrustning som behövs för att flytta konstverken. Det löser också ett problem för curatorerna, som nu är i stånd att omstrukturera den med nödvändighet mest obestämbare delen i museets narrativa struktur och kan presentera hur många tolkningar som helst i den pågående debatten om vart konsten är på väg.

Följderna av denna omkastning av den narrativa ordningsföljden är avsevärda. Besökarna tvingas att genast beskåda "nuet" – ett elddop, måhända, men ett behändigt sätt att få samtidsmänniskor att möta samtidskonsten på lika villkor. Genom att på detta sätt lyfta fram de samtida verken kan museet göra anspråk på att ha övervunnit problemet med hur man bär sig åt för att förbli ny. Beslutet om de samtida utrymmena togs efter ständiga diskussioner mellan arkitekterna och curatorerna.

– Det var en tvångsmässig relation, säger Lowry. Taniguchis vokabulär stödjer sig på internationell modernism men varierar den med sin egen stil. Dessa salar är avsedda att vara asketiska men inte neutrala. Ambitionen var att försäkra oss om att vi ständigt överraskar besökarna. Rutin dödar upplevelsen. Vi ville skapa större nyansrikedom och en mindre linjär syn på konsthistorien genom att uppmuntra slumpmässiga upptäckter och verkkonstellationer.

Resultatet är en blandning av salar i vilka en del utrymmen har en fast funktion i den övergripande utställningsstrukturen, medan andra kan användas för mera varierande ändamål. Men Lowry påstår att Taniguchi blev ombedd att inte skilja så tydligt mellan olika utrymmen.

– Med tiden kan ett föränderligt utrymme bli ett konceptuellt sett statiskt utrymme och vice versa, förklarar han.

Det är en postmodern lösning som gör det möjligt för MoMA att ställa frågor om kanon, ideologi och narrativ struktur utan att förlora den övergripande linjen ur sikte.

– Att museet är som ett laboratorium är en träffande liknelse. Precis som med vetenskapliga experiment vet man aldrig vad resultatet blir. Men vi kan fokusera mer ingående på en konstnär, utforska ett givet historiskt ögonblick, ta upp frågeställningar på en tematisk nivå och presentera verk från andra avdelningar. Till exempel kan vi skapa ett kubistiskt "ögonblick" i vilket vi låter målningar och skulpturer möta fotografier och grafik. Vi tänker testa det här, ta ett djupt andetag och sedan se vad som händer under det kommande halvåret.

DET FINNS EN storslagen ironi i detta. I samma stund som MoMA blir större och mer inflytelserikt än någonsin är själva idén om en konst-historia hotad. De val som Lowry och hans team gör i syfte att förmedla det de vill berätta – var ett visst verk ska placeras och varför, hur presentationerna av historiska konststrukturer ska inledas och avslutas – kan få underliga konsekvenser och även visa sig vara felaktiga.

En avgörande aspekt av denna nya ordning är på vilket sätt man väljer att gå vidare från postimpressionismen, denna vattendelare vid ingången till 1900-talet. Man brukade hävda att kubismen, denna konstens brytpunkt när tilliten till linjeperspektivet utmanades av påståendet att flera perspektiv på ett mer exakt sätt speglar vår upplevelse av världen, var nästa logiska steg i den narrativa ordningsföljden. Andra rörelser som fauvism, futurism och surrealism fungerade som viktiga men underordnade komplement. I den nya ordningen finns det två vägar ut ur den postimpressionistiska salen, en som leder till kubismen, där Picassos *Demoiselles d'Avignon* är lika praktfull som alltid, och en som leder till fauvismen, som numera allmänt anses ha varit lika viktig som kubismen.

– Detta är den verkliga nyheten i de rum vi skapat åt oss själva, att vi får utrymme för mer komplicerade relationer, säger Lowry med ett strålende leende.

MEN BESÖKARE kommer att lägga märke till att MoMA när det nu öppnar på nytt också berättar historien om det moderna en gång till. I stället för Rodins *Johannes döparen predikar*, som brukade stå utanför salarna och peka mot Cézannes *Badarna*, har Lowry beslutat att inleda presentationen av samlingen med Signacs *Porträtt av Félix Feneon*.

– Detta är en formidabel magisk gest som avtäcker modernitetens kärna. Det är Signacs bästa målning, även om han inte är den konstnär man vanligtvis skulle välja.

Att skipa Cézannemålningen och i stället lyfta fram Feneon – den parisiske kritikern, samlaren, impressionisten och anarkisten – är ett verkningsfullt drag.

– Det handlar om skådespeleri, om massorna, om ett i grunden annorlunda nu, fortsätter Lowry. Målningen är från ungefär samma tid som *Badarna*, men den handlar om att man började få upp ögonen för populärkulturen, som trängde igenom den avantgardistiska konstens mur. Den sätter fingret på idén om berömmelse och pekar framåt mot Warhol som kommer i en senare sal.

Så har alltså MoMA stöpt om den moderna konstens historia betrak-

tad från vår utsiktspunkt, med skådespeleriet och kändiskulturen som röd tråd. För Lowry är historien om den moderna konsten inte komplett utan upphöjelsen av Andy Warhol, den första mediemedvetna, berömmelsefixerade konstnären.

– Bland den här periodens giganter är han den störste, säger Lowry. Pollock är redan passé.

De flesta konsthandlare och konstnärer kommer under tiden att koncentrera sig på vad samtida gallerier har att visa upp, och det är här det hettar till.

– Vi har aldrig kunnat visa minimalism och postminimalism på samma gång – det handlar egentligen om en konfrontation, säger Lowry eftertänksamt. Man kan betrakta Judd, Martin, Flavin och Andre som en generation av minimalist, men sedan har vi Lewitt, Whiteread och radikalt annorlunda konstnärer som Beuys, Palermo och Nauman vilkas verk pekar i en helt annan riktning. Det finns en central rörelse på mitten av 70-talet med mängder av konkurrerande idéer och motrörelser.

Före 1970-talet var den officiella bilden att New York efter kriget tagit över Paris roll som den samtida konstens centrum, men sedan dess har suveräniteten växlat mellan Amerika och Europa och nya centra har bildats i Fjärran Östern och Latinamerika. Det som nu avgör om man ska nå kritisk och kommersiell framgång är vilken sorts samtidskonst man gör, inte var den är gjord. Storbritannien har på sistone varit ett viktigt nav i detta avseende. MoMA:s senaste nyförvärv, till exempel, Francis Bacons *Triptych* från 1991.

– Den gör det möjligt för oss att se 1980-talets figurativa måleri i ett helt annat ljus, säger Lowry.

Men i och med att gränserna mellan samtidskonst, design, arkitektur, medier och affärsverksamhet alltmer suddats ut har det "samtida" blivit mycket svårare att definiera än det "moderna".

– Med en så stor samling undrar man vad MoMA inte skulle samla på. Jag fäste mig vid en helikopter – en sådan som används för växtbesprutning – som hängde från ett tak. Skulle museet samla på militärfordon också? MoMA har alltid dragit sig för att anskaffa militära vapen, oavsett om det rört sig om tanks eller handeldvapen. Men Stealth-flygplanet är ganska fantastiskt. Om vi hade möjlighet att skaffa ett

sådant skulle jag definitivt argumentera för att det vore högtintressant för oss att ha ett dylikt föremål.

Om vi talar om att ringa in samtiden är det nog i synnerhet MoMA:s film- och medieavdelning som har framtiden för sig, eftersom dessa konstarter just nu har en oöverträffad förmåga att fånga våra sinnen. Warhol är stjärna även här – avdelningschefen Mary Lea Bandy har överfört hans provfilmer och tre minuter långa kortfilmer från video till dvd.

– I den traditionella konstvärlden finns det ett stort intresse av att införliva konstnärer som arbetar med rörliga bilder, säger Bandy.

Men filmens och televisionens allestädesnärvaro ställer henne inför ett stort problem: Vad ska man köpa?

– Avdelningen inrättades med föresatsen att förvärva de filmer som skapats av filmkonstens uppfinnare, exempelvis Thomas Edison. Ganska tidigt beslöt man att museet skulle samla på utpräglat konstnärliga filmer, dokumentärer och tecknade alster, men att det fanns tre kategorier som vi inte skulle samla på även om de utgjorde en mycket stor del av det årliga utbudet: pornografiska filmer, religiösa filmer och reklamfilmer.

Det som återstår för Bandy är en vag riktlinje som går ut på att man ska samla på verk som säger något om den tid vi lever i.

När Bandy får frågan vem hon tycker har varit den viktigaste filmskaparen tvekar hon inte:

– Jean-Luc Godard. Jag anser att han är för andra hälften av 1900-talet vad Picasso var för den första. Han är inflytelserik och något av en förvandlingskonstnär, och hans bästa verk var de videofilmer han började göra på slutet av 1970-talet. Jag syftar på de collageverk där han varvar röster, musik, naturliga ljud och text. Det är ett annorlunda sätt att använda bildspråket.

Hur kan då MoMA i sin roll som skyltfönster för film erbjuda mer än filmfestivalerna, där både nytt och retrospektivt material kan visas i sin naturliga miljö? Svaret är att film- och medieavdelningen kan integrera sina verk med MoMA:s övriga samlingar på ett sätt som lyfter fram filmens kompromissbetonade förhållande till andra konstarter. Jag slås av Bandys sätt att låta Picassos namn överlagras av Godards. Det är samma process som ägde rum inom fotografien i dess gradvisa övergång

Tredje våningen.

Foto: MoMA, New York

från dokumenterande medium till skön konst. De nya Morita-mediesalarna på MoMA ger Bandy möjlighet att visa tidiga filmer som Fernand Légers *Ballet Mécanique* från 1924, ett tjugominuter långt mästerverk av mekanisk rörelse.

Hur som helst känns det adekvat att så många av filmerna i hennes samling utspelas i New York eller har staden som sitt ämne. Alltifrån *King Kong* (1933) till årets *The Day After Tomorrow* har New York skildrats inte bara som den stora moderna staden, utan också som den plats där moderniteten formats. Och det är talande att så många nya filmer har skildrat stadens förstörelse: New York har förintats av rymdvarelser, trampats sönder av dinosaurier, översvämmats av vattenmassor och begravts under is. Det är som om de visste att festen är slut, att myten om modernismen, myten om New York, nu håller på att dö.

Efter 9/11 är det som fascinerar med New York-silhuetten givetvis att World Trade Center finns med i äldre filmer men saknas i de nya. Följden har blivit att även denna silhuett fått karaktären av museiföremål. Staden väntar fortfarande på en skildring som gått vidare och lämnat förlusten bakom sig, väntar fortfarande på att återfå vissheten om sin plats i nuet. Därför är det så frapperande att Taniguchi draperat MoMA i svart granit, samma slitstarka material som användes i Vietnammonumentet i Washington. Förebådar MoMA omedvetet, samtidigt som det aldrig varit så stiligt och uppsatt, slutet för en mängd drömmar – modernismen, föreställningen att konsten skulle kunna fånga den fragmentariska karaktären hos samtiden, övertygelsen att uttrycksfriheten kan blomstra även utan att åtnjuta skydd i en farlig värld? Kommer det att bli det modernas mausoleum, en förvaringsplats i mångmiljonklassen för en uppsättning klenoder och ideal?

VALET AV DET DYSTRA, oföränderliga materialet är talande: "Det är 'fernissan' som stöter bort oss och gör ett monument osynligt", skriver James E. Young i sin bok *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*. "Det är som om ett monuments liv i det allmänna medvetandet blir lika hårt och polerat som sin yttre form och dess betydelse lika reglerad som dess plats i landskapet. Ty monument som på detta sätt befinner sig i vila – stasis – tycks framställa sig som eviga delar av landskapet, lika naturligt utplacerade som träden och klippformationerna i närheten." För oss, det modernas arvtagare, stängs dörren. Nya historier väntar på oss. ■

Artikeln publiceras i samarbete med tidskriften *Prospect*.

Maktens väsen byter skepnad

ESSÄ/ Hierarkier. Kvinnorna är på stark frammarsch och stiger i graderna på arbetsmarknaden. Men det är inte säkert att det kommer att vara lika eftersträvarvärt att bli chef i en framtid där de mest kompetenta personerna kanske prioriterar annat högre än att göra konventionell karriär.

Under de senaste decennierna har det offentliga samtalet i hög grad handlat om makt. Redan på 1980-talet gjordes efter norsk förebild den stora så kallade Maktutredningen och på 1990-talet kom maktens köns-
mässiga fördelning i fokus, till exempel i Kvinnomaktutredningen från 1998 och Anna Wahls utredningar om kvinnors (brist på) inflytande i näringslivet från 1994 respektive 2003.

Varje diskussion om makt tenderar att väcka starka känslor. Ofta tas för givet att alla vill ha makt och att makt därför i hög grad bör ses ur ett fördelnings- eller rättviseperspektiv. Men att alltid anlägga ett sådant perspektiv är samtidigt att göra det alltför lätt för sig. Ett modernt samhälle förutsätter en omfattande delegering av beslutsmakt – ekonomisk och politisk – till enskilda individer på ett otal nivåer. Detta bygger på frivilliga överenskommelser; att anta ett jobberbjudande innebär ju i praktiken också ett godtagande av den makthierarki som finns uppbyggd i den aktuella organisationen.

Det kräver inte någon större eftertanke för att inse att ett väl fungerande samhälle förutsätter att de mest lämpade individerna är beredda att konkurrera om chefspositionerna. I denna artikel kommer jag att diskutera två viktiga aspekter på makt. För det första den positiva utvecklingen att kvinnor i dag har helt andra möjligheter än tidigare att komma i fråga för chefspositioner. Därigenom

Av
Magnus
Henrekson

Professor i
nationalekonomi
vid Handelshög-
skolan i Stockholm

kan chefer rekryteras ur en betydligt större talangpool än tidigare, vilket är positivt för samhällsutvecklingen. Den andra aspekten är mer negativ och har att göra med samhällets syn på utövande av chefskap i allmänhet. Om de dugligaste individerna skall vilja bli chefer måste chefspositionerna vara eftersträvarvärda, inte bara genom att de är välbetalda utan också genom att de ger en god avkastning i form av socialt anseende och goda möjligheter till ett bra liv i övrigt.

Både i politiken och näringslivet ligger fokus i dag på att få fram kvinnor i beslutande positioner. Storföretag som Getinge och SEB gör det till en profilfråga att de i sina interna rutiner bygger in krav på att det alltid måste finnas minst en kvinnlig kandidat vid alla chefstillsättningar. Andra företag följer efter och det kommer sannolikt inte att dröja länge förrän det blir omöjligt för ett större företag att inte ha en försvarlig andel kvinnor bland cheferna. Inte heller kan man vara utan interna rekryteringsrutiner som fångar upp kompetenta kvinnliga kandidater.

Börsbolagen kommer säkerligen inom några få år att ha 25 procent kvinnor i styrelserummen, och då är steget inte långt till de 30 procent som Rosabeth Moss Kanter¹ i sin klassiska studie ansåg vara nödvändig för att förhindra att könstillhörighet i sig skall spela roll för en individs möjligheter att få inflytande i relation till sin kompetens.

Den högre utbildningen domineras numera också av kvinnor. Deras andel av

de högskolestuderande ligger sedan länge över 60 procent och är i stigande. Över hälften av de civilekonomstuderande är kvinnor och på civilingenjörsutbildningarna ligger den kvinnliga studentandelen på drygt 30 procent i dag.

Är då kvinnor med makt annorlunda? Ödmjukare, mer tillgängliga, medvetna om sina egna begränsningar, öppnare för en ärlig dialog med sina medarbetare när något gått snett? Nu börjar det bli möjligt att mer systematiskt undersöka huruvida makten är genusoberoende. Skälet är enkelt: trots alla genusforskarens larmrapporter om att så lite händer, så är i dag hälften av statsråden kvinnor, kvinnor innehar 55 procent av alla chefspositioner i offentlig sektor och de har på kort tid gjort ett genombrott i näringslivet. I de större företagen är cirka en tredjedel av alla chefer nu kvinnor. Det är egentligen bara på de absolut högsta positionerna i näringslivet som kvinnor fortfarande är svagt representerade.²

VARFÖR VAR AVSAKNADEN av kvinnor på toppen nästan total i Sverige för bara 20 år sedan? Enligt Gisèle Asplund, som i sin bok *Karriärens villkor*³ jämförde läget i slutet av 1970-talet med andra länder, verkade kvinnor som aspirerade på höga positioner ha lättare att nå fram i länder som Frankrike, Storbritannien och USA. I *Maktens människor* prövar Åke Ortmark ett antal förklaringar, men landar ganska snart i att det nog är jämlikheten som är jämställdhetens värsta fiende, åtminstone om vi med jämställdhet menar en jämn

könsfördelning på chefspositionerna i samhället. Sverige hade fått världens relativt sett fattigaste övre medelklass, och även om man hade råd var det enligt rådande normer oacceptabelt att anlita hjälp i hemmet. Kombinationen hemarbete/karriär tog till slut knäcken på så gott som alla kvinnors drömmar om att nå toppen.

Detta tabu mot hjälp i hemmet även för den som arbetade extremt mycket är anmärkningsvärt. Bara ett par decennier tidigare hade det varit normalt med hembiträden i mer välbeställda svenska hem. Som visas av historikern Lisa Öberg⁴ fanns på 1930-talet över 200 000 hembiträden, vilket gjorde dem till den största kvinnliga yrkesgruppen alla kategorier. Den genomsnittliga arbetstiden låg på 83 timmar i veckan och ledigheten inskränkte sig till i bästa fall en ledig dag i veckan och ett par lediga kvällar i månaden. Ofriheten och de ofta svåra arbetsvillkoren finns än i dag i minne hos många, vilket säkert är en viktig förklaring till den negativa laddning som förknippas med hushållsarbete i andra människors hem, även om det i dag skulle ske på samma villkor som på resten av arbetsmarknaden.

DEN INTE HELT OVANLIGA tesen att vi i Sverige skulle ha svårt att ta hjälp av andra eftersom detta alltid varit sällsynt stämmer således inte. Det räcker att titta en stund på en svensk långfilm från tidigt 50-tal för att inse att Sverige för mindre än 50 år sedan var ett utpräglat klassamhälle. Filmer från denna tid skildrar ett samhälle med låg social rörlighet och rituella tilltals- och umgängesformer klasserna emellan. På bara några få år, från slutet av 1960-talet till mitten av 1970-talet, förvandlades hjälp i hemmet till något helt otillständigt.

I dag är frågan inte längre riktigt lika tabubelagd. Den utveckling vi ser har haft visst stöd i förändringar sedan slutet av 1980-talet: de högsta marginalskatterna har sänkts, hemarbetet har minskat i omfattning under 1990-talet, chefslönerna har ökat betydligt mer än snittet, många fler har svart hushållshjälp och männen tar ett större ansvar för hemmet än tidigare. Men ändå kvarstår många hinder: det har inte blivit någon avdragsrätt för hushållsnära tjänster, barnomsorgen har blivit ännu mindre flexibel, svenska ungdomar är ovilliga att arbeta i en karriärkvinnas hem och så vidare. Nu har det också tillkommit en ny faktor: barnets behov har satts i centrum som aldrig förr – vi har fått "curlingföräldrar" – vilket gör att även den som i kraft av egen förmögenhet har råd att anlita hjälp egentligen inte förväntas göra det mer än i blygsam omfattning.

Många hinder finns alltså fortfarande kvar och ändå flyttar nu kvinnor fram sina positioner i snabb takt. Varför? Det är förstås flera faktorer som samverkar. Både kvinnor och män har låtit de personliga och sinnliga behoven stå tillbaka för karriärens och barnens krav i en utsträckning som med sjuttiofalsögon framstår som helt förbluffande. Människor i yngre medelåldern som både har barn och gör

Utse en kvinna. Kvinnliga chefer får i genomsnitt bättre utvärderingar av kolleger, underställda och högre chefer än sina manliga motsvarigheter.

Foto: Corbis/Scanpix

karriär har helt enkelt lärt sig leva utan egen fri tid. SCB:s tidsanvändningsundersökningar visar på en total årsarbetstid inklusive det obetalda egenarbetet på cirka 3 600 timmar både för mannen och kvinnan i hushåll med barn i förskoleåldern, det vill säga ganska precis tio timmar per dag utslaget över årets alla dagar.

EN ANNAN SAK som skett är att kvinnors inre konflikt mellan tid med barnen och karriärens krav ändrat karaktär. Likt en osynlig hand gjorde denna motsättning tidigare att förhandlingen i familjen om hans och hennes prioriteringar successivt medförde att hans karriär sköt fart, medan hon sökte sig till arbetsuppgifter som gick att kombinera med huvudansvaret för familjen. I dag kräver kvinnan allt oftare att mannen delar detta ansvar och män ger uttryck för samma inre konflikt som kvinnor tidigare var nästan ensamma om.

Exempelvis fann TCO i en undersökning våren 2003 att bland män under 40, som ännu inte har barn, tror 55 procent att de kommer att ta ut hälften (eller mer) av föräldraledigheten. Andelen är än högre bland dem under 30. Skälet till detta är inte i första hand att de för egen del vill få del av detta privilegium utan att "det är bäst för barnen".⁵ Likaså finner Monica Renstig i en undersökning från 2004 bland 1 000 kvinnliga och 500 manliga mellanchefer i näringslivet att männen i allt högre grad tycker att barn och familj är ett hinder för deras möjligheter att satsa på karriären. Särskilt i storstäderna ser de manliga cheferna konflikten med familjens krav som ett större hinder än vad deras kvinnliga motsvarigheter gör.⁶

Enligt ny svensk forskning har inte kvinnor så svårt att vara ifrån barnen förutsatt att det är fadern som tar hand om dem.⁷ Att försöka upprätthålla en sådan

norm i familjer där båda försöker göra karriär gör det svårt för föräldrarna att få något eget utrymme. Lösningen blir lätt skilsmässa där man är en engagerad förälder den ena veckan och den andra veckan satsar på jobb, vänner och rekreation.

Ur Renstigs undersökning framgår också att kvinnor som nått en bit i karriären numera vill komma längre än männen på samma nivå. Av de kvinnliga mellancheferna i studien angav 73 procent att ökad makt är anledningen till att de vill söka en högre tjänst, mot 64 procent av männen. Fler kvinnor än män instämde också helt eller delvis i påståendet att karriär/hög tjänst för deras del är förknippad med positiva känslor just för att det ger makt. Detta är i linje med nya studier om mäns och kvinnors karriärambitioner i USA och Europa. Det är lika vanligt bland kvinnor som bland män att uppge sig aspirera på de högsta chefsnivåerna i de stora företagen.⁸

Experimentella ekonomer, bland dem 2002 års nobelpristagare Vernon Smith, har upptäckt att vi ofta inte själva känner till våra egentliga preferenser, och därmed vår efterfrågan, förrän vi provat en vara eller tjänst eller innehaft en viss position. Om få kvinnor över huvud taget innehaft maktpositioner i näringslivet, på grund av att de i praktiken inte haft tillgång till denna arena, så har de heller inte kunnat upptäcka huruvida de är intresserade av makt. I takt med att kvinnor nu besätter allt fler chefspositioner i näringslivet kommer detta att förändras, inte minst genom att den som får smaka på makt ofta kommer att tycka det är angenämt och vill ha mer.

Sammanfattningsvis finns således de flesta av de yttre hindren kvar och en del nya har faktiskt tillkommit – inte minst till följd av en högre förväntan på att passa upp de egna barnen och kraftiga försämringar i den offentliga servicen, vilket stjälar tid och försvårar för dem som vill göra karriär. Det är de inre hindren som ändrats. Nu vill kvinnorna mer och männen mindre. De känslomässiga bojor som hållit tillbaka kvinnorna börjar nu också hålla tillbaka männen. Spelplanen har i hög grad utjämnats, men den genomsnittliga viljan att kämpa hos dem som aspirerar på makt kan vara lägre i dag.

Kvinnorna höjer sina karriärambitioner medan männen sänker sina, de kvinnliga cheferna har högre utbildning än de manliga och männen tycker i allt högre grad att barn och familj är ett hinder för deras möjligheter att satsa på karriären. Män är påfallande ofta mer tveksamma till att gå vidare i karriären än vad kvinnor i åldersgruppen 46–55 är. Efter fyllda 50 verkar männen på toppen allt oftare söka ett sätt att trappa ned efter några arbetskrävande år. Kvinnor som vill något i denna ålder stoppas inte av småbarn. Och de möter tydligen allt svagare konkurrens från män i sin egen generation.

Föreningssparbankens förre vd Birgitta Johansson-Hedberg noterar i en intervju i *Veckans Affärer* den 17 november 2003: "Min erfarenhet är att en kvinna över 45 har tid att jobba och redan har ägnat mycket tid åt barnen. Män över

femtio vill ofta prioritera familjen och ta igen tiden de har missat när de blir äldre." Faran för kvinnor som vill mycket efter 50 är kanske snarare att de blir hindrade av sin karriärmätte man, som kräver sällskap på golfbanan, än av den förkättrade "könsmaktsordningen".

KVINNORNA KOMMER således på bred front. Nu börjar det i högsta grad bli relevant att fråga sig om makten är genusoberoende. Tänk om de kvinnliga makt-havarna väljer att inte spela efter männens urgamla maktpartitur? Då kommer många män att förlora orienteringen – plötsligt har de fel maktkompetens.

Några fundamentala förändringar har genomförts i Sverige som kan spela roll här. Till ganska nyligen gjorde i princip alla svenska män (och inga kvinnor) lumpen. Detta gav svenska män en gemensam erfarenhet under en formbar del av livet från en organisation där makt byggde på formell över- och underordning. Män lärde sig att acceptera hierarkisk maktutövning. Numera gör bara en liten del av männen lumpen. Skolan har likaledes genomgått stora förändringar. Med borttagandet av det relativa betygssystemet försvann mycket av tävlingsmomentet och eleverna antas nu sätta upp och ta ansvar för sina egna mål i stället för att som tidigare försöka uppfylla de mål/krav läraren satte upp. Med andra ord karaktäriseras skolan i dag mindre av fast struktur och tävlan och det handlar mindre om att uppfylla en auktoritetspersons förväntningar. Läraren har gått från att vara en auktoritet till att bli en mentor/handledd. Dessa förändringar tenderar uppenbarligen att gynna flickor relativt pojkar och mycket riktigt är flickors gymnasiebetyg nu betydligt bättre än pojkars, vilket är ett viktigt skäl till den stora kvinnodominansen på universitet och högskolor.

Rader av nya studier visar också att kvinnliga chefer i genomsnitt får bättre utvärderingar av kolleger, underställda och högre chefer än sina manliga motsvarigheter. Detta gäller de flesta mått från kvaliteten på det egna arbetet, förmågan att sätta upp tydliga mål och att vara bra mentorer. Eller som det uttrycks i en översiktsartikel på området: "Efter att många år ha analyserat vad som gör en ledare mest effektiv och funderat över vem som är av Rätta virket vet nu ledarskapsexperten hr man förbättrar oddsen för att få en bra chef: anställ en kvinna."⁹

Om många kvinnor kommer att besätta höga maktpositioner, sjunker då efterfrågan på de begåvade "Ja-sägare" de manliga furstarna alltid varit så beroende av? Kanske kommer kvinnliga makt-havare i första hand att omge sig med kvinnliga assistenter/tjänare. Vad händer då med de "patriarkala strukturerna"?¹⁰ I den utsträckning den analys som brukar göras av svenska genusforskare har bäring, det vill säga att manliga chefer skapat osynliga strukturer som gynnar män, kan man mycket väl tänka sig att kvinnliga chefer på motsvarande sätt kommer att skapa osynliga strukturer som gynnar kvinnor. Om de strukturer som anses ha

hållit tillbaka kvinnor är sociala konstruktioner kommer verkligheten gradvis att "konstrueras om". Eller så kommer många organisationer att bestå av dolda strukturer som missgynnar män. Ett av de allra tydligaste exemplen som talar för detta är, som påpekats av Bo Rothstein, att de mest enkönade arbetsplatserna i hela den svenska universitetsvärlden är just genusforskarmiljöerna.¹¹

Om jämställdheten nu har gjort det mindre "sexigt" för män att eftersträva makt och lett till att de också känner sig hindrade, inte i första hand av konkurrenter utan av inre mentala hinder, vad betyder då detta? Saab Automobiles vd Peter Augustsson konstaterar i en intervju i *Dagens Industri* den 27 oktober 2003 att: "Allt fler lovande ledarämnen tackar nej till chefsjobb. Det är också vanligt att de inte vill börja en chefskarriär när företaget vill eftersom de då har småbarn och i stället prioriterar familjen." Den framgångsrike KTH-forskaren, tillika superentreprenören Mathias Uhlén konstaterade vid en sittning häromåret med statsråden Thomas Östros och Björn Rosengren att KTH vimlar av entreprenöriella 23-åringar, problemet är bara att det tar lång tid att bygga ett starkt företag och sju år senare är de "trötta småbarnsföräldrar". Självklart bemöttes denna vassa observation på det enda möjliga sättet av de närvarande politiska makt-havarna – med tystnad.

SÅ HÄR LÅNGT har jag diskuterat skillnader och förändringar i kvinnors och mäns vilja/benägenhet att aspirera på makt. Den konspiratoriskt lagde kan i värsta fall tänkas läsa in en undertext av att en förskjutning av makten i samhället från manliga till kvinnliga makt-havare skulle leda till att samhället fungerar sämre. Så är icke fallet, tvärtom. Perspektivet bör i stället breddas från fördelning av makt mellan könen till fördelning mellan individer – i den mån kompetenta individer utestängts från viktiga beslutspositioner i samhället bara därför att de är kvinnor så har detta inneburit en förlust för samhället.

Inget samhälle klarar sig utan eliter eller, för att bli mer konkret, människor som har beslutsakt över andra i kraft av sin kompetens eller via sitt innehav av formella positioner. Maktpositioner kommer alltid att finnas och fyllas. För att ett komplicerat samhälle skall fungera väl krävs att makt delegeras/tilldelas lämpliga individer på oräkneliga områden och under skiftande omständigheter. Denna delegering är mycket grannlaga och sättet det görs på behöver uppfylla åtminstone två mål. Dels är det viktigt att det är de i sammanhanget mest lämpade och motiverade som anförtros makten, dels krävs att det finns en stor legitimitet för de förfaranden (spelregler, procedurer, urvalsmetoder) som tillämpas för att åstadkomma den nödvändiga delegeringen av makt. Oftast har det visat sig att urvalsförfaranden byggda på meritokratiska principer både varit effektiva och kunnat få en hög grad av legitimitet. Skälen till detta är flera: spelreglerna blir transpa-

Faran för kvinnor som vill mycket efter 50 är kanske snarare att de blir hindrade av sin karriärmätte man, som kräver sällskap på golfbanan...

renta, det lönar sig att anstränga sig, social bakgrund och personliga kontakter får mindre betydelse och om meriter tolkas i vid mening blir det rationellt för den som aspirerar på makt att bygga upp en meritlista av goda prestationer.

För att den nödvändiga delegeringen av makt skall fungera effektivt krävs också att de mest kompetenta vill ha makt. Men tänk om vi ändå i genomsnitt vill mindre, om kampen om positioner som bara svenska medborgare i praktiken kan inneha – rektor för stadens högskolekole, chef för det kommunala bostadsbolaget – inte blir lika intensiv som tidigare, då sjunker kompetensnivån på maktpositionerna. Handen på hjärtat: Känns det som om den typiske högskolerektorn är lika kompetent i dag som för 30 år sedan? Eller för den delen att chefen för hemtjänsten är lika oförvitligt inriktad på att det handlar om att göra sitt yttersta för att de omsorgsbehövande skall få bästa möjliga livskvalitet givet den arbetsstyrka som finns till hands?

Detta är ett urgammalt dilemma, vilket redan Platon uttryckte med brutal tydlighet (*Staten*, bok I, kap. XIX):¹² "Det värsta straffet är att bli styrd av någon som är uslare än man själv, när man inte själv vill styra, och jag tror att det är denna fruktan som får de framstående att styra, när de nu gör det."

De heroiska ideal och den kompromisslöshet som krävs för de riktigt stora prestationerna, sådana som utförs av personer som Annika Sörenstam, Carolina Klüft och Anja Pärson, står kanske inte tillräckligt högt i kurs? I alla fall så länge det handlar om företagsledning och inte om idrott eller musik. De heroiska idealen, envetenheten och kompromisslösheten lever dock kvar på många håll i vår omvärld. Detta är kanske allra tydligast i de snabbväxande och folkrika asiatiska ekonomierna. Där skäms man knappast heller för att skaffa sig den markservice som kan krävas för att livet skall fungera i hushåll där de vuxna familjemedlemmarna har eller eftersträvar makt. Barnen behandlas också med fastare hand och med mer fokus på prestationer, inte minst i skolan.

Den uppmärksamme läsaren frågar sig kanske var insikten om fördelarna med den svenska ledarskapsstilen tagit vägen.¹³ Ofta framhålls att den svenska informella ledarskapsstilen minskar behovet av kontroll, frigör underordnades initiativkraft, gör det lättare för chefen att

prestigelöst ta emot och använda information som kommer underifrån och så vidare. Därmed kan också människor i organisationer, när detta system fungerar väl, göra rätt saker med mycket mindre ansträngning än i de mer formalistisk-hierarkiska organisationskulturerna som är vanliga i länder som USA, Frankrike och Tyskland.

Ett sådant system är dock känsligt. För det första är det lätt att glömma bort att behovet av att de mest lämpade vill bli chefer är lika stort som i mer formalistiska system; meritokratiska urvalsprinciper kan därför inte åsidosättas utan att systemets konkurrenskraft urholkas. Chefens auktoritet vilar också på en subtilare grund, mer tid och kraft erfordras för förankring av beslut och chefskapets legitimitet måste i högre grad uppehållas med informella metoder som att skapa sympati för sig själv som person. Detta kräver personliga egenskaper som inte alla är utrustade med, men också att det i grunden finns en medvetenhet hos underställda om att chefen till syvende og sist har rätt att fatta beslut i kraft just av sin chefsposition. Frågan förtjänar att ställas huruvida de förändringar i attityder som samhället genomgått på senare år försvårat utövandet av chefskap enligt den tidigare så effektiva svenska ledarskapsmodellen.

Modellen hotas numera också utifrån. Näringslivet internationaliseras och om inte svenskar trängtar efter att ta på sig krävande ledningsuppgifter kommer detta tomrum att fyllas på annat sätt. I en alltmer globaliserad värld kan alltid den avgörande beslutsmakten utövas av utländska furstar. De viktigaste företagen blir kanske utländska dotterbolag och många av de högsta cheferna stationeras i Sverige några år, som ett steg på vägen i karriären. Annat ledarskap kan underlättas av att lokala producenter blir del av ett internationellt franchisesystem där ledningsmakt blir mindre konfliktfylld att utöva när det går att hänvisa till att utländska moderbolag eller företagsledningar måste tillfredsställas. Den svenska sjukvården kan läggas ut på entreprenad till några stora amerikanska vårdproducenter som med sina helintegrerade, it-intensiva koncept kommer att kunna erbjuda helt andra vårdvolym för 8 procent av BNP än vad dagens desorganiserade landsting maktar med.

Jämlikhetsidealet gav oss jämställdheten, men samtidigt fanns kanske en baksida vi först nu börjar ana konsekvenser-

na av. Ett gott näringslivsklimat kräver, på gott och ont och det snävt egalitära till trots, att kompetenta människor vill ha makt. Detta gäller alla områden: politiken, offentlig sektor, näringslivet och den tredje sektorn. Demokrati erbjuder i sig ingen lösning på detta dilemma. Vi får ledare utsedda i demokratisk ordning, men kanske inte de mest kompetenta och hängivna. Om intäkten i form av anseende, status och inkomster känns för låg, medan kostnaden i form av inre konflikter och ständig kritik "från läktaren" blir för hög, då kan det bli svårt att bedriva avancerad verksamhet i Sverige. Det är kanske lättare för Peter Augustsson att peka med hela handen när han kan gömma sig själv bakom krav från "höjdarna i Detroit" än vad det var för hans företrädare när Saab fortfarande var ett svenskt företag. Då fanns alltid hotet att medierna eller fackklubben skulle säga att familjen Wallenbergs profithunger gick före de anställdas välfärd.

Kritikerna behöver egentligen aldrig ta ansvar för den kritik de framför mot ett företags eller en organisations ledning, den kan dessutom formuleras på betald arbetstid. Att vara chef i dag innebär ofta mycket ansvar, men med otillräckliga medel inklusive den grad av respekt och auktoritet som följer med positionen. Som chef skall du vara mest kompetent och välinformerad, inkännande, närvarande, duktig på att förankra beslut och så vidare. Samtidigt förväntas du vara "vanlig", det vill säga hämta på dagis klockan tre, vara knattetränare, följa med på skolor och kickoff, vara vältränad och ha ett rikt socialt liv. Det framstår som ett omöjligt uppdrag som lätt leder till kognitiv och emotionell överbelastning. Och att många sedan likt försöksråttorna som utsätts för motsägelsefulla kommandon och belöningar till slut ger upp är knappast förvånande. Om det i framtiden blir typiskt kvinnligt att chefa, vad gör då männen? Hamnar de offside, ungefär som männen gjort i stora delar av Afrika?

Tänk om jämlikhetsideologin lett till att vi till slut bara accepterar maktutövning från herrar och damer sprungna ur en annan kultur än den svenska? Eller från sådana makthavare som påstår att de inte har någon makt utan att den "egentligen" ligger någon annanstans? Eller, som historikern Anders Björnsson nyligen påpekat,¹⁴ att makten på grund av sin svaga legitimitet tvingas bli osynlig och därmed i än mindre grad kan ställas till svars? ■

Handen på hjärtat: Känns det som om den typiske högskolerektorn är lika kompetent i dag som för 30 år sedan?

1 Rosabeth Moss Kanter, *Men and Women of the Corporation*, Basic Books 1977.

2 För mer detaljerade faktauppgifter och källor till dessa hänvisas till min bok *Vägar till ökad jämställdhet i svenskt näringsliv*, SNS 2004.

3 Gisèle Asplund, *Karriärens villkor. Män, kvinnor och ledarskap*, Trevi 1984.

4 Lisa Öberg, "Ett socialdemokratiskt dilemma. Från

hembiträdesfråga till pigdebatt", Christina Florin, Lena Sommestad och Ulla Wikander (red.), *Kvinnor mot kvinnor – om systerskapets svårigheter*, Norstedts 1999.

5 Sture Nordh, "Unga män vill ta halva barnledigheten. Attitydförändring på väg bland dem under 30 år, visar ny Sifundersökning", *Dagens Nyheter*, 5 mars 2003.

6 För en första redovisning av resultaten, se Monica Renstig, "Kvinnor vill ta större chefsansvar, men får sällan chansen", *Axess*, årg. 3, nr 3 2004.

7 Ylva Elvin-Nowak och Helene Thomsson, *Att ha kul och visa vad man går för – en könsteoretisk analys av kvinnors och mäns karriärb berättelser*, SNS 2004.

8 Den som vill få en översikt över nyare forskning om

detta hänvisas till Anne Boschini, *Balans i toppen*, SNS 2004.

9 Rochelle Sharpe, "As Leaders, Women Rule", *Business Week*, nr 3708, 20 november 2000. Se även Anne Boschini, *Balans i toppen*, SNS 2004.

10 Se till exempel Anna Wahl, Charlotte Holgersson, Pia Höök och Sophie Linghag, *Det ordnar sig*, Studentlitteratur 2001.

11 Bo Rothstein, "Generalangrepp mot kvinnliga jämställdhetsforskare och lärare: 'Ni könstrakasserar manliga studenter'", *Dagens Nyheter*, 3 juli 2002.

12 Ett stort tack till Stig Strömholm för denna observation.

13 För en översikt om forskningen kring svenska och nordiska ledarskapsstilar hänvisas till Peter B. Smith

m. fl. "In Search of Nordic Management Styles", *Scandinavian Journal of Management*, vol. 19, nr 3, 2003.

14 Anders Björnsson, "Nedläggning försvårar kontroll av makten", *Dagens Nyheter*, 21 april 2004.

I Frankrike har strejken kvar sin utopiska glans

Bilderna på franska bönder och lastbilschaufförer som blockerar trafiken har kablats ut över hela världen. Själva tycks fransmännen vara lika stolta över sin strejkkultur som över sin matkultur.

EN SKÄMTTECKNING i den franska dagstidningen *Le Monde* i början av sommaren skildrade "tortyr i Irak" kontra "tortyr i Frankrike". I det förra fallet syntes en fånge med påse över huvudet och sladdar anslutna till kroppen samt en militär som hojtade "Koppla på!" Också i det senare fallet fanns en fångslad person med påse över huvudet och sladdar anslutna, men nu var det en anställd hos elbolaget EDF som hojtade "Koppla från!" Bakgrunden var att en radikal gren av fackförbundet CGT utan förvarning hade stängt av strömmen för delar av järnvägen. Därmed blockerades 250 tåg och 500 000 resenärer. Jämförelsen med tortyr i Irak är förstås respektlös mot tortyroffren, men teckningen ger ändå en bild av hur aktioner av detta slag dels väcker mycket upprörda känslor hos den allmänna opinionen, dels utgör en fransk egenart.

"Frankrike protesterar", som titeln på samhällsvetaren Charles Tillys klassiker på temat lyder. De senaste åren har bokgenren "fransk strejk- och protestkultur" fått flera nya tillskott i Frankrike. Så sent som i oktober publicerade globaliseringskritikern José Bové boken *Pour la désobéissance civique* ("För medborgerlig olydnad") skriven i samarbete med journalisten Gilles Luneau. Denna bok blir det referensverk i civil olydnad som Frankrike länge har saknat, förutspår tidningen *L'Express*.

Andra böcker syftar snarare till att beskriva det "rebelliska Frankrike", som den ambitiösa antologin *La France rebelle*. Här erbjuds en ingående kartläggning av samtliga franska grupper, rörelser och aktörer som på ett eller annat vis sysslar med protester och ifrågasättande av den rådande

Av

LISA IRENIUS

LA GRÈVE EN FRANCE

Stéphane Sirot

Odile Jacob 2002 (306 s.)

LA FRANCE REBELLE

Xavier Crettiez & Isabelle Sommier (red.)

Éditions Michalon 2002 (573 s.)

GÉNÉRATION PRÉCAIRE

Abdel Mabrouki

Le cherche midi 2004 (167 s.)

LA DICTATURE DES SYNDICATS

Bernard Zimmern

Albin Michel 2003 (281 s.)

SORTIR DU SYNDICALISME GAULOIS

Raphaël Garcia & Patrick Coquart

Eyrolles 2003 (227 s.)

POUR LA DÉSObÉISSANCE CIVIQUE

José Bové & Gilles Luneau

Le Découverte 2004 (264 s.)

ordningen. Det är en stor och brokig samling: korsikanska, bretonska och baskiska separatister; högerextremister och vänsterextremister; bonderörelser och arbetarrörelser; antikonsumentrörelser, feminister, globaliseringsmotståndare, rörelser till försvar för homosexuella, prostituerade och invandrare, för *sans-logis*, *sans-emploi* och *sans-papiers*, det vill säga personer utan bostad, arbete respektive lagliga identitetspapper samt så kallade festliga revolter, till vilka bland annat techno- och hip hop-kulturen räknas. Även aktörer som indirekt sysslar med protesterörelser, som polisen och arbetsgivarna, har en plats i *La France rebelle*. Den franska underrättelsetjänst som sysslar med övervakning av nationella rörelser, les Renseignements généraux (RG), är näst störst i Europa efter den tyska motsvarigheten. RG syselsätter 3 800 personer och har kartlagt 1,3 procent av medborgarna (motsvarande siffra i Tyskland är 1,23 procent). Dess uppdrag bestäms av en regeringsförordning, till skillnad från i flertalet andra europeiska länder där underrättelsetjänsten regleras i lagtexter eller i konstitutionen, vilket säger ytterligare något om den speciella betydelse som tillmätts protesterörelser i Frankrike.

SAMTIDIGT MENAR VISSA att protester och revolter har blivit ett banalt inslag i den samtida kulturen. "Det finns inget mer konventionellt än provokation, inget mer ortodox än heresi, inget mindre skandalöst än en skandal", som den franske filosofen Alain Finkielkraut uttryckte saken i en intervju från 1998. Och ett slags protestkultur finns förstås även på andra ställen än i Frankrike. Det sägs ibland att snabbare och mer globala poli-

Bönder till attack. Franska bönder tycker inte om EU, åtminstone inte då det läggs avgifter på biffen. Här försöker poliser hålla tillbaka vredgade köttproducenter. Foto: Jack Guez/Pressens bild

tiska skeenden gör det svårare för både politiker och medborgare att agera, de får nöja sig med att reagera. Franska protester förekommer inte heller längre enbart i Frankrike. "Frankrike protesterar utanför landet", heter ett sammanfattande kapitel i *La France rebelle*. Företeelser som den globaliseringskritiska rörelsen Attac, ovan nämnda José Bové och franskt motstånd mot Irakkriget har stärkt Frankrikes image som en protesterande nation och inspirerat andra nationer. Frågan om EU:s jordbruksstöd visar hur franskt protesterande får återverkningar i hela Europa. Vore inte franska politiker så rädda för de franska böndernas reaktioner hade nog den omständliga, gemensamma jordbrukspolitiken reformerats för länge sedan.

Ett ökat intresse i Frankrike för protestkulturen i allmänhet tycks gå hand i hand med ökat intresse för strejkkulturen i synnerhet. Strejk är en av de mer traditionella formerna av franskt protesterande och just här har Frankrike utmärkt sig särskilt i ett internationellt perspektiv. Man behöver inte ens ha varit i Frankrike för att känna till det: tv-bilder av bönder som blockerar vägar har kablat ut över hela Europa. Som turist i Frankrike finns det god chans att man får känna på museistrejk, tågstrejk eller flygstrejk. Jag har bott i Frankrike ett tag och då även fått uppleva mer sällsamma strejker, såsom bankomatstrejken då det under en vecka inte gick att ta ut pengar i bankomaterna och ingen hade kontanter.

VARFÖR STREJKAR FRANSMÄNNEN så mycket? Vad säger det om Frankrike? Vilken roll har strejkerna i den franska historien? I framtiden? Dessa frågor behandlas i ett antal nya böcker. Till de mer uppmärksamade hör *La grève en France. Une histoire sociale* ("Strejk i Frankrike. En samhällshistoria"), i vilken historikern Stéphane Sirot behandlar frågan ur ett sociologiskt perspektiv.

Den franska strejkens historia är säregen på flera viktiga punkter. Medan andra europeiska länder lagstiftade om rätten att bilda fackförbund före eller samtidigt med strejkrätten, var det i Frankrike länge tillåtet med strejk men förbjudet med fackförbund. Franska arbetare fick rätt att strejka år 1864 men först tjugo år senare rätt att

bilda fackförbund. Sirot beskriver hur den franska arbetarrörelsen grundas på å ena sidan en underjordisk kultur av förbjudna sammanslutningar, å andra sidan en stridskultur där strejk är arbetarnas enda legitima möjlighet att uttrycka sig.

I Frankrike för ungefär hundra år sedan betraktades strejk som det verktyg med vilket ett nytt samhällsideal skulle införas. Här ryms en verklig fransk egenart, menar Sirot. År 1906 deklarerade fackförbundet CGT inte bara syndikalismens oberoende i förhållande till politiska partier, utan också att strejker tjänar två syften. För det första skulle arbetsvillkoren för arbetarna förbättras. För det andra ville man få till stånd en "total frigörelse" och bekämpa kapitalismen. I detta senare syfte krävdes en generalstrejk. Generalstrejken var det revolutionära medel som skulle förverkliga utopin om en bättre värld. Även om strejken har fått en mer pragmatisk funktion allteftersom den har institutionaliserats, har den i Frankrike aldrig helt förlorat denna utopiska glans. Så sent som 2003 hördes CGT-FO-chefen Marc Blondel uttrycka en romantisk dröm om en förlösande generalstrejk.

Strejker har svept i vågor över hela Europa under 1800- och 1900-talet, men i Frankrike har vågorna varit högst och vildast. Kulmen nåddes i maj 1968 då sju miljoner fransmän arbetsvägrade. Protesterna har genom åren föranletts av krav inom samma områden: löner, arbetstider, organisering och modernisering av arbetet. Under sju av tio strejker i Frankrike i slutet av 1990-talet lyckades löntagarna få gehör för sina krav, enligt Sirot.

Han intresserar sig även för strejkens former, hur länge den pågår, hur en typisk dag ser ut, hur den börjar och slutar. En av de frågor han tar upp är varför det är så få kvinnor som strejkar. Det kortfattade svaret blir att kvinnorna till en början inte var lika närvarande i arbetslivet men att de sedan börjar strejka på samma sätt som männen. Kanske är det ett alltför kortfattat svar. Frågan är om inte det faktum att män och kvinnor dominerar olika yrkesområden får konsekvenser för deras sätt att strejka. Rent allmänt hade det varit intressant med ett mer djupgående resone-

AXESS RECENSERAR

In Defence of Globalization
Jagdish Bhagwati
s. 41

Två tunga namn inom internationell ekonomi rycker ut till globaliseringens försvar. **Marian Radetzki** hittar hos dem en rad argument för att globaliseringen inte bör avstanna, utan tvärtom spridas för världens bästa.

Why Globalization Works
Martin Wolf
s. 41

Multitude
Antonio Negri & Michael Hardt
s. 42

Vänstern har inte haft något bärkraftigt idéfundament på länge. Det har de båda författarna till *Imperiet* velat råda bot på, och nu återkommer de med en bok som **Mats Benner** antar vara tänkt att inspirera till kärlekshandlingar. Revolutionens fana är gjord av röd velour.

Reds
Ted Morgan
s. 43

Den röda faran har varit ett ledtema under amerikanskt 1900-tal. I en studie av fenomenet hävdas att linjen kan dras ända fram till dagens skräck för terrorister, men **Marie Cronqvist** ser svaga empiriska belägg för tesen.

Inventing a Nation
Gore Vidal

Karaktär och moralisk hållning har hamnat i centrum för senare års böcker om USA:s första presidenter. **Mats Wiklund** skriver om politiker som förr idealiserats men nu inte alltid framstår som Guds bästa barn.

An Imperfect God
Henry Wiencek

Mit Marx für Heidegger – Mit Heidegger für Marx
Hans Dieter Kittsteiner

En gnostisk tendens förenar den radikala högerens tänkande under mellankrigstiden och dagens vänster. Båda sidor har vaknat upp i en avgrund, skriver **Svante Nordin**.

Zu Ernst Jünger
Martin Heidegger

The European Dream
Jeremy Rifkin

I korthet recenseras två böcker där Europa och USA respektive Stalin och Sjtostakovitj speglas i varandra.

Shostakovich and Stalin
Solomon Volkov

mang om yrkeskategorins betydelse, i synnerhet om skillnader mellan industri- och tjänstesektorn.

Strejkerna har förändrats med tiden, förlorat sin spontanitet och blivit alltmer nyttobetonade. Mellan världskrigen pågick strejkerna längre än vid andra tidpunkter: trettiofyra dagar var genomsnittet år 1934 medan de i slutet av 1990-talet genomsnittligt varade i tre dagar. *La grève en France* lär också att det är stor skillnad på strejk och strejk. *Grève tournante*, rullande strejk, innebär att strejken trappas upp genom att gå från avdelning till avdelning och filial till filial. *Grève bouchon*, "korkstrejk", är en form av punktstrejk som blockerar en produktionskedja. *Grève du zèle*, eller *grève perlée*, tillämpas av yrkeskategorier som egentligen inte har rätt att strejka, som gendarmer. Det går ut på att följa regelverket så skrupulöst att arbetet knappt kan utföras. Den senare hälften av 1900-talet ser ett uppsving för dels "aktionsdagar" (*journée d'action*), där en eller flera yrkeskategorier samtidigt går ut i en 24-timmarsstrejk, dels så kallad *débrayage*, vilket bristfälligt brukar översättas med "arbetsnedläggelse" på svenska. Det är en spontan och mycket kort strejk, ibland bara ett par minuter lång, som mest ett par timmar. Enligt Sirot är det ett tecken på en "banalisering av arbetskonflikterna", ett rationellt och enkelt instrument för påtryckning.

I den franska strejkens historia är det fascinerande hur strejken som företeelse aldrig förefaller hotad av förändringar på arbetsmarknaden och i samhället. I stället finner den hela tiden nya former.

ABDEL MABROUKIS HISTORIA är talande på flera sätt. I dag är han 31 år gammal och anställd hos Pizza Hut sedan 1993. Han är en av hjärnorna bakom *les hamburgerèves*, en serie strejker på franska Pizza Hut och McDonald's. Hårdast av hamburgerstrejkerna var den som lamslog "McDo" Strasbourg-Saint Denis i 115 dagar vintern 2001-2002. I boken *Génération précaire* ("Otrygg generation") berättar Mabrouki om sina personliga erfarenheter av hur fransk strejkkultur får grepp om amerikanska snabbmatskedjor. Det är en enkelt berättad historia som ofta blir väl förenklande i sin beskrivning av arbetskonflikterna, men den visar hur strejk är ett lika självklart som anpassningsbart protestmedel i Frankrike.

"Det är väldigt svårt att få en pizzabudfirma att gå ut i strejk", konstaterar Mabrouki. Måste de då strejka, finns det inget annat sätt att säga ifrån? Den frågan infinner sig aldrig. Strejken ter sig nästan som en måttstock för allt, människorna delas upp i strejkare och icke-strejkare. Det gäller inte bara i Mabroukis värld. På den fristående franska hemsidan greves.org ("Alltid på din skärm – utom vid arbetsnedläggelse") serveras utöver en rapport om "strejkläget" i landet bland annat olika horoskop för "strejkare" och "icke-strejkare". Som icke-strejkande oxen får jag veta att min energi kommer att tiodubblas, vilket gynnar mitt arbete bortsett från några oförutsedda händelser. Hade jag varit strejkande däremot hade jag varit i behov av stöd från mina kollegor för att lösa en betungande situation...

Mabrouki anpassade strejkandet till medierna: han gjorde gemensam sak med studentorganisationer och fick i gång stödföreställningen *McCabaret*. Ett gäng unga anställda stod dessutom utanför restaurangen på Boulevard Saint-Denis

och slog på trummor och ropade ramsor om att "Vi är inga köttfärsbiffar!" McDo-strejken blev en stor mediesuccé. Mabrouki fick sitta i tv-soffor på bästa sändningstid och berätta om arbetsvillkoren på snabbmatsrestaurangerna.

Flera strejker var Mabrouki ensam om att starta, utan direkt stöd från något fackförbund. I Frankrike har individuella löntagare rätt att strejka och inte bara fackförbunden som i Sverige. Till skillnad från i Sverige finns heller inget krav på att förvarna arbetsgivarna (i Sverige måste arbetstagarna säga till sju dagar före den tilltänkta strejken). Abdel Mabrouki blev åtalad flera gånger under sin tid på Pizza Hut men franska domstolar gav honom rätt.

Hans berättelse visar också på något som omtalas i både *La France rebelle* och *La grève en France*, nämligen hur strejker och andra former av protester får en allt viktigare identitetsskapande funktion. När de politiska partierna tappar kraft blir mer tillfälliga kollektiva åsiktsyttringar viktigare – också för att integrera nya grupper i samhället. När uppmärksamheten var som störst kring McDo-strejken funderade Mabrouki rentav på att ställa upp som presidentkandidat. "För att säga att vi unga araber finns här, och att vi ska leva i Frankrike på samma villkor som andra."

**Strejkerna
ter sig
nästan som
en måttstock
för allt,
människorna
delas upp
i strejkare
och icke-strejkare.**

VILKEN ROLL SPELAR DÅ fackförbunden? Deras förmåga att representera medlemmarna kan ifrågasättas om en arbetstagare anser sig behöva kandidera till presidentposten för att göra sin röst hörd. Och ett svar på frågan om varför fransmännen strejkar så mycket är att Frankrike har Europas svagaste fackförbund. Med en fackanslutning på knappt 10 procent skiljer sig fransmännen markant från övriga européer, inte minst från nordborna: i Sverige är åtta av tio löntagare medlemmar i ett fackförbund. Eftersom de franska fackförbunden är så svaga lyckas de inte driva igenom sina krav i förhandlingar och tvingas strejka i stället, sägs det.

Analysen av den franska fackföreningsrörelsens struktur och brister görs av Raphaël Garcia, före detta CGT-medlem, i boken *Sortir du syndicalisme gauchiste* ("Utväg ur den galliska fackföreningsrörelsen") samt av Bernard Zimmern, grundare av ett forskningsinstitut med inriktning på förvaltningsfrågor, i *La dictature des syndicats* ("Fackförbundens diktatur"). För både Garcia och Zimmern är strejkerna ett tecken på att något är fel i den franska fackföreningsrörelsen. Och felen i fackföreningsrörelsen vittnar enligt dem om problem i hela den franska demokratin.

Om man får tro Bernard Zimmern är det endast Frankrikes president som är i stånd att reglera arbetskonflikter och demokratisera arbetslivet. Därför blir det heller inget av med den saken. Löntagarna måste få en röst i det franska samhället, som det nu är har de ingen, skriver han. I stället råder alltså en "fackförbundens diktatur", där fackförbunden i sin svaghet paradoxalt nog har fått en enorm styrka utan att vara representativa. Varför? För att den franska staten är illa organiserad, svarar Zimmern. Den centraliserade staten är maktlös, koncentrationen av makt i händerna på ett fåtal är en fälla, mer moderna och stabila stater har en ordentlig maktfördelning. Han skriver: "Fackförbunden har tagit sin tillflykt dit där staten är som svagast, hos staten själv, hos de offentligt anställda som ska garantera dess försvar, formulera dess politik och verkställa den." Det är inom den offentliga sektorn som de flesta strejker

sker i Frankrike. Den enda lösningen på fackförbundsfrågan och i förlängningen strejkfrågan är enligt Zimmern en maktomfördelning inom det franska systemet: parlamentet måste få större makt, eftersom det röstar om den statliga budgeten och utkräver ansvar.

OCKSÅ RAPHAËL GARCIA pekar på de franska fackförbundens bristande representativitet. Men till skillnad från Zimmern förespråkar han en lösning nedifrån, det vill säga en reformering av fackförbunden själva. I dag är franska fackförbund inte bara världens svagaste när det gäller medlemsuppslutning: de är dessutom världens mest splittrade. I Garcias ögon är detta det främsta problemet. "Facklig pluralism är inte samma sak som demokrati." Uppdelad i en mängd olika förbund och strömningar, reformistiska eller radikala, förlorar fackföreningsrörelsen sin kraft. Den marginaliseras rentav; på senare år har initiativ till stora strejker tagits av tillfälliga kollektiv. Bland annat lärare och så kallade *intermittents*, frilansande kulturarbetare, har på egen hand tagit initiativ till manifestationer.

Såväl Bernard Zimmerns *La dictature des syndicats* som Raphaël Garcias *Sortir du syndicalisme gauchiste* är polemiska böcker. Under de höjda stridsyxorna faller flera aspekter av frågan i skugga. Till exempel ignoreras privata arbetsgivares roll, trots att franska arbetsgivare har rykte om sig att vara orimligt hårdföra. Kanske uttalar de sig också väl förhastat om fackförbundens representativitet. Stéphane Sirot menar att även om franska arbetstagare avstår från att ansluta sig till facket erkänner de dess legitimitet. Sirot ifrågasätter också fackförbundens påstådda marginalisering genom att påpeka att de flesta strejker fortfarande sker på initiativ av facket – nio av tio strejker år 2000. Ändå lyckas Zimmern och Garcia övertyga om att den franska fackföreningsrörelsen är i behov av reformer.

De lyfter fram underligheter i förbundens organisation, som deras hemliga finanser; medlemmarna får inte se varifrån pengarna kommer eller vart de tar vägen. Endast ett förbund, CFDT, offentliggör sin redovisning för att befrämja transparens.

BÖCKERNAS DJUPDYKNING i franska förhållanden blir en påminnelse om hur Europas olika arbetsmarknader alltjämt skiljer sig markant från varandra. Det kan vara svårt att på allvar förstå vilka stämningar och regler som råder i ett land, en icke-fransk läsare kan ibland önska att författarna uttryckte sig mer explicit. Samtidigt väcker böckerna övergripande frågor som är av intresse för alla: när demokratin genomgår förändringar är det nog inte så dumt att titta närmare på formerna av kollektivt ifrågasättande. Just förekomsten av protester och toleransen av dessa är ju något som utmärker demokratin i förhållande till andra politiska system. Det faktum att protester är utmärkande för demokratin betyder dock inte nödvändigtvis att de gynnar densamma. Är det exempelvis rimligt att en liten grupp militanta EDF-anställda stoppar tågtrafiken för en halv miljon personer? Att ett gäng arga bönder blockerar jordbruksreformer som angår över 450 miljoner EU-medborgare?

Medborgare av i dag ser sig gärna som kritiska, självständiga individer som förmår sätta sig på tvären mot makten. Men passionerade protester förmår inte alltid belysa de mest angelägna problemen.

Tvärtom finns risken att de verkliga konfliktlinjerna fördunklas, vilket i så fall förstärker snarare än motverkar en kollektiv maktlöshet. ■

Antiglobaliseringen är självisk

IN DEFENCE OF GLOBALIZATION

Jagdish Bhagwati

Oxford University Press 2004 (310 s.)

WHY GLOBALIZATION WORKS
The Case for a Global Market Economy

Martin Wolf

Yale University Press 2004 (400 s.)

FRÅN DET SENA 1990-TALET och framåt har våldsamma protester regelbundet stört och ibland förlamat en rad internationella sammankomster som haft till syfte att utveckla och strömlinjeforma de mellanstatliga ekonomiska relationerna. Protesterna har riktats mot möten anordnade av bland annat Världsbanken, Internationella valutafonden och EU. Reaktionen från etablissemanget har varit omfattande polisuppbåd, ibland med pinsamma efterspel i domstol som efter kravallerna i Göteborg.

En annan typ av svar har kommit från ekonomerna. Jag är nämligen övertygad om att protesterna förutom skulle böcker som Jagdish Bhagwatis *In Defense of Globalization* och Martin Wolfs *Why Globalization Works* aldrig ha skrivits. Författarna är tungviktare bland specialisterna på internationell ekonomi. Bhagwati, en ekonom i nobelprisklass vid Columbia University i USA, har i flera decennier drivit kampanjer till frihandels försvar både som skriftställare och som rådgivare i internationella fora. Wolf, med en lång bakgrund i Världsbanken, är sedan mer än 15 år ekonomisk chefredaktör på *Financial Times*.

DERAS BUDSKAP ÄR att globalisering i form av ökat internationellt utbyte av varor, tjänster och idéer under marknadsmässiga former i grunden är något positivt och välfärdsskapande. Den bör visserligen kontrolleras men inte motarbetas utan tvärtom befrämjas. Större delen av de båda böckerna nyttjas för att belysa och verifiera huvudbudskapet. Såväl teori som empiri – den senare hämtad från så skilda fält som historia, demografi och ekonomi – kommer till användning. Författarna visar hur ett marknadsorienterat, internationellt utbyte påskyndar ekonomisk tillväxt, vilket i sin tur krymper utrymmet för fattigdom. De konstaterar att den öppna marknadsekonomin är grunden till det historiskt unika välstånd som växt fram i "västerlandet" under de gångna två seklen och i Östasien under de senaste 60 åren.

Huvudförklaringen till att allt fler länder blivit välbärgade är att statens detaljreglering av marknader har begränsats, samtidigt som en öppenhet mot omvärlden möjliggjort produktiv specialisering och intensifierat berikande impulser utifrån. Faktiskt är detta den enda kända vägen till nationers varaktiga välstånd. Ett lika viktigt konstaterande är nämligen att alla länder som valt bort den öppna marknadspolitik har förblivit fattiga. Afrika söder om Sahara bjuder på de sorgligaste men mest övertygande exemplen. Historisk erfarenhet pekar också på att detta recept för välstånd dessutom leder till en jämnare inkomstfördelning och en större grad av demokrati än vad som är brukligt i andra ekonomiska system.

Globalisering under marknadsorienterade former har gjort en betydande framryckning under

Självförverkligande. Antiglobalister tänker sällan på att de egna lösningarna på världsekonomin problem gör fattiga länder än fattigare. Här syns kravaller under G8-mötet i Genua 2001.

Foto: Sipa Press/Scanpix

de senaste decennierna, och dess effekter gynnar allt fler. Såväl Kina som Indien gav under 1980-talet marknadsekonomin ett vidgat utrymme, samtidigt som de öppnade sig mot omvärlden. Med viss tidsfördröjning har dessa två länder där efter börjat växa så det knakar. Kommunismens sammanbrott har öppnat Östeuropa och Ryssland. På sikt lovar också detta ett stigande välstånd.

OM NU GLOBALISERINGEN är så välgörande, vad kan då orsaken vara till det våldsamma motstånd som uppstått under de senaste tio åren? Det finns två huvudsakliga förklaringar.

En första förklaring är att tillräckligt lång tid gått sedan den senaste omgången av oreflekterad kritik mot kapitalismen. Förra gången det begav sig var på 1960- och 1970-talet. Då tog sig protesterna uttryck inte blott i de marxistiskt färgade studentrevolterna, utan också i att regeringarna rycktes med av kritiken, vilket bland annat ledde till ett brett uppsving i statligt ägande. Det skulle dröja ända till Ronald Reagans och Margaret Thatchers ideologiska revolution på 1980-talet och kommunismens kollaps innan det gick håll på de gamla värderingarna. Nu har ytterligare tjugo år gått, ihålligheterna i den gamla kritiken har glömts bort och protesterna kan upplevas som riktigt uppfriskande.

En andra förklaring är att det rör sig om skilda grupper som ser sina särintressen hotade av globaliseringen. Den bredaste och mest etablerade bland dessa är industriarbetarnas organisationer, som räds att den ökande öppenheten ska leda till lägre löner och utslagning av jobben i de rika länderna när importen från u-länderna tar fart. Med förment u-landsstödande argument som social- och miljöklousuler försöker de driva fram en protektionistisk politik som är till direkt nackdel för industrisysselsättningen i fattiga länder.

Denna grupp brukade få understöd från de företag vilkas produktion var potentiellt hotad av ökad import, men det sker knappast längre. Många företag har internationaliserats och lokalisera produktionen till de ekonomiskt mest fördelaktiga platserna. De har blivit entusiastiska aktörer i globaliseringsprocessen, så arbetstagarerna får numera oftast driva sin protektionism på egen hand. Jordbruksintresset utgör en närbe-

släktad gruppering som genom subventioner och handelshinder vill hålla den inhemska näringen vid liv.

En lång rad andra mer eller mindre genomtänkta särintressen, med mål och ambitioner som ofta är motstridiga, förekommer dessutom bland dem som protesterar. Här finns gruppen som ser globaliseringen som ett hot mot miljön. Här finns gruppen som inte gillar USA:s kulturella invasion och vill hindra spridningen av McDonald's, Coca-Cola och amerikanska tv-såpor. En annan grupp vill värna om lokalsamhällets värderingar och traditioner genom att stänga resten av världen ute. Många grupper vill stoppa globaliseringen med u-ländernas intressen för ögonen. De menar sålunda att de multinationella företagens rörelsefrihet måste beskäras, ty dessa globaliserings mest effektiva instrument exploaterar arbetskraften i fattiga länder, bidrar till kvinnoförtrycket, upprätthåller barnarbetet och förhindrar framväxten av politisk demokrati. Här finns slutligen också anarkister som menar att vägen till ett bättre samhälle går genom att avskaffa staten.

BHAGWATI OCH WOLF vederlägger effektivt argumenten från de flesta av dessa grupper, utan att för den skull duka för det berättigade i kritiken. Det är sant att många av de enkla jobben försvunnit från de rika länderna, men de flesta av dessa arbetsuppgifter har inte tagits över av kineser utan av intelligenta maskiner. I den mån jobben flyttar till låglöneländer leder de till större dynamik och snabbare tillväxt i världsekonomin, vilket skapar fler nya jobb också i de rika nationerna. Jordbruksprotektionismen som stänger exportmarknaderna för fattiga länder är självisk, omoralisk och utomordentligt kostsam för rika nationers konsument. Ingen tvingas förtära hamburgare och Coca-Cola; det är mest nys att starka varumärken tvingar sig på ovilliga konsument. FN-statistik visar entydigt att multinationella företag med verksamhet i tredje världen betalar högre löner än de inhemska, att de på grund av opinionstrycket hemifrån har en överlägsen miljöprofil och att den kvinnoysselsättning de skapar vid sina löpande band upplevs som en ekonomisk befrielse. De imponerande tillväxttalen har reducerat barnarbetet i södra och östra Asien under de gångna tjugo åren, och dess-

Älska din nästa såsom dig själv. 2003 arrangerades i Paris en protest mot att G8-länderna inte skulle ha hållit sina löften i den världsomfattande kampen mot aids.

Foto: Christine Grunnet/Reuters/Scanpix

utom har tillväxten bidragit till en snabb spridning av demokrati. Hur kommer det att gå med dessa positiva konsekvenser, frågar författarna, om fortsatt globalisering och åtföljande tillväxt försvåras eller hindras?

Bhagwati och Wolf är inte naiva. De inser att en väl fungerande internationell marknadsekonomi inte kan utvecklas i ett system av komplett *laissez-faire*. Politikerna ska visserligen hålla fingrarna borta från marknadens detaljer, men samtidigt måste de skapa och tillämpa ett ramverk av regler för marknadsaktörerna. Först då kan marknadsekonomin fungera som avsett. De anarkistiska tillstånd som uppstår i *failed states* (såsom Kongo, Rwanda, Sierra Leone, Somalia och Sudan) manar inte till efterföljd.

Båda böckerna analyserar påtryckargruppernas legitimitet och moral. Motståndarna har inte bara fel i sak, utan också metodologiskt. Demokratiska samhällen har direkt valda parlament och indirekt valda regeringar som ska representera ett brett samhällsintresse. Politiska val utgör dessa institutioners legitimitet. Mot detta samhällsintresse står fackförbund, industriförbund och en lång rad andra grupperingar som representerar särintressen av de mest skilda slag. Alla dessa särintressen har självfallet rätt att göra sin röst hörd genom att lobba, demonstrera och bedriva annan verksamhet inom ramen för det som civila demokratiska samhällen tillåter. Men de går klart över den demokratiskt acceptabla gränsen när de ställer till med kravaller och skadegörelse. I bästa fall kan upplöppen stävjas med massiva polisuppbåd, i sämsta fall hindras de demokratiskt valda representanterna från att utföra sitt arbete.

MARIAN RADETZKI

Kärleken intar barrikaderna

MULTITUDE

War and Democracy in the Age of Empire

Antonio Negri & Michael Hardt

Penguin Press 2004 (427 s.)

DE POLITISKA KONJUNKTURERNA svänger. Efter en lång tids nedgång är radikalism åter *à la mode*, men målet för den radikala rörelsen är mer diffust. Något sammanhållet teoretiskt eller praktiskt program verkar inte finnas för aktivisterna. Det tycks i stället främst vara en ny våg av *anti-establishment*. Det handlar inte längre om att storma bastionerna och ta över de existerande institutionerna utifrån en sammanhållen idé om ett gott samhälle. Det nya radikala projektets slutmål verkar mest vara att se de etablerade institutionerna försvinna utan att ersättas av några nya.

Idén om statens borttynande föreföll länge exotisk i en tid när den politiska radikalismen kom att förverkligas genom staten. Anti-etatismen representerades vanligen av ultraliberala avvikare i den annars statsvänliga samhällsdebatten. När den starka staten gick mot sin upplösning, presad av en alltmer öppen och flexibel ekonomi som inte längre kunde bära kostnaderna av det växande statliga rummet, fick anti-etatismen en stabilare materiell grund att stå på. Denna nådde en höjdpunkt under 1980- och 90-talet, när idén om

det självreglerande samhället på allvar slog rot i samhällsdebatten.

Synen på staten har dock svängt snabbt. Om något har väl 00-talet kommit att bli statens återkomst. I spåren av så skiftande händelser som 11 september och de börsetiska sammanbrotten har ett utrymme skapats för en starkare stat. I vissa avseenden är rollen repressiv och kontrollerande, i andra försiktigt reglerande för att skapa tillit och förutsägbarhet. Gemensamt är att staten åter blivit en central del av samhällsutvecklingen. Den starka staten som utopi alltså, för konservativa som förtvivlat över nyliberalismen och för vänstern som länge saknat en bundsförvant för reformer. Men man kan dock lika gärna tänka sig staten som monster, där utopin i stället är ett självstyrande världssamfund. Också här förenas vissa schatteringar av den politiska högern och vänstern. Främst är hållningen förknippad med nyliberalismen, i vars världsbild harmoni råder när fria individer samspekar på en oreglerad marknad.

DEN STATSSKEPTISKA VÄNSTERN har inte haft något genomtänkt teoretiskt fundament sedan Lenin gav ut *Staten och revolutionen* för knappt ett århundrade sedan. Författarduon Michael Hardt och Antonio Negri – den ene litteraturvetare, den andre omdebatterad politisk filosof – pretenderar dock på rollen. När de gav ut boken *Empire* för några år sedan (den finns nu också i svensk översättning med titeln *Imperiet*) var den ett av många försök att förklara den globala, kunskapsbaserade och flexibla ekonomin och dess samhällsform. Som analys betraktad skilde den sig inte nämnvärt från andra samtidsskildringar. Det som utmärkte Hardts och Negris analys var dock att

de både tog fasta på maktens vaga och undflyende karaktär och ansåg sig kunna urskilja en serie av institutioner som kontrollerade det globala systemets utveckling. Hit hörde staten, särskilt den amerikanska, i allians med storkapitalet och internationella organisationer. Staten var alltså inte lösningen, den var en del av problemet.

Tesen var också skarpare formulerad än många andra samtidsdiagnoser. Världen blev lättare att förstå (och enklare att försöka förändra) om den fick formen av ett imperium snarare än ett flyktigt och ständigt föränderligt nätverk. Kravallerna i Seattle utgjorde en viktig fond till *Imperiet*, eftersom de visade på en nätverkssamhällets och nätverksekonomis politisering, där flexibiliteten och den globala integrationen plötsligt ställdes inför en kompakt mur av misstro och avståndstagande. Den radikaliserade som gav sig till känna i Seattle och annorstädes kunde ge intrycket av en kraft utan riktning, en mobilisering utan mål. Dess kraftprov var protesten. *Imperiet* summerade denna hållning väl, med sin suggestiva bild av en värld styrd av dolska krafter. Vad som var alternativet var dock märkvärdigt oklart.

DETTA TOMRUM VILL Hardt och Negri nu fylla. I en nyligen utkommen volym, *Multitude*, ligger betoningen därför på handlingen och engagemanget. Boken är nog tänkt att fungera som inspiration för aktivister, mer tillgänglig än den väldiga *Imperiet*. Tonen är dock alltså docerande snarare än kamratligt ungdomlig som hos Naomi Klein och andra av samtidens radikala uttolkare. Huvudbudskapet i den lätt överlastade texten är att framtiden saknar en universallösning, ett färdigt alternativ annat än just upplösningen av etablerade maktcentra. Makten ska inte erövrast, den ska krossas. I dess ställe ska träda en sant global gemenskap, byggd på den självstyrande mångfalden av sociala, erniska och sexuella identiteter, *multitude*.

En materiell grund för denna utopi om självstyrelse saknas inte. Den finns kanske allra tydligast i ekonomins accelererande decentralisering. Den syns också i de existerande politiska institutionernas sviktande legitimitet och framväxten av alternativa sociala och politiska fora. Spänningen mellan det privata och offentliga i ekonomin är den viktigaste aspekten av samtidens paradoxer. Den spirande kunskapsbaserade ekonomin utvecklas ur en symbios mellan individer, stater och företag. De anställdas kunskaper och färdigheter, offentlig utbildning och forskning samt privat företagande utgör kunskapsekonomis tre fundament. Trots att ekonomin är genuint inbäddad i sociala och politiska relationer, försöker företagandet och dess företrädare på olika sätt att tvinga till sig fördelar på de anställdas och staternas bekostnad. Denna spänning mellan privat och offentligt är på längre sikt del i en förkalkning och nedbrytning av kapitalismens vitalitet. I den äldre ordningen stod ägarfamiljer, personliga band och annat som garantier för återhållsamhet. I dagens genuint vinststyrda ekonomi saknas i allt väsentligt sådana modererande krafter. I stället ställs det gemensamma mot det privata i en till synes olöslig konflikt.

Den nuvarande ordningen saknar inte veder-sakare. Striden för det allmänna visar sig i en rad konflikter om gränsdragningen mellan privat och offentligt. Det kan handla om debatten om patenteringen av biologiskt material, om öppna källkoder för dataprogram, kommersialiseringen av offentlig forskning eller privatiseringen av samhällsinfrastruktur. Inom alla dessa områden

finns kritiska förhållningssätt som kan samla en bred grupp medborgare, inte bara traditionella aktivister med radikal övertygelse.

Hardt och Negri tycker sig alltså ha hittat bärarna av den kunskapsbaserade samhällsformens motsättningar, kunskapsarbetarna. De arbetar med att hantera och kultivera kunskap och känner en allt större autonomi, rentav alienation i förhållande till företagsmatadorerna. Denna grupp består inte enbart av forskare och ingenjörer, utan i princip alla som utnyttjar symboler, eget kunnande och socialt samspel i sitt arbete. Samtidigt är det kunskapsbaserade arbetet knappast den globalt dominerande formen av arbete. Exakt hur den riktigt stora delen av mångfalden, den fattiga delen av världens befolkning, ska kunna integreras i denna nya typ av självreglerande samhällsform är oklart. Den riktigt stora utmaningen för dessa länder är att bygga upp de institutioner – för finanser, beskattning, infrastruktur och annat som kan förenkla en kaotisk och oförutsägbart vardag – som vi vanligen förknippar med nationalstaten. Här handlar utvecklingen snarare om att just etablera samhällsliga strukturer än att riva ned dem, även om det inte behöver vara just nationalstaten som utgör arenan.

DEN UTOPI SOM Hardt och Negri ägnar bokens avslutning åt är sannerligen visionär, en värld byggd på sammanflätningen av våra öden i en global gemenskap och ett giftermål mellan de kollektiva intressena och den individuella mångfalden. Poetiskt beskrivs denna samhällsomvandling som en kärlekshandling, "an act of love". Exakt vad som ska hända med alla de institutioner som har byggts upp i de utvecklade länderna – som skattesystem, socialpolitiska arrangemang och arbetsmarknadsregleringar – är inte alldeles klart. Möjligen kan den självorganiserade samhällsmodellen fungera för de samhällen som redan har etablerat tillit och förutsägbarhet genom ett finmaskigt nät av institutioner, och som nu är beredda att decentralisera en allt större del av ansvaret till den enskilde utan att samhället delas upp i små isolerade enklaver. Det kan förlösa ett samhälle fastlåst av fantasilösa storföretag och ett alltmer igenslammat representativt system. Men detta är en vision för den allra mest utvecklade delen av världen, snarare än en del i skapandet av ett globalt samhälle utan gränser och hierarkier.

Hardt och Negri avser dock inte att skriva några recept för framtidens soppskål. De vill mest peka på en öppning i den annars så synbarligen stabila och robusta samhällsordning och ekonomiska modell som *Imperiet* etablerat. Öppningen finns ju också mycket riktigt i de dominerande systemen själva, som åtminstone i ekonomin alltmer bygger på mobiliseringen av kreativitet, mångfald och samverkan. Om fantasin blir en allt viktigare produktivkraft vill den också komma till makten. Om de politiska institutionerna vägrar diskutera med medborgarna annat än på valdagen, varför inte skapa egna? Detta är den stora behållningen av *Multitude*, som hyllning till de sociala och politiska alternativen. Hänvisningen till kärleken och gemenskapen som bärande krafter i samhällsbyggandet är också gripande som kontrast till den militanta retoriken och praktiken inom forna tiders revolutionära rörelser. Hardt och Negri skisserar närmast en informationsålderns sammetsrevolution, där kärleken bryter ned makten.

Multitude slutar som en utopi om en värld utan makt, utan centrum och utan institutioner och

organisationer. Troligare, om än kanske inte lika spektakulärt, är att samhällsmodellen i allt väsentligt består och att vi kommer att få modifieringar snarare än radikala skiften. Nationalstaten lär leva kvar som arena för mobilisering och motsättningar, kompletterad med nya former för utbyten och regleringar, på internationell och lokal nivå. Den globaliserade och kunskapsbaserade ekonomin genomgår också förändringar. Resultatet kan bli ett sammanbrott för storföretagen och framväxten av en öppnare och mer decentraliserad ekonomi. Tecken på detta finns redan. Alla dessa spänningar kan inte hanteras utan institutioner, regler och konventioner. Utan stat, inget samhälle, skulle man kanske kunna säga. Det statslösa samhället, styrt enbart av fria individer i samverkan, förblir en dröm, också när den kläs i sammetsrevolutionens vackra retoriska skrud.

MATS BENNER

Både rött och grönt skrämmer USA

REDS
McCarthyism in Twentieth-Century
America

Ted Morgan

Random House 2003 (704 s.)

ANTI-KOMMUNISMEN HAR IBLAND beskrivits som 1900-talets amerikanska idéfundament. Från den ryska revolutionen till Berlinmurens fall var den amerikanska räds-lans retorik mer eller mindre präglad av hotet från det kommunistiska öst. I slutet av 1990-talet belyste ett antal historiska verk denna rädsla i dess mest eldfångda och förtryckta form, mccarthyismen. Med detta hamnade den republikanske senatoren Joseph McCarthy åter i fokus för intresset. Efter 1995 års tillkännagivande av de så kallade Venonadokumenten, den meddelandetrafik mellan Moskva och den sovjetiska ambassaden i Washington som i hemlighet avlyssnades av USA under 1940-talet, har McCarthy fått en viss upprättelse efter ett halvsekel av demonisering. Mccarthyismen ses i dag vanligen som ett högst bisarrt uttryck i den politiska högermarginalen, men är likväl en respons på vad som i Venonadokumenten framträder som ett verkligt hot. Det amerikanska kommunistpartiet var Sovjetunionens verktyg och amerikanska federala myndigheter var i hög grad infiltrerade av Sovjet-spioner. De som hävdade att 1950-talets kommunistförföljelser och McCarthys vedermödor uteslutande var en häxjakt på en uppdyktad fiende har sålunda tystnat.

Att mycket av diskussionen de senaste åren har kretsat kring just McCarthys roll är symptomatiskt för den amerikanska debatten om den långt bredare företeelsen antikommunism. McCarthys ögonblick i strålkastarljuset var bländande kort; hans uppgång och fall rymmer inom loppet av de fem åren mellan 1950 och 1955. Hans betydelse låg i betydligt lägre utsträckning i faktiska avslöjanden än i hans roll som tidsandens förtryckta demagog. Ändå har han fått en av de mest symboltyngda rollerna i den amerikanska 1900-talshistorien och tycks aldrig upphöra att fascinera. Den sista levnadsteckningen över den rödbrusige senatoren från Wisconsin är tydligen inte skriven.

Visserligen är det så att *Reds*. McCarthyism in Twentieth Century America av Ted Morgan, mannen bakom tegelstensbiografier över bland andra Churchill och Roosevelt, inte endast handlar om McCarthy och hans era. McCarthy var en senkommen entreprenör i antikommunismens tjänst och dyker i boken inte upp förrän efter dryga hälften av de närmare 700 sidorna. Likväl är det talande nog just mccarthyism, inte antikommunism, som finns med i bokens titel. Och man kan inte låta bli att notera att där övriga historiska aktörer passerar förbi med efternamn, så omtalas McCarthy själv med det familjära "Joe".

Morgan lyfter fram ett antal viktiga förutsättningar för att det amerikanska tjugonde århundradet också kom att bli antikommunismens århundrade. Den förra hälften av 1900-talet får störst utrymme med viss tonvikt på den tidiga eran kring bolsjevikernas maktövertagande 1917. Efter president Wilsons misslyckade intervention i Sibirien strax efter revolutionen följde en period av isolationism och icke-erkännande av Sovjetunionen som stat. Därför sändes inte heller några amerikanska diplomater dit för inhämtande och vidarebefordran av underrättelser. Bolsjevism och Sovjet blev i mellankrigstidens USA endast ord som var lika alarmerande och obekanta som hoten om en nyupptäckt virusepidemi eller rymdinvasjon. Det var i denna jordmån av brist på konkreta erfarenheter och mänskliga möten som USA:s första och mest omfattande så kallade *red scare* växte fram. En av centralfigurerna redan under denna tidiga epok var John Edgar Hoover, en strävsam byråkrat och hängiven kristen för vilken antibolsjevism var identisk med patriotism och gudfruktighet.

Under den period som följde – "det rosa årtiondet" mellan 1925 och 1935, kännetecknat av djup ekonomisk depression och Franklin D. Roosevelts New Deal – fick den mest hätska antikommunismen ge vika. 1933 fick också Sovjetunionen USA:s diplomatiska erkännande, ett såväl ekonomiskt som politiskt ställningstagande som var inbakat i New Deal-paketet. Erkännandet ansågs kunna dels stimulera amerikanskt näringsliv, dels medföra att Sovjetunionen blev en tänkbar allierad i kampen mot nazismen. I slutet av 1930-talet stod det amerikanska kommunistpartiet på sin absoluta höjdpunkt. Under spanska inbördeskriget ställdes demokrati mot fascism, röd internationalism mot Francodiktaturens nationalism, och för flertalet amerikanska kulturpersonligheter var valet självklart. Den betydelsefulla American Writers Congress lyckades, trots sina uppenbara stalinistiska koppling-

ar, få självaste FDR att acceptera ett hedersmedlemskap 1938.

Att new deal-perioden och världskrigsåren var en utmärkt jordmån för allehanda kommunistisk spionaktivitet stod klart först i slutet av 40-talet. Krafttag togs och de flesta krigstida spionnätverken var neutraliserade redan 1950, då McCarthy inledde sin karriär som kommunistjägare med pitbulltaktik. McCarthy tog därmed fasta på det märkliga glapp som fanns mellan ett avtagande reellt hot och en tilltagande samhällelig rädsla. I ännu ett halvsekel skulle dock bevisföringen förbli okänd för allmänheten eftersom makthavarna var mer angelägna om att kontrollera och förbereda morgondagens kalla krig än att iscensätta spektakulära spionavslöjanden.

För amerikanen i gemen präglades de tidiga kallakrigsåren därför av en stor osäkerhet rörande omfattningen av kommunistisk infiltration, en osäkerhet som beredde mark både för en opportunistisk demagog som McCarthy och för dem som menade att antikommunismen i dess helhet var en häxjakt på oskyldiga offer. I synnerhet paret Julius och Ethel Rosenberg har under hela den resterande efterkrigstiden blivit väsentliga ikoner för den liberala vänstern och symboler för kommunistjaktens rättsliga övertramp. Ett offentliggörande av bevisen mot Rosenbergs vid denna tid hade, enligt Morgan, neutraliserat båda extremerna och förebyggt mycken skada och samhällelig oro. Det hade med stor sannolikhet även räddat ett människoliv, eftersom Venonadokumentet sedermera visat att Ethel Rosenberg var långt ifrån den fullfjädrade spion hennes man var.

McCarthys korståg kantades av ren fabuleringskonst, lögn och personliga påhopp, men liksom kongressutskottet mot oamerikansk verksamhet, HUAC, var han på intet sätt ute i fel ärende, menar Morgan. Ett av de tydligaste och mot bakgrund av den gängse historieskrivningen mest anmärkningsvärda ställningstagandena i *Reds* gäller HUAC:s förhör med de så kallade Hollywood Ten. Det fanns ett reellt kommunistiskt nätverk inom Hollywoods kulturindustri och i detta sammanhang var HUAC:s arbete hedervärt, medan de som återopade det femte konstitutionstillägget var fega hycklare, menar Morgan. De som nämnde namn, däribland skådespelaren Sterling Hayden och regissören Elia Kazan, gjorde sin medborgerliga plikt under ed inför en kongresskommitté.

I TVÅ AVSLUTANDE och högst svepande kapitel behandlas tiden efter McCarthy. Antikommunismen dröjde förvisso kvar i många decennier och fick en renässans med Reagan i början av 1980-talet, men snarare än att låta kommunismens fall utgöra slutpunkten för antikommunismens århundrade drar Morgan i stället linjen fram till George W. Bush. Nedtonandet av kalla krigets ideologiska kamp mellan kapitalism och kommunism kan tyckas vara högst besynnerlig i sammanhanget, men avsikten är att säga något om den samtida amerikanska Irakpolitikens retoriska rötter. Bekämpandet av den kommunistiska fienden, menar Morgan, fick inte bara fäste långt före McCarthy, den tog inte heller slut med honom. Dess tvivelaktiga arv gör sig påmint i vår egen tid. Den hätska antikommunismens många 1900-talsinkarnationer som John Edgar Hoover, Richard Nixon, Ronald Reagan och inte minst Joseph McCarthy blir tillsammans en historisk kuliss för en bredd mot Bush-retoriken i kriget mot terrorismen.

Detta sena avslöjande av "boven i dramat" är intressant, men också djupt problematiskt. Efter 600 sidor definieras mccarthyismen plötsligt som "användningen av falsk information i en serie irrationella förföljelser av en i grunden fiktiv fiende", vilket är besynnerligt mot bakgrund av att större delen av boken ägnats åt att beskriva reella hot mot USA. Morgan tycks inte kunna bestämma sig för om hans bok är en berättande, historisk studie av antikommunismens 1900-tal eller om den aktivt driver tesen att lögn och fabricering av bevis är en del av den amerikanska konservatismens retoriska arv.

Den vardagliga oro kring terrorism som i dag sätter sin prägel på det amerikanska samhället är inget nytt fenomen. Tvärtom kan man känna igen väl etablerade och för USA högst specifika rädslostrukturer och hotbilder. Till den kollektiva osäkerhetens högst vanskliga följder hör människors benägenhet att lyssna till dem som med auktoritativ stämma kartlägger samhällets faror och delar in världen i ont och gott. Det farligt förklarade, den förrädiska ryktesspridningen, de personliga påhopp och den massmediala demagogin – alla hörde de mccarthyismen till. Men att peka på gemensamma drag i Bushs Irakstrategi under tidigt 2000-tal och McCarthys antikommunistiska strategi under tidigt 1950-tal kan dock bara bli en intressant iakttagelse. Empiriskt sett blir det aningen tunt att bygga en tes kring. Bättre i så fall att renodla analysen av rädsans retorik och *wie es eigentlich gewesen* därhän.

Historien om den amerikanska antikommunismen i allmänhet och mccarthyismen i synnerhet tycks kunna ta sig andra former drygt ett decennium efter Sovjetkommunismens död. Kanske hade en betydligt mer givande epilog än att söka bevisa mccarthyismens eventuella kvarliggande drag varit att lyfta fram historiebruket, det vill säga hur själva begreppet mccarthyism i dag används för att misskreditera olika typer av kritik eller handlingar. Begreppet är så väl rotat i amerikanskt samhällsliv att det kan användas om i stort sett vad som helst, ofta som ett vapen i kampen mellan liberala och konservativa omvärldsbilder.

McCarthyismen görs alltför ofta till ett fenomen betydligt större än en extrem form av antikommunism som hade sin tid och plats i det tidiga 50-talets USA. Inte minst Ted Morgans bok är en del av detta historiebruk.

MARIE CRONQVIST

Joseph McCarthy. Det kommunistiska partiets utbredning i USA 1950.

Foto: Corbis/Scanpix

Giganterna har krympt

INVENTING A NATION
Washington, Adams, Jefferson

Gore Vidal

Yale University Press 2003 (198 s.)

AN IMPERFECT GOD
George Washington, His Slaves,
and the Creation of America

Henry Wiencek

Farrar, Straus and Giroux (2003 416 s.)

DE SENASTE ÅREN har döda, sedan mycket lång tid döda, vita män intagit den amerikanska bokmarknaden. Benjamin Franklin, John Adams, Thomas Jefferson och George Washington ligger på bestsellerlistorna.

Det finns en rad olika förklaringar till att litteraturen om grundlagsfäderna, "the founding fathers", säljer i miljonupplagor. Skickliga historiker som dessutom råkar vara fina stilister är en. Hit hör till exempel David McCullough, vars Pulitzerprisbelönade *John Adams* (2001) bidragit till en positiv omvärdering av USA:s andre president. Hit hör även Joseph J. Ellis, som med *American Sphinx: The Character of Thomas Jefferson* (1996) gav en mångfasetterad och långtifrån smickrande bild av den man som efter Lincoln hålls som USA:s främste president.

Adams uppfattades tidigare som något av ett misslyckande, blev till exempel inte omvald och framtonar ofta som en provinspolitiker. Men han var definitivt vuxen uppgiften. Insatserna både som politiker, diplomat och tänkare är fullt jämförbara med Jeffersons. McCulloughs skildring ställer utom allt tvivel att självständighetsförklaringen och USA:s tillblivelse aldrig hade blivit av utan Adams energi och uppslagsrikedom.

John Adams efterträddes av Thomas Jefferson. Och det är säkert en starkt bidragande orsak till att eftermälet länge varit så pass blygsamt. Men aristokraten och geniet i Monticello framstår på det mänskliga planet som huvudet kortare än den rättframme Adams. I *American Sphinx* beskrivs han som en karriärist och ränksmidare av renaste vatten. Det förtar inte Jeffersons storhet, frihetsslidelsen och värnandet av medborgerliga rättigheter, men ger detta relief. Att Jefferson, till skillnad från Adams, var slavägare väcker däremot grundläggande frågor om hans moral och integritet. De vackra orden i självständighetsförklaringen fick inga personliga konsekvenser för dess författare.

INTRESSET HAR ALLTSÅ FLYTTATS från slagfält och sammanträdesrum till karaktärsdrag, danande uppväxt, moralisk hållning och social miljö. Framförallt uppmärksammas skillnaden mellan anspråk och handling bedömd efter nutida normer och värderingar – och naturligtvis efter gällande forsknings- och kunskapsläge. Det visar sig att giganterna var behäftade med högst mänskliga fel och brister. Småaktighet, maktfullkomlighet, paranoia men också djärighet, briljans och humanitet ingick i den motsägelsefulla process som ledde fram till bildandet av världens första demokrati. Och här ligger förstås en andra förklaring till haussen kring grundlagsfäderna. De

Sentida perspektiv. De amerikanska grundlagsfäderna framstår inte längre som jättar.

Foto: All Over Press

framstår, trots obestridliga tillkortakommanden, som fenomen. Dagens politiker och debattörer får läsarna att längta efter en upplyst och storslagen tid.

En som säkert noterar allt detta med blandade känslor är Gore Vidal, som i en serie historiska romaner beskrivit motiven bakom USA:s tillblivelse och utveckling. Tesen är att ett imperium, krasst kapitalistiskt, odemokratiskt på gränsen till fascistiskt, vuxit fram. Det politiska systemet har alltid varit elitistiskt. Möjligheten till medborgerligt inflytande och insyn är illusorisk.

Dessa bittra sanningar har Vidal förmedlat med en oefterhärmlig kombination av lärdom, satir och urstyv känsla för politiska realiteter. Som många cyniker är han i grund och botten känsломänniska. Bakom hån mot hyckleriet och makt-spelet finns en sorg över förspilld idealism och oinfriade förhoppningar. Han hatar inte sitt land men kan inte annat än tycka att det grundas på en lögn.

Orsaken, förklarar han i *Inventing a Nation: Washington, Adams, Jefferson*, ligger i den av nästan samtliga amerikaner så avgudade konstitutionen. Ja, en republik grundades, men inte en demokrati. Rädslan för majoritetsstyrt genomsyrade tankar och skrivningar. Bara en liten, slavägande minoritet kunde rösta. Äganderätt gick före mänskliga rättigheter. Och på den vägen har det varit sedan dess.

Att rösträtten sedan länge är allmän har betytt föga, tycks Vidal mena. Inte heller har makt-delningsprincipen, mellan den exekutiva, lagstiftande och dömande makten, lyckats motverka elitens excesser. Se på Enron, presidentvalet 2000, invasionen av Irak. Girighet och korruption löper amok. Resultatet är en despotism som apatiska medborgare för länge sedan fogat sig i.

Vidals premiss går helt enkelt inte att ta på allvar, speciellt som han knappt utvecklar sitt resonemang. Som polemik går det möjligen an, men definitivt inte som historia. Det är synd eftersom han, som alltid, strör bländande formuleringar omkring sig och alldeles uppenbarligen besitter djupa kunskaper. Men det intrikata rollspelet mellan tre utomordentligt sammansatta personligheter, deras ambitioner och perspektiv, reduceras till skäligen enkla motsatsförhållanden: den kylige men vise Washington; den temperamentsfulla men ärlige Adams; den intellektuelle men konspiratoriske Jefferson. Vi vet att de bidrog till

formandet av den nya nationen. Gore Vidals rap-sodiska och höggradigt subjektiva skildring bidrar inte till en förståelse för hur det gick till.

Kanske beror misslyckandet på att han lämnat skönlitteraturen. Vidal behöver fiktionen för att levandegöra och klargöra stora och dramatiska samhällsskeenden. Mästerverket *Lincoln* visar vad han är kapabel till.

VAD EN TRÄNAD HISTORIKER med orden i sin hand däremot kan utföra med ett omfattande material visar Henry Wienceks *An Imperfect God: George Washington, His Slaves, and the Creation of America* (2003). Titeln beskriver vad det handlar om. Virginiabon Washington var som de flesta andra i sin samhällsklass beroende av slavar för sitt välstånd. Slavekonomin bar upp Södern. I slutänden var den härsmånen från att utplåna den republik som baserades på föreställningen om alla människors lika värde.

Mot slutet av sitt liv insåg George Washington motsägelsens sprängkraft och framtida konsekvenser. Slaveriets avskaffande var, hävdade han, ett villkor för republikens överlevnad. Men först under revolutionen, när han såg svarta och vita slåss för frihet skuldra vid skuldra, inleddes omvärderingen.

Dessförinnan hade han betraktat sin egendom som lägre stående varelser. Washington behandlade dem inte sämre än de flesta slavägare, vilket innebar att han behandlade dem som djur. Hur mycket man än läst om slaveriet går det inte att värja sig mot chocken och vämjelsen över systemet. Wiencek redogör grundligt för fasorna: misshandel, svält, umbäranden, sexuellt utnyttjande, separation av familjer. Men USA:s första president såg ljuset och beslöt i sitt testamente att samtliga slavar skulle frigges efter hustruns död. (Frigivningen skedde tidigare, ett år efter Washingtons död.) Hans familj, inklusive fru Washington, var helt emot beslutet.

George Washingtons väg mot upplysning och insikt är fascinerande. Tyvärr drog han sina slutsatser för sent. Om Washington givit sina slavar fria under sin ämbets-tid hade, skriver Henry Wiencek, debatten kunnat utvecklas i en annan riktning. Men han utnyttjade aldrig sin särställning. Snart skulle katastrofen som Washington fruktat ta sin början.

MATS WIKLUND

För radikalerna återstår bara suckar

MIT MARX FÜR HEIDEGGER
– MIT HEIDEGGER FÜR MARX

Hans Dieter Kittsteiner

Wilhelm Fink Verlag (160 s.)

ZU ERNST JÜNGER

Martin Heidegger

Vittorio Klostermann 2004 (460 s.)

HUR KAN DET KOMMA SIG att det är fascismens och nazismens stora teoretiker som i dag är mest populära inom den akademiska vänstern? Det var en fråga som Richard Wolin ställde sig i *The Seduction of Unreason* (recenserad i *Axess* nr 6/2004) och en del av svaret ligger i öppen dag. Så mycket är helt enkelt gemensamt för högeradikalism och vänsterradikalism: hatet mot kapitalismen, borgerligheten, de liberala värdena och västerlandet. Frontställningen mot den borgerliga kulturen och hela den borgerliga tidsåldern förenade sålunda alla Weimarrepublikens radikala tänkare, både dem till höger och dem till vänster. Detta gäller Spengler, Jünger, Schmitt och Heidegger likaväl som Lukács, Benjamin, Horkheimer och Brecht.

Men detta förklarar inte varför högerarvet är så mycket mera levande än vänsterarvet. Varför stöder sig exempelvis de postmodernistiska feministerna hellre på den i mångt och mycket kvinnofientlige Nietzsche än på Friedrich Engels, som alltid sade sig kämpa för kvinnans frigörelse? Svaret på paradoxen finns i ett kulturklimat som stämmer väl med Nietzsche och Heidegger, men dåligt med Engels, ett klimat av kontraupplysning, förnuftschat och modernitetskritik. Marx och Engels var inte motsståndare till framsteg och förnuft, inte ens till kapitalism eller liberal modernitet. Redan i *Kommunistiska manifestet* från 1848 förkunnades den borgerliga revolutionens oundviklighet och önskvärdhet, låt vara som förspel till en efterföljande socialistisk. Ser man saken i detta ljus har George W. Bush varit den sanne efterföljaren till Marx, den som står för en världsomfattande borgerlig-demokratisk revolution.

Varför har stora delar av vänstern då givit upp tron på framsteg, rationalitet och modern utveckling? Också det svaret är lätt att finna. Det hänger samman med Sovjetunionens fall. När kommunismen gick under tappade vänstern tron på förnuftet. Socialismens förverkligande hade tidigare uppfattats som det rationella målet för historien och när målet inte tedde sig trovärdigt blev historien meningslös. När drömmen om kommunismen gått i kras kunde ingenting ersätta den. Vänstern befann sig i samma situation som Spengler, Jünger, Schmitt och Heidegger när de förlorat tron på Hitler och nazismen. Den befann sig i en värld utan alternativ. Den befann sig i en värld där ingenting skymtade bortom horisonten. Man skulle kanske också kunna säga att den befann sig i "det land där Achamot befaller". Med skalden skulle den besvikna vänstern kunna fråga:

Ack! brister ej världsäggets
Högblåa skal?

KANSKE ÄR DET RENTAV SÅ att den nya tidens viktigaste profet varken är Marx eller Nietzsche,

Feministisk idol. Martin Heidegger.

Foto: AKG Images

varken Lukács eller Heidegger utan Markion. Det är åtminstone den briljant genomförda ehuru något halsbrytande tes som drivs av den tyske filosofen Heinz Dieter Kittsteiner i *Mit Marx für Heidegger – mit Heidegger für Marx*. Där framstår gnosticismen som vänsterns nya religion. Enligt gnostikerna är denna världen en skapelse av en demiurg, en underordnad gud. Vår värld regeras av "världsfursten" i vars fångelser människosjälarna försmäktar. I denna värld av smärta och suckar finns till synes inget hopp om befrielse. Svenska lyrikläsare känner sceneriet genom Stagnelius som sög till sig hela den litterärt tacksamma traditionen från gnostikerna och utnyttjade den för sina poetiska syften.

Vad har detta med Marx att göra? Kanske en del. Man måste betänka att Marx tog till sig och transformerade den stora idealistiska tradition som kulminerade med Hegel. Det finns därför från idéhistorisk synpunkt ingen anledning att bli förvånad över om vissa gamla bekanta i lätt förklädnad dyker upp hos Marx. Världsfursten är kapitalet. Fångenskapen är alienationen. Världsäggets högblåa skal är reifikation. Anima är proletariet. Och befrielsen? Den är helt enkelt befrielsen.

Kan Marx avkodas på detta sätt är operationen lätt att genomföra också för Heideggers del. Kittsteiner klarar av saken på ett par kapitel. Heideggers *das Man* och *Ge-stell* är givetvis detsamma som kapitalismen (det vill säga Achamot). Det "oegentliga", människans icke-autentiska existensform hos Heidegger, är alienationen hos Marx (det vill säga Animas fångenskap hos Världsfursten). Proletariatet är "folket" som i *Varat och tiden* ställs inför ett "avgörande". Och befrielsen? Den är helt enkelt befrielsen. Men om den hos Heidegger av 1933 kom genom Hitler, kunde den senare bara komma genom en gud: "Bara en gud kan rädda oss." Detta är å andra sidan just gnosticismens insikt. Så djupt är vi sjunkna i denna världens onda, så fördärvad är världen att vi inte av egen kraft kan rädda oss. Vad kan den stackars Anima göra utom sucka?

DET TOG TID FÖR HEIDEGGER att komma fram till den resignation som talar i hans senare skrifter. När Hitler just gripit makten och Heidegger utsågs till rektor för universitetet i Freiburg var

stämningen en annan. Då hyllade filosofen den tyska revolutionen. Då svarade han sin vän Karl Jaspers som tvivlade på att en så obildad man som den nye rikskanslern skulle kunna leda Tyskland: "Bildning betyder ingenting. Se på hans underbara händer!" Men desillusionen satte snart in. Heidegger kom i gräl med vissa företrädare för regimen och tvingades avsäga sig rektorskapet. Resten av det nya tusenårsrikets tolvåriga levnad tillbringade han till stor del med att grubbla över sina erfarenheter. Han fortsatte att vara medlem av nazistpartiet, allt annat skulle för övrigt ha varit oförsiktigt, men hans tilltro till Hitlers frälsningsförmåga försvann.

Mycket av hans grubbel tog formen av en uppgörelse med en klassisk, modern filosof, Friedrich Nietzsche, och med en samtida, Ernst Jünger. Jüngers skrifter hade åren 1932–1933 betytt mycket för att övertyga Heidegger om den tyska revolutionens betydelse. Jünger var inte alls någon nazist i vanlig mening. Hans för Heidegger avgörande skrifter, till exempel *Der Arbeiter* från 1932, var tämligen abstrakta och befattade sig inte på något direkt sätt med dagspolitiska händelser. Men de gav ett filosofiskt tolkningsschema som tilltalade Heidegger.

När Heidegger började tvivla på nazismen blev han mer kritisk också till Jünger. Inte därför att dessa båda var samma sak – Jünger var tydligare i sitt distanstagande till nazismen än Heidegger – men därför att Heidegger nu en gång hade tolkat den tyska revolutionen i Jüngers kategorier.

Nu kan vi genom den nittionde delen av Heideggers samlade skrifter följa hans brottning med Jünger. Boken bär den raka titeln *Zu Jünger* och innehåller en mängd tidigare opublicerade manuskript. De viktigaste är kanske de som är daterade 1939/1940 och som sålunda är skrivna i början av andra världskriget.

Utgångspunkten för Jüngers författarskap var hans upplevelser som frontsoldat under första världskriget. Han hade i allt han skrev varit en krigets diktare och tänkare. Nu måste hans tankar som Heidegger såg det mätas mot det nya krigets verklighet. Jünger var enligt Heidegger Nietzsches ende autentiske efterföljare i samtiden. Hos Nietzsche hade det centrala i tillvaron varit "viljan till makt", så också hos Jünger. Jünger hade förkunnat att borgerlighetens tidsålder med dess individualism, försiktiga livsstil och nyttotänkande var till ända. Den skulle ersättas av en tysk socialism där "arbetaren" och "soldaten" skulle efterträda borgaren som den stilbildande människotypen. En ny heroisk livsföring, djärv, spartansk och självuppoftande, skulle träda i den gamlas ställe. Tekniken skulle få en ny användning, ställd inte i profitens men i krigets och den politiska maktviljans tjänst. Det nya samhället skulle karaktäriseras av en "total mobilisering".

Just dessa idéer är det som Heidegger nu kritiserar. Viljan till makt och den totala mobiliseringen förknippar han nu med kommunismen, med Lenin och med utbrottet av världskriget 1914. Den totala mobilisering som världskriget utlöste fann sin fortsättning i kommunismen i Lenins Ryssland. Lenin definierade kommunismen som "sovjetmakt + elektrifiering" och båda har enligt Heidegger sina rötter i viljan till makt. Denna vilja är det som styr världen i teknikens och den totala mobiliseringens tidsålder. Och nu hade ett nytt världskrig brutit ut. Ju mera beslutsamt detta världskrig bedrevs, konkluderade

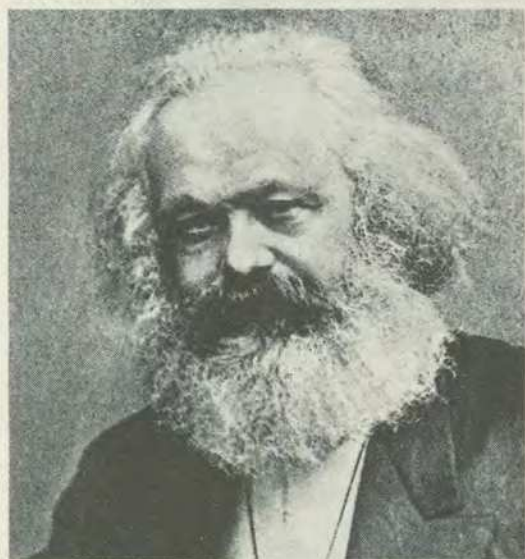
Ser man saken
i detta ljus har
George W. Bush
varit den sanne
efterföljaren till
Marx, den som
står för en
världsomfattande
borgerlig-
demokratisk
revolution.

Heidegger, desto mera oavslutligt skulle den totala mobiliseringen komma att bedrivas av alla sidor. "Ju mera obetingat denna kommer till uttryck, desto mera oundviklig är kommunismen i metafysisk mening." Om statsformerna därvid var fascistiska, demokratiska eller bolsjevistiska betydde föga. Alla rusade nu mot förstörelsen, mot undergången. När "viljan till makt" restlöst trätt i stället för "varats sanning" är detta den nödvändiga följden.

Heideggers perspektiv 1939/1940 är nattsvart. Varje tilltro till Hitlers ledning är försvunnen. Han befinner sig alltså i samma situation som vänstern när förhoppningarna på socialismen förbytts i besvikelse. För Heidegger återstod bara att vänta på ingripandet från en gud. Och till dess – suckar:

Suckar, suckar äro elementet,
I vars sköte Demiurgen andas.

SVANTE NORDIN

Inte längre poppis. Karl Marx.

Foto: Bettmann/Corbis/Scanpix

**THE EUROPEAN DREAM.
HOW EUROPE'S VISION OF THE FUTURE
IS QUIETLY ECLIPSING THE AMERICAN DREAM**

Jeremy Rifkin

Tarcher/Penguin 2004 (434 s.)

ÅTSKILLIGT AV ANTAGONISMEN mellan USA och Europa hänger samman med att båda vill vara förebilder för världen i övrigt. Genom EU finns nu en konkurrent till den amerikanska drömmen. Detta är temat för den bästsäljande amerikanske samhällsvetaren Jeremy Rifkins *The European Dream*. USA hör med sin individualism, patriotism och vägran att göra avkall på sin suveränitet till det förgångna, hävdar Rifkin. Det är Europa som genom sitt unionsprojekt kan utgöra bryggan mellan postmoderniteten och en ny global tidsålder.

Framställningen är avsedd för invärtes bruk i syfte att bota krämpor som Rifkin finner i det amerikanska samhället. Bilden av det framgångsrika USA och det eftersläpande Europa finner han på väsentliga punkter missvisande. Till en betydande del handlar det om att européerna premierar livskvalitet på ett annat sätt än amerikanerna. De senare lever för att arbeta, de förra arbetar för att leva.

Rifkin må ha rätt i att amerikaner underskattar det radikala i det europeiska unionsprojektet och inte varseblir utmaningen, men hans polemiska jämförelse kräver att han tonar ner många av Europas fundamentala problem, till exempel den demografiska utvecklingen och svårigheten att integrera invandrare.

Dock kan han inte undgå att notera det ovissa i unionsprojektets framtid. För att förverkliga en dröm av detta slag krävs en optimistisk grundinställning av det slag som burit den amerikanska drömmen, och européerna tenderar att vara pessimistiskt lagda. Ett annat sätt att säga det är väl att européerna väcktes brutalt ur många av sina drömmar under det förra seklet.

RED.

SHOSTAKOVICH AND STALIN

Solomon Volkov

Alfred A. Knopf 2004 (313 s.)

NÄR SJOSTAKOVITJS MEMOARER publicerades 1979, fyra år efter tonsättarens död, var det en sensation. Det som sades i boken ändrade synen inte bara på hans person, utan också på hans musik. Det var väl känt att Sjostakovitj hade haft stora svårigheter under i synnerhet Stalinperioden, men här steg en dissident fram, rapp i omdömet och rakbladsvass i sin antikommunism.

Samtidigt klev en ung musikvetare fram i rampljuset eftersom han hävdade att han nedtecknat och sedan redigerat Sjostakovitjs muntliga redogörelser. Solomon Volkov blev intimt förknippad med boken och inte så få har hävdad att han skarvat ihop merparten av den.

I år har Volkov kommit med ett dubbelporätt av Sjostakovitj och Stalin (boken utges parallellt på en rad språk). Inte mycket har tillkommit faktamässigt, egentligen är Volkovs nya grepp att han helt och fullt genomför sin karakterisering av Sjostakovitj som en "helig dåre", redan använd i hans inledning till memoarerna. Förebilden är Puskjins förhållande till tsar Nikolaj I och paralleller dras in i minsta detalj.

Många och mycket är övertygande, om än inte originellt. Anledningen till att Sjostakovitj i ena stunden kunde få Stalinpriset och i den andra packa väskan i väntan på att bli förd till Gulag var inte lynnighet från Stalins sida, utan diktatorns taktik för att tvinga fram rätt verk i rätt tid. Annat är mer svårsmält. Volkov utnyttjar till bristningsgränsen det faktum att musik kan gestalta känslan av totalitarism, men inte peka ut exakt vilken det rör sig om. Är det Hitler eller Stalin som spökar i den sjunde symfonin, eller totalitarism i allmänhet? Volkov är säker på att det är Stalin, utan att ange några avgörande belegg.

Nej, det är ingen lysande bok. Men denna gång vet vi med säkerhet att det är Volkov som är upphovsmannen.

RED.

MEDARBETARE I DETTA NUMMER

MATS BENNER

Sociolog verksam vid Forskningspolitiska institutet i Lund.

PAUL BERMAN

Essäist och författare. Han utkom med *Terror and Liberalism* 2003, som kommer ut på svenska på SNS Förlag under våren 2005. Hans nästa bok, *The Passion of Joschka Fischer*, kommer i november. Han är även senior fellow vid World Policy Institute i New York.

MARIE CRONQVIST

Forskare på historiska institutionen vid Lunds universitet.

DAVID FRUM

Författare och resident fellow vid tankesmedjan American Enterprise Institute i Washington DC. Han var talskrivare åt George W. Bush 2001–2002 och han har bland annat skrivit *An End to Evil: How to Win the War on Terror* tillsammans med Richard Perle.

MAGNUS HENREKSON

Professor i nationalekonomi och verksam vid Handelshögskolan i Stockholm. Han utkom i maj 2004 med boken *Vägar till ökad jämställdhet i svenskt näringsliv* på SNS Förlag.

THOMAS GÜR

Skriptställare och rådgivare för företag och organisationer. Han är även programledare för samhällsmagasinet *Global Axess* i TV8.

PETER GÄRDENFORS

Professor i kognitionsvetenskap vid Lunds universitet.

TINA HAMRIN DAHL

Filosofie doktor i religionshistoria vid Stockholms universitet.

LISA IRENIUS

Frilansskribent.

MARK IRVING

Konstskribent och journalist.

YIYUN LI

Hon växte upp i Peking och läser nu på Iowa Writers' Workshop. Hennes novellsamling *The Princess of Nebraska* ges ut av Random House i USA och av Fourth Estate i Storbritannien.

SVANTE NORDIN

Professor i idé- och lärdoms historia vid Lunds universitet.

MARIAN RADETZKI

Professor i nationalekonomi vid Luleå tekniska universitet och till nyligen seniorforskar vid Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, SNS.

GREGOR SCHÖLLGEN

Professor i nutidshistoria vid Friedrich-Alexander-Universität i Erlangen-Nürnberg.

JAYNE SVENUNGSSON

Lektor i systematisk teologi vid Teologiska högskolan i Stockholm. Hon har givit ut *Guds återkomst: en studie av guds begreppet inom postmodern filosofi*.

MATS WIKLUND

Frilansskribent.

AXESS

NÄSTA NUMMER KOMMER DEN 14 DECEMBER 2004

Illustration: Claes Jurander

Skaffa dig **AXESS**

Helår 9 nr kostar 325 kr (Norden 425 kr).

Beställ din prenumeration:

Webb: www.axess.se

E-post: prenumeration@axess.se

Telefon: 031-743 99 05

eller fyll i talongen nedan

☐ **Ja tack, jag vill prenumerera på AXESS fr.o.m. nr ...**
Helår 9 nr för 325 kr

Namn

Adress

Postadress

Tidskriften **AXESS**

SVARSPOST
122 577 700
110 02 STOCKHOLM

Frankeras ej
Mottagaren
betalar
portor